

ANT YAYINLARI

Yayın No: 21

1. Baskı: 1993

İstanbul

Dizgi: MITOS

Baskı: Anadolu Matbaası

FAHRETTİN ÇİLOĞLU

DİLDEN DİNE, EDEBİYATTAN SANATA

GÜRCÜLERİN TARİHİ

ANT YAYINLARI

Kumrulu Yokuşu Sokak

No: 24/1 Cihangir-Taksim Tel. 249 12 30

İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	9
GÜRCÜLER KİMDİR?	12
DİL	15
ALFABE	20
DİN	24
NÜFUS VE DAĞILIM	28
TARİH	31
Diaohi	32
Kolha	33
Kartli ya da İberia	34
Gürcüstan ve Eski Yunan	35
Gürcüstan ve Roma	35
Lazika ya da Egrisi	37
Abhazya Krallığı	37
Hıristiyanlığın kabul edilmesi	38
Kral Vahtang Gorgasal: İrani'lara karşı mücadele	39
Birleşmeye doğru	40
Bagrathlı hanedanının kökeni	40
Tao-Klarceti	41
Kültürel gelişme	42
Ülkenin birleşmesi: Davit Kuropalati	44
Selçuklu istilas1	44
Kurucu Davit	45
Didgori Savaşı	45
Kraliçe Tamara	46
Altın Çağ	48
11-12. yüzyıllarda devlet sistemi	49
Moğol istilas1	51
Moğol dönemi	52

Gürcüstan'ın yeniden canlanması: V. Giorgi dönemi	53
İkinci Moğol istilası: Timur ve Kral VII. Giorgi	53
I. Aleksandre	54
Konstantinopolis'in düşüşü ve Gürcüstan	55
Kartli Kralı I. Luarsabi	56
Kral I. Simon ve Kral II. Luarsabi	56
Şah I. Abbas ve Giorgi Saakadze	57
Kaheti kralı Teimuraz	58
İlk Müslüman Krallar: Rostom ve V. Vahtang	59
18. yüzyılda Gürcüstan:	
VI. Vahtang ve II. Teimuraz	59
II. Erekle	61
18. yüzyılda kültürel gelişme	61
Çarlık dönemi	63
Bağımsızlığa doğru	64
Bağımsız Gürcüstan	65
Sovyet dönemi	66
Bağımsızlığın yeniden kazanılması	67
TÜRKİYE GÜRCÜLERİ	75
Tarih	76
Yaşam ve kültür	81
Etnik kimlik	91
Nüfus ve dağılım	95
EDEBİYAT	108
Eski Gürcü edebiyatı	108
Saba-Sulhan ORBELİANİ	110
Davit GURAMIŞVİLİ	111
BESİKİ	112
19. yüzyıl Gürcü edebiyatı	112
Aleksandre ÇAVÇAVADZE	113
Grigol ORBELİANİ	113

Nikoloz BARATAŞVİLİ	114
İlia ÇAVÇAVADZE	115
Akaki TZERETELİ	116
Aleksandre KAZBEGİ	117
Vaja PŞAVELA	118
Çağdaş Gürcü edebiyatı	119
Davit KLDİAŞVİLİ	120
Vasil BARNOVİ	121
Miheil CAVAHİŞVİLİ	121
Niko LORTKİPANİDZE	122
Grigol ROBAKİDZE	123
Leo KİAÇELİ	123
Konstantine GAMS AHURDİA	124
Aleksandre ABAŞELİ	125
Galaktion TABİDZE	126
Giorgi LEDNİDZE	127
İrakli ABAŞİDZE	127
Grigol ABAŞİDZE	128
TIYATRO	133
SİNEMA	143
SANAT	151
Mimarlık	151
Plastik sanatlar	153
Çağdaş dönem	157
MÜZİK	159

ler üzerine Türkçede yayımlanmış kapsamlı ilk çalışma. Gürcüler hakkında Türkçedeki son derece sınırlı kaynakların yanı sıra, Gürcü kaynaklarını da değerlendiren yazarın bu kaynaklardan "özgür" biçimde yararlandığı bile söylenebilir.

Türkiye'de Gürcülerle ilgili önemli bir bilgi boşluğu vardır. Bir zamanlar Türkçe bilmedikleri için "dil bilmez Gürcü" olarak türkölere giren Türkiye Gürcülerinin kökeni, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını yeniden kazanan Gürcüstan'daki Gürcülerin Türkiye'deki Gürcülerle ortak yanları ve farklılıkları gibi konuların iyi ya da doğru bilindiği söylenemez. Ülkemizde Gürcülere ilişkin bu bilgi boşluğunu, en azından

daha kapsamlı yeni çalışmalar ortaya çıkıncaya değin dolduracağına inandığım bu kitabın hiç kuşkusuz, her ilk çalışmada olduğu gibi eksik ve yetersiz yanlarından söz edilebilir. Buna karşın bu kitabın, Türkiyeli okuyucuları Gürcülerin tarihsel derinliklerine götürüp günümüze geri getirmede başarılı olacağına inanıyorum.

Cemal ŞENER

GENEL GİRİŞ

GÜRCÜLER KİMDİR?

Kendilerine "Kartveli" diyen Gürcülerin "Sakartvelo" (Gürcü ülkesi, Gürcüstan) dedikleri topraklarda eskiden beri yaşadıkları sanılır. Kafkasya'nın yerli halklarından olan Gürcüler tarihsel olarak, Kartlar, Megrel-Çanlar (Lazlar) ve Svanlar olmak üzere üç boydan oluşur. Günümüzde bir ulus olarak Gürcüler dendiğinde, genel olarak (Gürcüstan'daki) Kartveli halk (Gürcü, Megrel, Laz, Svan) anlaşılır. Uluslaşma sürecinde Kartların (Kartebi) belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Burada, Gürcücede ki "Kartveli" ile "Kartleli" sözcüklerinin Türkçede tek sözcükle (Gürcü) karşılandığı, bunun da zaman zaman anlam karışıklığına yol açtığını belirtelim.

Tarihsel olarak Kartlar Gürcüstan'ın doğu ve güney kesimlerinde, Svanlar çoğunlukla Batı Gürcüstan'ın kuzey bölgelerinde, Megrel-Çanlar ise Karadeniz'in doğu ve güneydoğu kıyıları boyunca yerleşmişlerdir. Tarihsel süreç içinde Kartlar ön plana çıkmış, Doğu Gürcücesi edebiyat dili olarak gelişmiş ve öbür Gürcü (Kartveli) boylarının da edebi dili durumuna gelmiştir.

Gürcüstan, Kaheti, Kartli, Samegrelo (Megrelia), Svaneti, Guria, Acara, Raça, İmereti, Cavaheti, Saingilo gibi tarihsel ve coğrafi bölgelere ayrılır. Değişik bölgelerde, Svanca, Megrelce ve Lazca dışında, Gürcüce'nin (Kartuli ena) farklı diyalektleri konuşulur. Gürcüler Surami Dağlarıyla iki diyalekt gruba ayrılır. Kartlililer (Kartlelebi), Kahetililer (Kahelebi), İngilolar (İngiloebi), Tuşlar (Tuşebi), Hevsurlar (Hevsurebi), Pşavlar (Pşavlebi), Mohevler (Mohevebi) ve Mtiullar (Mtiulebi) Doğu grubunu; İmeretililer (İmerlebi), Raçalılar (Raçvelebi) ve Gurialılar (Gurulebi) Batı grubunu oluşturur.

Batum ve çevresinde yaşayan Acaralılar (Acarlebi) Gu-

rialılarla aynı diyalekti konuşurlar. Türkiye Gürcülerinin çoğunun konuştuğu dil de Guria (ya da Acara) diyalektidir.

Türkiye Gürcülerinin hepsi kendilerini Acaralı saymazlar. Örneğin İmerhev (Meydancık) Gürcüleri Kaheti bölgesinden olduklarını ve farklı bir diyalekt konuştuklarını söylerler. Kendilerini Çürüksulu (Kobule-teli), Maçahelli (Maçahleli) gibi daha dar bölge ya da yerlerle adlandıranlar da vardır.

Türkiye Gürcüleri arasında, "Çveneburi" sözcüğü "Kartveli" (Gürcü) ve "Kartuli" (Gürcüce) sözcüklerinin yerini almıştır. Bu belki de, Osmanlı yönetimi altındaki topraklarda yaşayan ve Müslümanlaş(tırıl)an Gürcülerin, "tarihsel kopuşu"nu da anlatmaktadır. Gürcüstan'ın güneybatı kesiminin 16. yüzyılda Osmanlı yönetimine girmesinden sonra, burada yaşayan Gürcülerin Müslümanlaşma sürecinde ve sonrasında Hıristiyan Gürcülerden kültür ve yaşam biçimi açısından belli ölçüde farklılaştıkları söylenebilir. Bu farklılaşma ve öte yandan Osmanlı toplumuyla kaynaşmama durumu, Müslüman Gürcülerin kendilerini her iki toplumdan ayıran bir sözcükle adlandırma ihtiyacını doğurmuş olabilir.

"Tarihsel kopuş"un nedenlerinden biri de, Hıristiyan Gürcülerin Müslüman Gürcüleri "Tatar" (Türk, Osmanlı, Müslüman anlamlarında) saymaları ve Osmanlı dönemi boyunca ilişkilerini koparmış olmalarıdır. 19. yüzyılda Gürcü gazeteci S. Meshi bu olguyu şu sözlerle saptıyor: Uzun zamandan beri bizim bütün ilişkilerimizi kopardığımız Osmanlı Gürcülerinden, yeni Gürcü literatüründe bile iki sözcükle de olsa söz edilmemiş. Onlar bizi kardeş sayıyorlar, bizse onları Osmanlı sayarak dışlamışız. (aktaran Tz. Batzaşi)

Günümüzde Türkiye Gürcüleri arasında "Çvenebu-

ri'nin yerini, dilbilgisi açısından da doğru karşılıkları olan Kartveli (Gürcü) ve Kartuli (Gürcüce) sözcüklerinin almaya başladığı söylenebilir. Bu da, "kısmi etnik kimliğe" sahip Türkiye Gürcülerinin kimliklerine daha çok sahip çıkma eğiliminin bir belirtisi sayılabilir.

Kaynakça:

- 1) Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikoni, Tbilisi, 1986.
- 2) SALIA, Nino, *Bedi Kartlisa, Georgia: An Introduction*, Paris, 1975.
- 3) MAGNARELLA, Paul J., *The Peasants Venture, Tradition, Migration and Change among Georgian Peasant in Turkey*, 1979.
- 4) ANDREWS, Peter Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, İstanbul, 1992.
- 5) BATZAŞI, Tzate, *Etno-Religiuri Protsesebi Çrdilo-Ağmosavlet Anatoliaşi*, Tbilisi, 1988.
- 6) ÇİLOĞLU, Fahrettin, "Çveneburi", *Çveneburi dergisi*, Ocak-Şubat 1993, 1. Sayı.

DİL

Gürcü dili (Kartuli ena), Kafkas dillerinin Kartveli ailesine bağlı bir dildir. Kafkas dilleri ise Kafkasya'nın yerli halklarının konuştuğu dillerdir. Bu dillerin, Hint-Avrupa, Altay ve Hami-Sami gibi geniş dil aileleriyle yakınlığı yoktur. Kafkas dillerinin Kafkasya dışında konuşulan bazı dillerle yakınlığı olduğu ileri sürülmüşse de henüz kanıtlanmış değildir. Bazı dilbilimciler Kafkas dillerinin Bask diliyle yakınlığını ileri sürerek, bu dillerin "İber-Kafkas" dil ailesi olarak sınıflandırılabilirliğini belirtmişlerdir.

Kartveli ya da Güney Kafkas dil ailesi Gürcüce, Megrelce (Mingrelce), Lazca ve Svancayı kapsar. Bazı dilbilimciler, Megrelce, Lazca ve Svanca'nın ayrı diller sayılacak kadar farklılaşmadığını ileri sürerek, bu dilleri Gürcücenin lehçeleri olarak kabul ederler.

Kafkas dilleri ve dolayısıyla Kartveli dilleri arasında, eskiye dayanan edebiyat geleneği olan tek dil Gürcücedir. Gürcü dilindeki ilk yazılarda, Arami alfabesinden türeyen ve Yunan alfabesinden de etkiler taşıyan eski Gürcü yazısı kullanılmıştır. Megrelce, Lazca ve Svanca da iseyazı gelişmemiştir. Gürcüstan'da Megrelce, Lazca ve Svancanın yazımında günümüzde Gürcü alfabesi kullanılmaktadır.

Bazı dilbilimciler Lazca ve Megrelceyi aynı dilin (San) lehçeleri olarak ele alır. Megrelce ve Lazca, bugün bir bölümü Gürcüstan ve bir bölümü Türkiye sınırları içinde yer alan Karadeniz'in kıyı kesimlerinde, Svanca ise Elbruz Dağının güneyindeki yüksek vadilerde konuşulur. Gürcüstan'ın resmi dili olan Gürcüce, Gürcüstan'ın dışında Azerbaycan'da, Kuzey Osetya'da, Krasnodar'da, İran'ın Isfahan eyaletinde ve Türkiye'nin bazı bölgelerinde de konuşulmaktadır.

Gürcüenin köklü edebiyat geleneği 5. yüzyıla değin uzanır. Söz konusu tarihten 11. yüzyıla değin kullanılan dil Eski Gürcüce olarak adlandırılır. Gürcü alfabesinin kullanıldığı en eski yazıtlar da bu dille yazılmıştır. Gürcüenin Doğu lehçesine dayanan edebiyat dili Yeni Gürcüce ise, 12. yüzyılda kilise dışı yapıtlarla ortaya çıkmış ve 19. yüzyılın ortalarında bugünkü biçimini almıştır. Eski Gürcüce, yapısal açıdan Yeni Gürcüceden birçok yönüyle farklı olmasına karşın, Gürcüler tarafından bugün de anlaşılabilir. Eski Gürcüce, kiliselerde ve dinsel metinlerde 19. yüzyılın başlarına değin kullanılmıştır.

Gürcüenin ses düzeninde beş ünlü ve 28 ünsüz vardır. Ünsüzler arasında, kapantılılar ve yarı kapantılılar gırtlaksız özellikler taşır. Sürtüşmelilerin ünlü ya da ünsüz biçimleri vardır. Sözcük gövdelerinin çoğu bir ya da iki ünsüzle başlar. Daha çok ünsüzle başlayan gövdelere de rastlanır.

Gürcüenin oldukça gelişmiş bir bükün ve türetme sistemi vardır. Önek ve soneklerle sözcük türetildiği gibi sözcüklerin bileştirilmesiyle de yeni sözcükler yapılır: *Kartvel-i* ("Gürcü"), *Sa-kartvel-o* ("Gürcüstan"), *or-i* ("iki"), *me-or-e* ("ikinci"), *Tsaltoala* (*tsal-i* "tek", *tval-i* "göz") ("tekgözlü"). Eylem sistemi, kişi özelliklerini, çoğul ve tekil olma durumunu, zamanı, kip ve çatıyı, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi yansıtır. Bu özellikler temelde, iç bükünlerle (eylem kökündeki değişme) olduğu kadar, önek ve soneklerle de belirtilir. Eylem çekimleri çokkişili özellik gösterir. Eylemlere getirilen önekler özneyi, dolaylı ya da dolaysız nesneyi belirtir: *m-tzer-s* ("o bana yazıyor"), *m-hatao-s* ("o beni resmediyor") sözcüklerindeki *-m* öneki özne olarak birinci kişiyi, *-s* soneki nesne olarak üçüncü kişiyi gösterir. Kişi ve sayı gösteren eylemler ise üç zamanlıdır: Şimdiki zaman, geniş

zaman ve geçmiş zaman. Bu zamanlar eylem köküne ekler getirilerek gösterilir: *Tzer-s* ("o yazıyor"), *da-tzer-s* ("o yazar"), *da-tzer-a* ("o yazdı").

Gürcücede adla ilgili sistemler (ad, adıl, sıfat) yapısal açıdan eylem sisteminden daha az karmaşıktır. Yedi ad durumu vardır: Yalın durum, eden (ergatif), yönelme, tamlayan, araç, çıkma ve seslenme durumları. Gürcüenin sözdiziminin temel özelliği, eden durumlu tümce yapısıdır. Geçişli eylemin öznesi eden durumuyla gösterilir: *kats-ma* (eden durumu) *mokla datv-i* (yalın durum) ("adam ayıyı öldürdü"). Şimdiki zaman sisteminde geçişli eylemin öznesi de geçişsiz eylemin öznesi gibi yalın durumda ifade edilir: *kats-i* (yalın durum) *klavs datv-s* (yönelme durumu) ("adam ayıyı öldürüyor"). Gürcücede çoğul, yaygın biçimde sözcük gövdesinin sonuna *-eb* eki getirilerek yapılır. Çoğul ekine de durum soneki getirilir: *kats-i* ("adam"), *kats-eb-i* (yalın durum) ("adamlar"), *kats-eb-s* (yönelme durumu ("adamlara")). 1950-64 arasında yayımlanan *Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikonı*'de 112.949 Gürcüce sözcük yer almaktadır.

Megrellerin "Mangaluri nine", Gürcülerin "Megruli ena" dedikleri Megrelce, sesbilgisi ve dilbilgisi bakımından Gürcüce ve Svancaya göre yeniliğe daha açık bir dil olarak kabul edilir. Lazca da dilbilgisi ve sesbilgisi bakımından Gürcüce ve Svancaya göre daha fazla değişim geçirmiştir. Laz diline Lazcada "Lazuri nena", Gürcücede "Çanuri ena" denir. Lazcanın yazımında Gürcüstan'da Gürcü alfabesi kullanılmakla birlikte, Türkiye Lazları arasında Lazcanın yazımı için Latin alfabesine dayalı bir alfabe geliştirme girişimi vardır. Lazcadaki sesbirimleri karşılması açısından Lazcanın yazımında Gürcü alfabesinin daha uygun olduğu söylenebilir. Svanların "Luşnu nin", Gürcülerin "Svanuri ena" dediği Svanca'nın dört lehçesi vardır. Svanca özellikle sözcük

dağarcığıyla öteki Kartveli dillerinden ayrılır. Gürcüce, Lazca ve Megrelcede artık kullanılmayan bazı eski sözcük ve biçimlere Svancada rastlanır. Bu da Svancanın, Kartveli dilinin ilk biçiminden Gürcü, Laz ve Megrel dillerinden daha önce ayrılmış olduğunu gösterir.

Kafkas dillerinin Kartveli diller dışındaki diğer iki öbeği Abhaz-Adıge (Kuzeybatı Kafkas) ve Nah-Dağıstan (Kuzeydoğu Kafkas) dilleridir. Abhaz-Adıge dilleri Abhaz, Abaza, Adıge, Kabartay ve Ubih dillerini kapsar. Nah-Dağıstan dilleri Nah ve Dağıstan öbeklerinden oluşur. Nah öbeği, Çeçen, İnguş ve Bats dillerini, Dağıstan öbeği de Avar, Andi, Dido, Lak, Dargva ve Lezgi dillerini içerir.

Karşılaştırmalı Kısa Sözlük

Gürcüce	Lazca	Megrelce	Türkçe
ahali	ağani	ahali	yeni
ambavi	ambai	ambe	haber
anbani	anbani	anbani	alfabe
atami	antama	atama	şeftali
ati	viti	viti	on
bali	buli	buli	kiraz
bici	bici	boşi	oğlan
bohça	bohça	bohça	bohça
bude	obge	bude	yuva
cohi	biga	biga	değnek
çiti	kinçi	çiti	kuş
da	da	da	kızkardeş
da	do	do	ve
dardi	derdi	dardi	dert
dasavleti	gyulva	bjadalu	batı
datvi	tuti	tunti	ay1
deda	nana	nana	anne

didi	didi	didi	büyük
gobi	gobi	nisori	tekne
grzeli	gunze	ginze	uzun
guli	guri	guri	kalp
game	seri	seri	gece
kakali	kakali	nezi	cevizağacı
kapşia	kapça	kapça	hamsi
kari	nekna	kari	kapı
me	ma	ma	ben
mzime	monka	monka	ağır
nana	nani	nanna	ninni
othi	othi	othi	dört
otsi	eçi	eçi	yirmi
pehi	kuçe	kuçe	ayak
sahli	Ohuri	dohori	ev
simindi	lazuti	lazuti	mısır
sopeli	opute	sopeli	köy
şen	si	si	sen
tapli	topuri	topuri	bal
viri	guruni	girini	eşek
zğva	zuğa	zğva	deniz
zaphuli	yazi	zarhuli	yaz

Kaynakça:

- 1) *AnaBritannica*, "Gürcüce", "Kafkas dilleri", "Lazca", "Megrelce", "Svanca"; İstanbul, 1991.
- 2) ÇIKIA, Sergi-KUTELIA, Natela, *Lazuri Paramitebe*, Tbilisi, 1982.

ALFABE

Gürcüce zengin ses sistemi olan bir dildir. Bu sesler biçimsel karşılıklarını Gürcü alfabesinde eksiksiz olarak bulur. Her ünlü ve ünsüz ses, bir ünlü ve ünsüz alfabetik sembolle karşılır. Bu, Gürcü alfabesinin önemli bir özelliği olarak kabul edilir. Yeni Gürcücede 5'i ünlü, 28'i ünsüz olmak üzere 33 harf vardır. Eski Gürcücede ise 5 ünlüye karşılık 30 ünsüz harf bulunuyordu.

Gürcü alfabesi dünyadaki en eski yazı sistemlerinden biridir. Tarihsel olarak Gürcücenin yazımında, özellikle biçimsel açıdan farklı alfabeler kullanılmıştır. Bunlardan 6'sı ünlü 38 harfli kilise yazısı olan "Hutsuri" artık kullanılmamaktadır. Başlangıçta 6'sı ünlü 40 harften oluşan (yedisi sonradan kullanılmamıştır) "Mhedruli" yazısı kilise dışında kullanılmıştır.

Gürcü alfabesinin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerde örtüşen yanlar olduğu gibi, tamamen farklı düşünceler de ileri sürülmüştür. Yaygın bir kanıya göre, Ermeni alfabesini bulan Aziz Mesrop Maştotz (yaklaşık 350-439/440) aynı zamanda Gürcü alfabesini geliştiren kişidir. Gürcü tarihçi Leonti Mroveli ise Gürcü alfabesini Gürcü kralı Parnavaz'ın geliştirdiğini ileri sürer. Bu savını Gürcü alfabesinin Maştotz'un yaşadığı yıllarda oldukça gelişmiş bir yazı sistemi olduğuna dayandırır.

Başka bir kaynağa göre Gürcü alfabesi bir olasılık 5. yüzyılda, Yunan alfabesinin etkisi altında Hıristiyan misyonerler tarafından oluşturulmuştur. Bu yazı sistemi Arami alfabesinden geliştirilmiş olmalıdır. Arami alfabesi 2. yüzyılda Gürcüstan'ın eski başkenti Armazi'deki yazıtlarda kullanılmıştır. Gürcü yazısının en

eski biçiminden 10. yüzyılda köşeli kitap yazısı ortaya çıkmış, modern Gürcü yazısı da Mhedruli denen yuvarlak karakterli yazıdan gelişmiştir.

Bazı araştırmacılar Gürcü alfabesinin tarihsel olarak üç farklı biçimi olduğunu belirtirler: "Nushuri" (kilise yazısı), "Mrglovani" (yuvarlak) ve "Mhedruli" (kilise dışı, laik). Nushuri yazı sisteminde büyük harfler yoktu. Mrglovani ya da yuvarlak karakterli yazı ise yalnızca büyük harflerden oluşuyordu. Kilise dışında kullanılan Mhedrulide de büyük harfler bulunmuyordu.

Bugün Gürcü alfabesi, Gürcüce'nin dışında Lazca, Megrelce ve Svancanın yazımında da kullanılmaktadır. Gürcü alfabesinden Abhazcanın yazımı için de bir alfabe geliştirilmiş ve bir süre kullanılmıştır. Modern Gürcü alfabesi soldan sağa yazılır ve bu yazı sisteminde büyük harf yoktur.

Kaynakça:

- 1) *Britannica*, "Georgian literature", 1965.
- 2) *AnaBritannica*, "Gürcü alfabesi", İstanbul, 1991.
- 3) CANGİDZE, V.- ÇIKIA, S., *Gürcüce-Türkçe ve Türkçe-Gürcüce Kısa Sözlük*; "Önsöz", Tbilisi, 1979.
- 4) GOGEBASHVİLİ, İakob, *Deda Ena*, Tbilisi, 1991.

Gürcü Harfleri	Harfin Adı	Harf Değeri	Gürcü Harfleri	Harfin Adı	Harf Değeri
ა*	an	a	რ	rae	r
ბ	ban	b	ს	san	s
გ	gan	g	ტ	tar	t
დ	don	d	ა*	un	u
ე	en	e	ფ	par	p
ვ	vin	v	კ	kan	k
ზ	zen	z	ღ	gan	ğ
თ	tan	t	ყ	kar	k
ი*	in	i	შ	şin	ş
ქ	kan	k	ჩ	çin	ç
ღ	las	l	ც	tsan	ts
ყ	man	m	ძ	dzil	dz
შ	nar	n	წ	tzil	tz
ჩ	on	o	ჭ	çar	ç
ც	par	p	ხ	han	h
ძ	jan	j	ც	can	c
			ხ	hae	h

Gürcü Alfabeti

(*) Gürcücede uzun ya da kısa ses birim (fonem) yoktur.

ՀՈՒՍԻՆՆ ԵՎ ԷՖՈՒՅԻՆ ԿԿԵՐԻ.

Փիսկը հոսձուց ձիւր-
ճիղտաւ, ևսկիւնուտու
ևսկիւնուտու ճիւղտու
հարտու ճիւղտու հարտու
յիւնուց լլապիսիւց յի-
միւրիւցիւրու.

Ընդդրուտուսի ուրուձիւց
ժիւղտուցիւց, յիւնու
փալտուցիւց, ճիւղտու
ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց,
ժիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
ժիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
ժիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
ժիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
ժիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
ժիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց

Կընդդրուտուսի, ճիւղտու-
ճիւղտուսի ևսկիւնուտու!
ճիւղտու ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
յիւնուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց
իւնուցիւց ճիւղտուցիւց ճիւղտուցիւց

ալլաղուտուի սաղաղուտու.

ճիւղտուցիւց ալլաղուտուցիւց
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու
ևսկիւնուտու սիւնուտու

Սնգըտուսի ևսկիւնուտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու
ևսկիւնուտու, ճիւղտու

Ճիւղտու, ճիւղտու,
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!
ևսկիւնուտու ճիւղտու!

Hutsuri yazısıyla örnek bir metin
ve modern Gürcü alfabesiyle karşılığı

DİN

Gürcüler dünyadaki en eski Hıristiyan topluluklarından biridir. Gürcü Ortodoks Kilisesi günümüzde Ortodoks mezhebinin bağımsız bir kilisesidir. Gürcüstan'da Hıristiyanlık İS 1. yüzyıldan sonra yayılmaya başladı. Bazı kaynaklara göre Havarilerden Andreas vaazlar vermek üzere Batı Gürcüstan'a gitmiş, ama o dönemde Hıristiyanlık inancı Gürcüstan'da kök salmamıştır.

Geleneksel inanışa göre Gürcüler Hıristiyanlığı tam olarak 4. yüzyılın başlarında Nino adında Kapadokyalı bir azizenin vaazlarından etkilenerek benimsediler. 330'larda Hıristiyanlık Kral Mirian tarafından Kartli Krallığı'nın resmi dini ilan edildi. Batı Gürcüstan'da Eğrisi (Lazika) Krallığı'nın Hıristiyanlığı resmi dini olarak kabul etmesi de aşağı yukarı aynı döneme rastlar. Doğu Gürcüstan'da, Kartli Krallığı'nın Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesinde, İran'ın Zerdüştcülüğü yerleştirerek Gürcüstan'ı siyasal etki alanına alma girişiminin de rol oynadığı ileri sürülür. Hıristiyanlığı benimseyen Gürcüler, kültür alanında dönemin en ileri ülkelerinden biri olan Bizans'a biraz daha yaklaşmış ve bu ülkeyle sıkı kültürel bağlar kurmuşlardır.

Gürcüler Hıristiyanlığı benimsemelerinin ardından Antiokheia'nın (Antakya) dinsel etki alanına girdiler. Antakya ayin usulünden büyük ölçüde etkilendiler. Gürcü Ortodoks Kilisesi bir olasılık 5. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını kazandı. Ortodoks Gürcü ce-maatinin yöneticileri o tarihten bu yana "katoğikos" unvanını taşımaktadırlar.

Gürcü kilisesi sanat, mimarlık ve edebiyatın gelişmesinde önemli rol oynadı. Gürcü keşişler, Gür-

cüstan'ın siyasal açıdan parlak dönemlerinde ülke sınırlarını aşarak Kudüs'e ve Aynaros Dağında İvezon Manastırı'na yerleştiler.

1801'den başlayarak Gürcüstan'ı ilhak eden Ruslar, kendileri de Ortodoks oldukları halde Gürcü kilisesine baskı uyguladılar. Gürcü Ortodoks Kilisesi bu dönemde bağımsızlığını yitirdi ve kilise Rus "eksarkhos"larca yönetildi. Gerek Çarlık, gerek Sovyet dönemlerinde kilise yapıları büyük zarar gördü. 1977'de II. İlia'nın katoğikos seçilmesinden sonra Gürcü kilisesi yeniden gelişme olanağı buldu. Boş duran çeşitli bölgelere yeni piskoposlar atandı. Gürcü kilisesi Sovyet döneminde toplum üzerindeki etkisini büyük ölçüde yitirmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ve Gürcüstan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra kilisenin etkisi yeniden arttı. Gürcülerin çoğunluğu Ortodoks olmakla birlikte bugün Gürcüstan'ın resmi dini yoktur.

Hıristiyanlığın Katolik mezhebini benimsemiş olan Gürcüler de vardır. İlk Gürcü Katolik topluluğu 1240'ta Tiflis'e giden Dominikenlerce kuruldu. 14. yüzyılın başında papa İzmir'deki Katolik misyonunu Tiflis'e nakletti. Katolik misyonerler özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda etkili oldular. Bu dönemde birçok Gürcü Katolikliği benimsedi. Gürcü kralları da Batı Avrupa'dan destek alabilmek için ülkede Katolikliğin yayılmasına olanak sağladılar ve Katolikleri korudular.

Gürcü Katoliklerin tarihsel oturma yeri, Gürcüstan'ın eski başkenti Mtsheta'ydı. Çarlık döneminde Ruslar Gürcü Katoliklerin çalışmalarını engelleyince Petre Harışçarianti adındaki bir Katolik Gürcü papaz İstanbul'a geldi ve 1861'de Feriköy'de (Bomonti'de) Gürcü Katolik Kilisesi'ni kurdu. Harışçarianti'nin Osmanlı hükümetinden kilise ve manastır kurma iznini Fransız elçiliği

aracılığıyla aldığı sanılır.

Gürcü papazlar aynı yıl bir seminer açarak manastırda öğretime başladılar. 1870-71'de rahip ve rahibe yetiştirmek üzere bir de "noviciat" açtılar. Gürcü rahiplerin İstanbul'un Beyoğlu semtinde 1870'te beş sınıflı bir ilkokul açtıkları da bilinmektedir. Hem manastırdaki okul, hem de Beyoğlu'ndaki ilkokul 1914'te kapandı ve bir daha açılmadı. Bu tarihten sonra Gürcü Katolik Kilisesi'nin etkinlikleri sürmüş, ancak 1955'te 6-7 Eylül Olayları sonrasında Katolik Gürcüler Batı ülkelerine göç ettikleri için bir "Gürcü cemaati" kalmamıştır. Batı'ya göç etmelerinden önce İstanbul'da 10 bin kadar Katolik Gürcünün yaşadığı tahmin edilmektedir. Bugün bu sayı 500'ü bulmaz.

Gürcülerin küçük bir bölümü Museviliği benimsemiştir. Ama Musevi Gürcülerin çoğu, Gürcüstan'dan başta İsrail olmak üzere başka ülkelere göç ettiler. Bu arada 1920-21'de iki bin kadar Musevi Gürcü Türkiye'ye geldi. İstanbul'a yerleşen Musevi Gürcüler ayrı bir cemaat de oluşturdu. Bu cemaat, Beyoğlu'ndaki Or Hodeş Sinagogu'nu ayin için kullandı; ayinleri de Gürcüce yaptı. Musevi Gürcülerin çoğu Türkiye'den Arjantin, İngiltere, ABD, Fransa ve İsrail'e göç etmiş, bugün yalnızca birkaç aile kalmıştır. İstanbul'un Ulus semtindeki Yahudi mezarlığında, mezartaşları Gürcü alfabeyle yazılmış Musevi Gürcü mezarları vardır.

Ortodoks Gürcülerden sonra ikinci büyük topluluğu Müslüman Gürcüler oluşturur. Küçük bir grup oluşturan Şii Gürcüler İran'ın İsfahan eyaletinde yaşamaktadır. Osmanlı döneminde Sünnileşen Gürcülerin büyük çoğunluğu ya Türkiye'ye göç etmiş ya da Türkiye sınırları içinde kalmıştır. Bunlar Hanefi mezhebindedirler. Gürcüstan'ın Acara ve Saingilo bölgelerinde de

Müslüman Gürcüler yaşamaktadır.

Kaynakça:

- 1) *AnaBritannica*, "Gürcüstan Ortodoks Kilisesi", İstanbul, 1991.
- 2) POLVAN, Nurettin, *Türkiye'de Yabancı Öğretimi*.
- 3) LORDKIPANIDZE, M.- KATCHARAVA, I, A *Gilmipse of Georgian History, Tbilisi, 1983.*
- 4) GÜLERYÜZ, Naim, *İstanbul Sinagogları, İstanbul, 1992.*

NÜFUS VE DAĞILIM

Gürcülerin bir bölümü, değişik dönemlerde dinsel ve siyasal nedenlerle asıl topraklarından göç etmişlerdir. Bundan dolayı Gürcülerin toplam nüfusunu kesin olarak saptamak mümkün değildir. Burada Gürcüstan'ın nüfusu üzerinde durulacaktır. Türkiye'deki Gürcü nüfusu üzerine ise "Türkiye Gürcüleri" bölümünde tahmin yürütülecektir.

Daha 13. yüzyılda sayıca 5 milyona ulaşan Gürcüstan'ın nüfusu sonraki tarihlerde yaşanan çeşitli kıyımlar nedeniyle aynı düzeye ancak 1980'lerde ulaşabilmiştir. Gürcüstan'ın 1992'deki nüfusu 5.482.000'dir. Bu nüfusun yüzde 56,2'si kentlerde, yüzde 43,8'i kırsal kesimde yaşıyordu. Toplam nüfusun yüzde 47,2'sini erkekler, yüzde 52,8'ini kadınlar oluşturuyordu. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ise şöyleydi: 15 yaşın altında yüzde 24,8; 15-29 yaş arasında yüzde 24,1; 30-44 yaş arasında yüzde 19,2; 45-59 yaş arasında yüzde 17,5; 60-74 yaş arasında yüzde 10,8; 75 yaş ve yukarısı yüzde 3,6. Gürcüstan'ın nüfusunun 2000 yılında 5.777.000, 2010 yılında 6.101.000'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. 77 yıl sonra da nüfusun iki katına çıkacağı sanılmaktadır.

Gürcüler Gürcüstan nüfusunun yalnızca yüzde 70,1'ini oluşturmaktadır. Buna göre Gürcüstan'daki Gürcü nüfusu 3.843.000'dir. Ülkede yaşayan Laz, Megrel ve Svanlar da bu sayının içindedir. Toplam nüfusun yüzde 8,1'ini Ermeniler, yüzde 6,3'ünü Ruslar, yüzde 5,7'sini Azeriler, yüzde 3,0'ünü Osetler, yüzde 1,9'unu Yunanlılar, yüzde 1,8'ini Abhazlar, yüzde 3,1'ini de diğer etnik topluluklar oluşturmaktadır. Dinsel dağılımı bakımından Gürcüstan nüfusunun yüzde 65'i Gürcü Or-

todokstur.

Dinsel azınlıkların başında yüzde 11'le Müslümanlar gelmektedir. Nüfusun yüzde 10'unu Rus Ortodoksları ve yüzde 8'ini Ermeni Ortodoksları oluşturmaktadır.

Gürcüstan'da doğum oranı binde 17,0'dir ve bu binde 27,1 olan dünya ortalamasının gerisindedir. Ölüm oranı binde 8,4'tür; dünya ortalaması ise binde 9,8'dir. Gürcüstan'da ortalama ömür kadınlarda 69,0 yıl iken, bu erkeklerde 76,3 yıla çıkmaktadır.

Gürcüstan'ın yaklaşık üçte biri orman ve dağlarla kaplıdır. Bu nedenle ülkenin kuzey ve güney kesimleri yoğun nüfus yerleşmesine uygun değildir. Asıl olarak ülke nüfusu batıdan doğuya uzanan ovalık alanlarda yoğunlaşmıştır. Nüfusun en yoğun olduğu bölge Karadeniz kıyısındaki Kolhida Ovasıdır. Gürcüstan'ın gene batı kesiminde yer alan Yukarı İmereti platosu da yoğun bir nüfusu üzerinde barındırır. Kuzeybatı kesimindeki Abhazya, Svaneti ve Raça-Leçhumi bölgeleri nüfusun nispeten yoğun olduğu bölgelerdir.

Doğuda nüfusun en yoğun olduğu bölgeler İç Kartli, Aşağı Kartli ve Alazani vadisidir (İç Kaheti). Çok eski tarihlerden bu yana tarımın yapıldığı bu bölgeler en verimli alanlar arasında yer alır. Dış Kaheti ve Gürcüstan'ın dağlarla kaplı olan güney kesimlerinde nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür. En az nüfuslu bölgeler Doğu Kafkasların yüksek yerleri ve Güney Osetya'dır.

Gürcüstan'ın en büyük kenti ve başkenti olan Tiflis'in (Tbilisi) nüfusu 1.283.000'dir. Bu, ülke nüfusunun yaklaşık dörtte birinin bu kentte yaşadığını göstermektedir. Öbür büyük kentlerin nüfusu ise şöyledir: Kutaisi 238.200, Rustavi 161.900, Batum 137.500 ve Sohum 120.000.

Kaynakça:

1) SALIA, Nino, *Bedi Kartlisa, Georgia: An Introduction*, Paris, 1975.

2) *Britannica World Data*, 1993.

TARİH

Bugünkü Gürcüstan topraklarında, insan topluluklarının kökleri Alt Paleolitik Çağ'a değin uzanır. Neolitik dönemden kalma sitlerde yapılan kazılar, o dönemde bölgede hayvancılık ve tarımla uğraşan yerleşik kabilelerin varlığını kanıtlamaktadır. Arkeolojik kalıntılar, dilin verileri ve yazılı kaynaklar Gürcülerin Antik Çağ'da Ortadoğu'da metal işleme yöntemlerine büyük katkılarda bulduklarını göstermektedir. Yunanlılara göre demir dökümcülüğü Gürcülerin ataları bulmuştu. Büyük Gürcü boylarının oluşması, ileri tarım tekniklerinin, metal işlemeciliğinin ve kap-kacak üretiminin gelişmiş olduğu İÖ 2. bin yılın ortalarına rastlar. Trialeti höyüklerinde bulunan altın ve gümüş kupalar, takılar, pişmiş topraktan kaplar gelişmiş bir sanat geleneğinin kanıtlarıdır.

Diaohi

Gürcü kabileleri ve kabile birlikleri eski uygar Doğu halklarıyla ilişki kurmuşlardır. İÖ 2 binli yıllarda Gürcü kabilelerinin yakın komşuları, Hititler, Mitanni-ler, daha sonraları Asurlular ve Urartular gibi uygar halklardı. Gürcü kabileleri üzerine ilk bilgilere de bu halkların çiviyazılı yazıtlarında rastlanır. Asur ve Urartu kaynaklarına göre ilk Gürcü birliği, tarihsel Gürcüstan'ın güneybatı kesiminde ortaya çıkan Diaohi'ydi (Diaieni). Eski Yunanlılar bu bölgede yaşayanları, daha sonra "Taohiler" olarak adlandırmışlardır. Tao, sonraki dönemlerde eski Gürcü eyaletinin adı olarak kalmıştır. Diaohiler, Transkafkasya'nın uzağında, Ön Asya'nın siyasal yaşamında önemli rol oynadılar. Asur ve Urartu

devletlerine karşı savaştılar; bu devletlerin istilasına uğradılar. Urartu kralları Menua ve I. Argiştı, İÖ 9-8. yüzyıllarda Diaohi kralı Utupursi'yi yenerek vergiye bağladı. Halkın ayaklanıp bu bağlılıktan kurtulmasından bir süre sonra Urartular Diaohi'nin güney kesimlerini ele geçirdiler; kalan bölgeleri de ağır vergi vermek zorunda bıraktılar. Ama Diaohi'nin kuzey kesimini ele geçirme girişiminde başarılı olamadılar. Bu yöreyi Diaohi'nin kuzey komşusu Kolha (Kolhis) ele geçirdi. Urartu yazıtlarında Diaohi'den "güçlü ülke" olarak söz edilir.

Kolha

Kolha, ikinci büyük Gürcü birliğiydi. Karadeniz kıyılarının güney ve doğu kesimlerini kapsıyordu. İÖ 9-8. yüzyıllarda ortaya çıkan Kolha, coğrafi olarak bir üçgeni andırıyordu. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler Kolha'da yüksek düzeyde bir üretimin yapıldığını, ticaretin geliştiğini ve "Kolhuri tetri" denen değerli gümüş paranın Kolha Krallığı'nda kullanıldığını ve krallığın sınırları dışında da geçerli olduğunu göstermektedir. Yunan kolonistleri Kolha'da, İÖ 7-6. yüzyıllarda Dioskuria (Sohumi), Pazisi (Phasis, bugün Poti) gibi koloni kentleri kurmuşlardı. Miletoslu Yunanlılar bu bölgelerden altın, tarım ürünleri ve gemi yapım malzemeleri sağlıyorlardı. Heredotos'un "Siyah Mısırlılar"ın ülkesi olarak tanımladığı Kolha, İÖ 6. yüzyılda Ahame-nişlerin sözde vasalı durumundaydı. Kolha İÖ 1. yüzyılda Pontus kralı Mithradates'in, sonra da Roma'nın egemenliğine girdi. Daha sonraki dönemde bu bölgede, Kolha'yı da içine alan Lazika Krallığı kuruldu.

Kolha, eski Yunan dünyasının ilgi alanının merke-

ziydi. Güneş tanrısı Helios'un oğlu Kolha kralı Aieti'nin (Aietese) ülkesinde korunan Altın Post'un peşine düşen Argonotlar Kolha'ya Eukeinos Denizi'nden (Karadeniz) geçerek ulaşmışlardı. Yunan mitolojisinde, Pazisi (Phasis, bugün Rioni) Irmağı, Kolha'nın merkezi Eia, Kolha kralı Aieti'nin güzel ve akıllı kızı Medeia üzerine bilgiler yer alır. Mitoloji, Yunanistan ve Kolha arasında kurulan canlı ilişkileri yansıtır.

Tarihsel Batı Gürcüstan'daki ilk erken dönem sınıflı toplum olan Kolha, aşağı yukarı bugünkü Gagra sınırından Çorohi (Çoruh) ağzına kadar uzanan bölgeyi kapsıyordu.

Kartli ya da İberia

Doğu Gürcüstan'da sınıflı toplumun ortaya çıkışı da büyük olasılıkla aynı döneme rastlar. Gürcüstan'da bu dönemden sonra küçük devletlerin sayısında bir artış görülür. Doğu Gürcüstan'daki devletler İÖ 4. yüzyılda tek bir devlete dönüşerek Mtsheta'yı başkent edindiler. Genel kabule göre İberia ya da Kartli Krallığı'nın kurucusu Kral Parnavaz'dır. Kral Parnavaz'ın bilimleri yayılmasına büyük katkıda bulunduğu ve Gürcüce'yi Kartli Devleti'nin resmi dili olarak ilan ettiği kabul edilir. Kartli İÖ 3. yüzyılda büyük bir krallığa dönüştü. Arkeolojik kazıların sonuçları eski zamanlarda Mtsheta'nın zengin ve güçlü bir kent olduğunu göstermektedir. Yörede ortaya çıkarılan büyük akropolis ve mimari anıtlar, büyük bir ekonomik ve kültürel kalkınmışlığın kanıtlarıdır. Kolha ve Kartli, Yunanlılar, Ahamenişler, Selevkoslar ve Pontus Krallığı'yla yakın siyasal ve ekonomik ilişkiler kurmuşlardı. İÖ 8. yüzyıldan İS 4. yüzyıla değin Gürcü devletleri antik dünyada önemli rol oynamışlardır.

Gürcüstan ve Eski Yunan

İÖ 7-6. yüzyıllarda Kolha topraklarında Yunan kolonileri ortaya çıkmıştı: Pazisi (bugün Poti), Dioskuria (Sohumi), Gienosi (Oçamçire) ve diğerleri. Yunanlılar Kafkasların varlığını mitolojik zamanlardan itibaren biliyorlardı. Bölge sık sık mitolojik kahramanların maceralarına sahne olmuştu. Argonotlar'ın Altın Post'u aramak için gittiği yer Kolha, ateş tanrısı Prometheus'un (Gürcücede Amiran) zincire vurulduğu yer Kafkas Dağlarıydı. Helen dünyasını Uzakdoğu'ya, İran ve Hindistan'a bağlayan ticaret yolu genellikle Kafkaslar'dan, o dönemde Kolha (Kolhis), Kartli (İberia) ve Albania olarak adlandırılan ülkelerden geçiyordu; Pazisi (Rioni) ve Kyros (Mtkvari, Kura) ırmaklarını izleyerek Hazar Denizi kıyılarına ulaşıyordu. Yunanlılar Kolha'da ürünlerini Kafkas ve Asya mallarıyla değiştiriyor, Yunanlı tacirler İran ve Uzakdoğu'ya mallarını buradan taşıyorlardı.

Kolhlarla Yunanlılar arasında, Karadeniz Havzası bir rekabet bölgesiydi. Kolhların yayılma alanı batıya doğru Karadeniz'in güney kıyıları boyunca uzanıyordu. Kuzeyde ise Kırım'a değin faaliyet gösteriyorlardı.

İÖ 1. yüzyıldan sonra Kolha ve Kartli krallıkları arasında, birbiri üzerinde egemenlik kurmayı amaçlayan sürekli savaşlar yaşandı. Bu savaşlar, sonunda Roma'nın müdahalesine yol açtı.

Gürcüstan ve Roma

Romalılar Kafkasya'ya girdiğinde güneyde üç krallık bulunuyordu: Kolha, Kartli ve Albania. Pompeius İÖ 1. yüzyılda Albania'yı (67-66), Kartli'yi (65)

ve sonunda Kolha'yı (64-63) fethetti. Kafkas krallıkları Roma'nın koruyuculuğunu kabul etmek zorunda kaldı. Roma ile Kolha ve Kartli arasında giderek dostluk ilişkileri gelişmeye başladı. İÖ 3. ve 2. yüzyıllarda Roma imparatorları Kartli Devleti'nin gücünü tanımak zorunda kaldılar.

İÖ 35 yılında Part kralı Artaban, o dönemde Roma'ya bağlı Ermenistan'a girince Roma imparatoru Tiberius Kartli kralı Parsman'dan duruma müdahale etmesini istedi. Ermenistan'ın yönetimi önce Parsman'ın kardeşine, sonra oğluna verildi. Parsman Ermenistan'ı korumak için Partlara karşı birçok kez savaştı.

Parsman'ın yerine Kartli kralı olarak oğlu Mitridates geçti. Mitridates döneminde Roma ve Kartli arasındaki dostluk bağları daha da güçlendi. Bu dostluğun bir belirtisi olarak Mtsheta'da bir yazıt dikildi. (Bu yazıt 1867'de bulunmuştur.)

Kartli Devleti'nin sınırları özellikle İS 1-3. yüzyıllarda güneybatıda Çoruh Vadisini içine alarak güneydeki Ermenistan aleyhine genişledi. 2. yüzyıl ortalarına doğru (İmparator Antonius Pius dönemi; 138-161) Kartli kralı II. Parsman ve maiyeti Roma'ya görkemli bir ziyaret yaptı ve büyük törenlerle karşılandı. Gürcü kralına Capitol'a başışta bulunma onuru tanındı ve Roma'da Kartli kralının heykeli dikildi. Roma imparatoru mevcut Kartli sınırlarını da tanıdı.

İÖ 224 yılında İran'da Partların yerini Sasaniler aldı. Yayılmacı Sasanilere karşı bir süre direnen Kartli, sonunda Roma'ya yakınlaştı. Roma imparatoru Diocletianus'un

Sasani imparatoru Narses'i yenmesinden ve iki ülke arasında 298'de Nisibis Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kartli kralı Mirian İran tehlikesi karşısında 381'de Romaya bağlılığını bildirdi.

Lazika ya da Egrisi

İS 2. yüzyılda Batı Gürcüstan'da yerel siyasal birimler kesin biçimini aldı. Lazika, Apsilia (Apşileti) ve Abasgia (Abhazya) prenslikleri ortaya çıktı. Bunlardan Lazika giderek güçlendi ve 4. yüzyılda neredeyse bütün Batı Gürcüstan'ı denetimi altına aldı; Apsilialılara, Abasglara ve Svanlara boyun eğdirdi. Lazika Krallığı doğrudan Kolha'nın (Kolheti) mirasçısıydı. 5-6. yüzyıl Bizans tarihçileri Lazların Kolhların mirasçısı olduklarını, Kolha'nın da Lazika olduğunu yazmışlardır.

Lazika 6. yüzyılda giderek zayıfladı ve bu yüzyılın sonunda Abasgia, Lazika'dan ayrılarak doğrudan Bizans'a bağlandı. 8. yüzyıla gelindiğinde artık Lazika Krallığı ortadan kalkmış, Batı Gürcüstan'da yeni bir devlet olarak Abhazya Krallığı ortaya çıkmıştı.

Abhazya Krallığı

Abhazya Krallığı'nın nüfusu Lazlar, Svanlar, Kartlar ve Abhazlardan oluşuyordu. Bazı araştırmacılar Abhazya Krallığı'nın etnik anlamda bir Abhaz devleti olmadığını, aksine dil, yazı, kültür ve din bakımından bir Gürcü devleti olduğunu belirtirler.

Abhaz prensi Leon 780'lerde, devletin sınırlarını Nikopsia'dan Çoruh Irmağına, Karadeniz'den Lihi Sıradağlarına değin genişletmişti. Kendini kral ilan eden Leon 8. yüzyılın sonunda Bizans egemenliğinden kurtuldu.

Abhazya Krallığı en parlak dönemini 9-10. yüzyıllarda yaşadı. Bu dönemde krallığın kilise, saray ve yazı dili Gürcüceydi. Abhazya kilisesi Konstantinopolis'teki (İstanbul) Ortodoks kilisesinden ayrılıp

Mtsheta'daki kiliseye bağlanmıştı. Abhazya Krallığı'nın yönetimi 10. yüzyılda Gürcü Bagratlı (Bagrationi) hanedanına geçtiği halde, hükümdarlar "Abhaz kralı" unvanını kullanmayı sürdürdüler. Bagratlıların Tao-Klarceti prensliği kolundan III. Bagrat, anne tarafından Abhaz kral ailesi soyundandı ve tahta çıktığında önce "Abhaz kralı", sonra "Abhaz ve Kartli kralı" unvanını aldı.

Hıristiyanlığın kabul edilmesi

Gürcüstan'da 1. yüzyıldan sonra feodal ilişkiler hızla gelişmeye, Hıristiyanlık da yayılmaya başladı. Bazı kaynaklardan edinilen bilgilere göre Havarilerden Andreas Batı Gürcüstan'da 1. yüzyılda Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır. Geleneksel tarih anlayışına göre Gürcüstan'da Hıristiyanlığın yayılması Azize Nino ile birlikte gerçekleşti. Kral Mirian 330'larda Hıristiyanlığı Kartli'de devlet dini ilan etti. Batı Gürcüstan'da Egrisi (Lazika) Krallığı'nın Hıristiyanlığı resmi dini olarak kabul etmesi de aşağı yukarı aynı döneme rastlar.

Doğu Gürcüstan'da Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesini çabuklaştıran nedenlerden biri de büyük olasılıkla İran'ın saldırısı olmuştur. İran Gürcüstan'da siyasal egemenlik kurmak amacıyla Zerdüştüçlüğü yerleştirmek ve yaymak istiyordu. Hıristiyanlık, Gürcüstan'ı dönemin kültürel alanda en ileri ülkelerinden biri olan Bizans'a biraz daha yakınlaştırdı ve Gürcüstan Bizans'la çok sıkı kültürel bağlar kurdu.

Kral Vahtang Gorgasal: İranlılara karşı mücadele

Transkafkasya'nın Hıristiyan halkları İranlı istilacılarla mücadele ettiler. Bu mücadelenin önemli evrelerinden birinde Kartli'nin ünlü hükümdarı Kral Vahtang Gorgasal (Gorgaslan) İran'la savaşmak için uzun hazırlıklar yaptı. Kuzey Kafkasya'ya bir sefer düzenledi. Kafkaslar'daki geçitleri ele geçirerek tahkim etti. Gürcüstan'ın Darial tarafındaki sınırlarını güçlendirdi. Sınırlarını genişletmek için çalıştı ve Batı Gürcüstan'ın önemli bir kısmını Kartli Krallığı'na bağladı. Kral Vahtang Gürcü Ortodoks Kilisesi'ni güçlendirmek için de bazı yeni önlemler alarak bu kurumun saygınlığını artırdı. Vahtang Gorgasal, iktidarını güçlendirdikten sonra Gürcüstan'ın bağımsızlığını ciddi biçimde tehdit eden İranlılarla savaşa girdi. Çarpışmalarda orduyu bizzat yöneten Vahtang, savaş alanlarından her zaman zaferle ayrılıyordu. Ne varki bir çarpışmada ihanete kurban giderek öldürüldü. Mtsheta'da kendi yaptırdığı Svetitshoveli katedraline gömüldü. 458'de başkenti Mtsheta'dan Tiflis'e (Tbilisi) taşıyan Gorgasal'ın ölümünden sonra yaşamıyla ilgili çeşitli efsaneler anlatıldı ve şiirler söylendi. Vahtang'ın savaşlarda taşıdığı beyaz bayrak Gürcüstan'da uzun süre korundu.

6. yüzyılda Kartli İran'ın, Egrisi de Bizans'ın egemenliği altına girdi. Yabancı egemenliğine karşın ülke kendi gelişme çizgisini izledi. Gürcüstan 7. yüzyılda yeni olaylara sahne oldu. Doğu Gürcüstan uzun süre Arap istilası altında kaldı. Gürcü halkı üç yüzyıl boyunca Arap istilacılarla mücadele etti. Araplar ve Bizanslılarla yapılan savaşlar sonunda Gürcü toprakları yavaş yavaş kurtarıldı ve Abhazya'nın dışında yeni Gürcü prenslikle-

ri (Kaheti, Hereti, Tao-Klarceti) ortaya çıktı. Ülkenin iktisadi ve kültürel açıdan gelişmesi, ulusal bilincin güçlenmesi ve dış düşmanlarla yapılan mücadeleler Gürcüstan'ın birliği sorununu gündeme getirdi.

Birleşmeye doğru

Gürcüstan'da, kuzeybatıda Abhazya, güneybatıda Tao olmak üzere iki merkezde birleşme başladı. 746'da kral unvanı alan I. Leon, Abhazya'nın sınırlarını Kartli'ye değin genişletmişti. İkinci birleşmenin olduğu Çoruh bölgesini ise, Bagratlılar ailesinden prensler (eristavi) yönetiyordu. Bu aileden eristaviler, Gürcüstan'ın güney eyaletlerinde (Tao-Klarceti ve diğerleri) hüküm sürüyorlardı ve Kartli'nin iç kesimlerine değin etkinlik gösteriyorlardı. Bagratlılardan Aşot (Büyük Aşot), Arap tehdidi karşısında Tao-Klarceti'ye çekilmek zorunda kalmıştı. O dönemde egemenliği altında bulunduğu Bizans imparatoru ona "Kuropalati" unvanı vermişti. Aşot zamanla Gürcüstan'ın güneybatı kesiminin büyük bölümüne egemenliğini yayarak sınırlarını genişletti.

Bagratlı hanedanının kökeni

Tarihsel belgelere dayanan araştırmalarda, Bagratlıların (Bagrationi) Kartveli (Laz ya da Çan) soyundan geldiği ve İspirili (İspir) olduğu belirtilir. Mesheti, Klarceti ve Cavaheti'yi birer prenslik olarak yöneten Bagratlılar daha sonra Kartli (İberia) kralları oldular. Bagratlı ailesi, asıl hüküm sürdükleri İspiri topraklarında Gürcü ve Ermeni olarak iki kola ayrıldı. Bagratlılardan II. Adernase "Gürcülerin kralı" unvanıyla 888'de taç

giydi. Adarnase, I. Davit Kuropalati'nin (ölümü 881) oğlu ve 809'da Tao-Klarceti krallığını kuran Büyük Aşot'un torunuydu. Ermenistan'ın ilk kralı Aşot ise, 862'de "işhanlar işhani" (prensler prensi) unvanı almış, Gürcü kralından iki yıl önce 886'da taç giymişti.

Tao-Klarceti

Tao-Klarceti, yalnızca Gürcüstan'ın birleşmesinin siyasal merkezi değil, ulusal-kültürel canlanışın da merkeziydi. Gürcü keşişler inanılmaz bir azimle, istilacılardan korunmak için terk edilmiş yerlerde manastırlar inşa ettiler ve oralara yerleşttiler. Bu çabalarıyla bölge prenslerinin yakınlığını ve yardımlarını kazandılar; prenslerin de desteğiyle manastırlar, kültürel ve ekonomik etkinliklerin merkezleri durumuna geldi. Harap olan ülkenin birçok yerinde kültürel yaşam yeniden canlandı ve gelişti. Bu tür çalışmalar özellikle ülkenin güneybatı ve güney bölgelerinde başarıya ulaştı. Kültürel gelişme, Tao-Klarceti'de en yüksek düzeye ulaştı. Bu bölgedeki Bana, Opiza, Oşki, Hahuli, İşhani, Ekeki, Kalmaki, Taos-Kari gibi manastırların hemen hepsi birer mimarlık anıydı. Gürcü edebiyatının en eski yapıtları bu manastırlarda korundu.

Gürcüler Bagratlıların yönetimi altında, III. Davit Kuropalati (ölümü 1001) döneminde yayılmaya başladılar ve bu Tamara dönemine (1184-1213) değin sürdü. Bu dönem Gürcüstan'ın "Altın Çağı" oldu. Bu tarihlerden sonra Asya kökenli halkların istilaları Gürcüstan'ın çöküşüne yol açtı.

Kültürel gelişme

Gürcüstan'ın birleşmesinde ve ülkede feodal bir monarşi yaratılmasında kültürel gelişme de önemli rol oynadı. Hıristiyanlığın kabul edilmesinden sonra Gürcü kültürü Hıristiyan özellikler kazandı. Hıristiyanlık, pagan Gürcü kültürünün önemli anıtlarını da ortadan kaldırdı. Gürcü yazısının en eski örnekleri Filistin'deki 433 tarihli Gürcü Kutsal Haç Manastırı yazıtları ve Bolnisi yakınındaki 492 tarihli Sioni Kilisesi yazıtlarıdır. Feodal dönemin zengin Gürcü edebiyatı siyasal geleneklerini, dönemin toplumsal ve kültürel olaylarını yansıtır. Gürcü edebiyatının en eski yapıtı olan İakob Tsurtaveli'nin *Şuşanikis Tzameba'sı* (Şuşanik'in Çilesi) önemli bir tarihsel ve biyografik yapıttır. Feodal dönemde azizlerin yaşamöykülerini aktaran yapıtların (Ioane Sabanisdze'nin *Abos Tzameba'sı* [Abo'nun Çilesi], Giorgi Merçule'nin *Grigol Handztelis Tshovreba'sı* [Grigol Handzteli'nin Yaşamı] vb) yanında, Gürcüstan'ın 4. yüzyıldan sonraki tarihini yansıtan tarihsel kronikler de ortaya çıktı. Özel nota işaretleri olan ilahiler gene bu dönemde görülmeye başladı. Bu arada çeviri çalışmaları da hızlandı; özellikle Yunan, Ermeni ve Arap edebiyatından Gürcüceye çeviriler yapıldı. Aziz Francesco'nun yaşamından alınan konular İtalyan sanat tarihi için ne kadar önemliyse Davit Gareceli'nin yaşamından alınan konular da Gürcü sanat tarihinde o kadar önemlidir. Davit Gareceli, Aziz Francesco'dan aşağı yukarı üç yüz yıl kadar önce, bir yaşam biçimi olarak sabrı benimsemiş, doğa ve insana karşı sınırsız bir sevgi duymuştur.

Gürcü kültürü ülke dışında da büyük bir saygı ve hayranlık uyandırmıştır. Filistin, Mısır, Suriye gibi bölgelerin kutsal olarak bilinen bazı yerlerinde Gürcü kül-

türünü simgeleyen sayısız yapılar inşa edilmiştir. Antakya yakınlarında on üç Gürcü kilise ve manastırı ortaya çıkarılmıştır. Mısır'da Teb yeraltı mezarlığında 5. yüzyıldan kalma bir Gürcü manastırı vardır. Filistin'de Cudea çölündeki bir Gürcü manastırında 5. yüzyıldan kalma Gürcüce yazıtlar bulunmuştur. Gürcüstan dışında Gürcü kültürünü simgeleyen bu kadar yazıt o dönem Gürcüstan'ının iktisadi olanaklarını ve yüksek kültür düzeyini göstermektedir. Gürcülerin 5-6. yüzyıllarda Filistin'in en büyük manastırında kendi dillerinde ayin yapmaları dikkat çekicidir. Gürcülerin bu ayrıcalığa daha sonraki yüzyıllarda da sahip olmaları anlamlıdır. Gürcüler 15. yüzyılda Kudüs'e bayraklarıyla girme hakkına sahiptiler.

Gürcü kültürü bu dönemde oldukça yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Batı Gürcüstan'da Poti yakınlarında daha 4. yüzyılda bir akademi bulunuyordu. Ünü büyük bir yaygınlık kazanmış olan bu akademiye Bizans'tan bile öğrenci gelmekteydi. Gürcüstan'da kilise ve manastırlar da kültür ocaklarıydı. Gürcü felsefi düşüncesinin ünlü yapıtı *Balavariani* de bu dönemin ürünüdür. Buda üzerine bir Doğu destanına dayanan yapıt daha sonra Hintlilere Hıristiyanlığı anlatan bir Hıristiyan destanına dönüşmüştür. Bu dinsel yapıt derin felsefi düşüncesi ve yalın üslubuyla bütün Avrupa'da ve Doğu dünyasında büyük ün yapmıştır. Bu destanın Gürcüce versiyonu da bütün Hıristiyan dünyasında yayılmıştır. Ünlü Gürcü yazar Ekvtime Atoneli *Balavariani*'yi 11. yüzyılda Yunancaya çevirmiş ve yapıt gene 11. yüzyılda bu versiyondan Latinceye aktarılmıştır.

Bu dönem Gürcü mimarlık yapıtlarının büyük bölümü günümüze kadar gelmiştir. Bunlar özellikle Bolnisi, Urbnisi gibi dinsel yapıtlardır. Gürcüstan'da köklerini Gürcü halk mimarlığından alan haç tipi özgün mimarlık

da bu dönemde gelişmiştir. Gürcü kültürünün belirgin özellikleri de bu dönemde ortaya çıkmaya başlamış, Gürcüce edebiyat, kilise ve devlet dili olmuştur.

Ülkenin birleşmesi: Davit Kuropalati

Arap ve Bizanslı istilacılara karşı savaşıyan Gürcüstan'ın birliğini sağlayacak olan koşullar iyice belirginleşti. Yerel gruplar arasındaki iç çatışmalar çözümlendikten sonra 980'lerde Batı ve Doğu Gürcüstan'ın büyük bölümünde birlik sağlandı. Bu hareketin başında Tao-Klarceti kralı Davit Kuropalati bulunuyordu. Davit Kuropalati'nin bu büyük ulusal davasını destekleyen ilerici Gürcü feodallerinin oluşturduğu grubun başında ise, Kartli prensi İoane Meruşisdze vardı. Gürcü kralı Gurgen'in oğlu, ana tarafından Abhazya Krallığı tahtının varisi ve Bagratlılar krallık ailesinden III. Bagrat 975'te kral ilan edildi. Adı "Sakartvelo" (Gürcüstan) olan devlet o zaman kuruldu.

Selçuklu istilası

Birliğini yeni oluşturan Gürcüstan 1060'lardan başlayarak güç koşullara göğüs germek zorunda kaldı. Bu dönemde Yakındoğu ülkeleri göçebe Selçuklu boylarının saldırı odağı oldu. Bizans İmparatorluğu'nu 1071'de Malazgirt'te büyük bir bozguna uğratan Selçuklular Gürcüstan'ın komşusu Ermenistan'ı istila ettiler. Gürcüstan kendisinden sayıca üstün ve güçlü bir düşmana karşı yalnız kaldı. Selçuklular Gürcüstan'ın büyük bir bölümünü işgal ettiler. 1080'lerde Gürcüstan sınırları doğuda ancak Lihi Sıradağlarına kadar uzanıyordu. Savaşta halkın büyük bölümü kırıldı,

kurtulabilenlerse geçit vermez dağlık bölgelere sığındılar. Gürcü topraklarına yerleşen Selçuklular tarım alanlarını, bağları, meyve bahçelerini otlaklara çevirdiler. Bu sırada krala karşı ayaklanmalar çıktı ve kanlı iç savaş başladı.

Kuruçu Davit

Selçukluların Gürcüstan'a girmesinden bir süre sonra IV. Davit 1089'da 16 yaşında tahta çıktı. Genç kral Davit önce yerel ayaklanmalarla mücadele etti ve Selçuklulara karşı küçük birliklerle saldırılar düzenlemeye başladı. Yeniden örgütlediği ordunun eğitimiyle doğrudan kendisi ilgilendi; orduda disiplini sağladı. Dağılan halk yavaş yavaş terkettiği yerlere dönmeye başladı. 11. yüzyılın sonuna doğru Büyük Selçuklu İmparatorluğu zayıflamaya ve parçalanmaya başladı. Aynı dönemde Haçlılar "kutsal yerleri kurtarmak" bahanesiyle doğuya yürüdüler. Bu sırada Gürcüstan kralı Selçuklulara ödediği ağır vergiyi kesti. İktidarı merkezileştirmek amacıyla önemli reformlar gerçekleştirdi ve Selçuklulara karşı mücadeleye girişti. Gürcüstan'ın Kaheti, Hereti, Tao, Aşağı Kartli gibi yerleri, Selçuklulardan aşama aşama kurtarıldı. Bunun üzerine Selçuklular bütün gücünü toplayarak saldırıya geçti.

Didgori Savaşı (1121)

Arap tarihçilere ve Gürcü kroniklerine göre Didgori'deki savaşa 400.000 Selçuklu askeri katılmıştı. Bu büyük ordu İranlılar, Araplar ve Selçuklu Türklerinden oluşuyordu. Gürcüstan içlerine giren Selçuklu ordusu, Tiflis yöresini işgal etti ve Didgori tepelerinde to-

plandı.

Kral Davit'in özenle seçtiği ve hazırladığı ordu 40.000 Gürcü, 15.000 Kıpçak ve 5.000 Osetten oluşuyordu. Ayrıca 200 kadar Batı Avrupalı Haçlı askeri de orduya katılmıştı. İki ordu Tiflis yakınlarında, Didgori yöresinde karşılaştı. Gürcüler 14 Ağustos 1121'de Didgori'de büyük bir zafer elde ettiler. Didgori zaferi Gürcülere Yakınoğu'da büyük bir saygınlık kazandı. Haçlılar Gürcüstan'ı Hırısıyanlığın Doğu'daki kalesi olarak görmeye başladılar. Didgori Savaşı'nda 200 kişilik bir Haçlı birliğinin Gürcülere yardıma geldiği göz önünde bulundurulduğunda Gürcülerin Haçlılarla siyasal ilişkiler içinde olduğu anlaşılır. Rusya'yla da ilişki kuran Gürcüler, Didgori Savaşı'ndan sonra Tiflis emirliğine karşı saldırıya geçtiler. Gürcü ordusu 1122'de Tiflis'i geri aldı ve krallığın başkenti, Kutaisi'den Tiflis'e taşındı. Gürcüler kendi topraklarını kurtardıktan sonra Müslümanlara karşı komşu Hırısıyan halklara yardım etmeye başladı. Gürcü ordusu 1123'te Ermenilerin de yardımıyla Ermenilerin eski başkenti Anisi'yi (Ani) Müslümanlardan geri aldı.

Kraliçe Tamara (1184-1213)

Gürcüstan, Davit'in ardılları I. Dimitri (1125-1156) ve III. Giorgi (1156-1184) dönemlerinde de etkin dış siyasetini sürdürdü. Gürcüler 1162'de Ermenilerin de yardımıyla Ararat (Ağrı) Dağı yakınlarındaki eski Ermeni başkenti Dvin'i ele geçirdiler. Kral Giorgi 1178'de kızı Tamara'yı vârisi ilan ederek taç giydirdi. 1184'te kralın ölümüne değin baba ve kız birlikte hüküm sürdüler.

Tamara ülkeyi tek başına yönetmeye başladığında, Gürcülerin yakın ilişki içinde oldukları Bizans en

karışık dönemlerinden birini yaşıyordu. Latinler 1204'te Konstantinopolis'i (İstanbul) işgal etti ve bu tarihte Bizans parçalandı. Bu gelişmeler sırasında Gürcüstan bölgedeki siyasal gelişmelerde aktif bir rol oynadı. Tamara'nın komutanları Paflagonya'yı işgal etti ve Trebizond (Trabzon) yöresine Lazlar yerleştirildi.

Tamara Komnenoslardan Aleksios ve David'in 1204'te Trabzon İmparatorluğu'nu kurmalarını sağladı ve bu devlet Fatih Sultan Mehmed'in 1461'de Trabzon'u ele geçirenceye değin varlığını sürdürdü. Aynı yıl Gürcü birlikleri Kari (Kars) kalesini ele geçirdi.

Bu dönemde gücünün doruğunda olan Anadolu Selçukluları Gürcüstan'a karşı Türkmenlerle ittifak kurarak büyük bir ordu (bazı kaynaklara göre 400.000 kişi) oluşturdu. Anadolu Selçuklu sultanı Kraliçe Tamara'ya tehdit dolu bir mesaj göndererek Hırısıyanlıktan dönmelerini ve kendisine bağlanmasını istedi. Tamara bu haberi alınca hemen asker toplanmasını emretti. İki ordu Basiani'de karşılaştı. Gürcü birlikleri 1205'teki bu savaşı kazandılar ve çok sayıda Anadolu Selçuklu askerini tutsak aldılar. Gürcüstan'ın sınırları özellikle Kraliçe Tamara döneminde genişledi. Gürcüstan'a komşu ülkeler de Gürcü krallığının birer parçası oldu. Tamara'nın saltanatının sonlarına doğru Gürcüstan'ın doğu sınırı, Gürcüstan'a bağlı bir devlet olan Şirvan'ın bulunduğu Çalan-Usun Irmağından geçiyordu. Güneydoğu sınırı İspiri ve Çaneti'ye dayanmıştı. Kuzey sınırı ise, öte yanında gene Gürcü krallığına bağlı halkların yaşadığı Kafkas Sıradağlarını izliyordu.

Altın Çağ

Tamara dönemi Gürcüstan tarihinde "Altın Çağ" olarak nitelenir. Gürcüstan bu dönemde siyasal, iktisadi ve kültürel açıdan gelişmesinin doruğuna ulaştı. Merkezi yönetim ticareti bütün gücüyle destekledi. Gürcüstan, İran, Suriye, Mısır, Rusya ve birçok ülkeyle ticari ilişkiler kurdu. Ülkede birliğin sağlanması, ticaret ve el sanatlarının gelişmesi yeni kentlerin kurulmasını ve büyüyüp gelişmelerini sağladı. O dönemde Tiflis'in nüfusu 100.000'e ulaşmıştı.

Gürcü kültürünün ulaştığı yüksek düzey genel gelişmeyle birlikte siyasal ve iktisadi ilerlemeyi de yansıtıyordu. Güçlü bir ulusal bilinçle yayılan Gürcü kültürü komşu halkların kültürleriyle de zenginleşerek gelişti. Hümanizmadan büyük ölçüde etkilenen bu kültür o dönemde bile soyut dinsel dogmaları değil, gerçekliği ve gerçek insani duyguları vermeye çalışmıştır. 11-12. yüzyılların Gürcü yazar ve filozofları Eprem Mtsire, İoane Petritzi, Arsen İkaltoeli bilimsel araştırma ve düşünce özgürlüğü için mücadele ettiler. Kral Davit'in kurduğu, tarihçi Davit'in ikinci Atina olarak adlandırdığı Gelati Akademisi'nde önemli bilimsel ve felsefi çalışmalar yürütüldü. Gürcüstan'ın genel kültürel atılımı ve ülkenin siyasal birliği tarih çalışmalarının gelişmesine de çok önemli katkılarda bulundu. Dönemin Gürcü tarihçileri ve etnologları Gürcü ve öteki Kafkas halklarının yakınlıkları, Gürcülerin kökeni, dili ve kültürleri, Gürcüstan ile ilgili çok önemli çalışmalar yaptılar. Çok eski tarihlerden başlayarak Gürcüstan'ın tarihini yansıtan *Kartlis Tshovreba* (Gürcüstan Tarihi) o dönemdeki tarih çalışmalarının ulaştığı yüksek düzeyin en belirgin örneğidir. Kilise dışı Gürcü edebiyatı da bu

dönemde hızla gelişti. Şavteli ve Çahruhazde'nin şiirleri büyük bir ün kazandı. Bu dönemde Şota Rustaveli romantik esinli epik şiiri *Vephistkaosani*'yle (*Kaplan Postlu Şövalye*) Ortaça Gürcü düşüncesini doruğa ulaştırdı. Bu dünya insanının duygularını idealize eden ve hümanist düşünceler esinleyen bir yapıt olan *Vephistkaosani*, Ariosto'nun *Orlando furioso*'sunu (Çılgın Orlando) önceleyen ve Dante'nin *La divina commedia*'sından (İlahi Komedy) bir yüzyıl önce Doğu Rönesansı'na özgü değerleri açıklayan bir yapıt olarak düşünülebilir. Mimarlık yapıtlarıysa gene Gürcüstan'ın o dönemde ulaştığı yüksek kültür düzeyinin simgeleridir: Bagrat, Svetitshoveli ve Gelati katedralleri, Vardzia'da kaya konutları, Betania, Kintsvisi ya da Gelati duvar resimleri gelişmiş bir estetiği yansıtan büyük bir sanatın ürünleri olarak dikkat çekerler. Bu dönemde ayrıca çanak ve çömlek işçiliği, süsleme ve kabartma sanatı da (Hahuli, Gelati ikonaları) oldukça gelişmişti.

11-12. Yüzyıllarda devlet sistemi

Gürcüstan 11-12. yüzyıllarda feodal ilişkilerin geliştiği bir ülkeydi. Ülke bir "monark" tarafından yönetiliyordu. Monark saray bürokrasisini ve yerel yöneticileri denetliyordu. Feodal Gürcü devletinin kurumları 10. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Gürcüstan, kralın ve onun sarayının yönetimi altında görece küçük bir ülkeydi. Ama ülkenin sınırları giderek genişledi ve ülkeyi yönetmede yeni sorunlar ortaya çıktı. Eski yönetim biçimi yeni gereksinimleri karşılayamaz oldu. Bu değişimler karşısında yönetsel kurumlar yeniden biçimlenmeye başladı.

Kraliyet sarayında "darbazi" denen temsil bölümü

vardı. Bu yapı Gürcüstan'da erken feodal dönemlerden beri bulunuyordu. Kral ülkeyi yüksek memurlar, saray görevlileri ve eyalet valisi konumundaki "eristavi"ler aracılığıyla yönetiyordu. Egemen devlet hukukuna göre Gürcüstan iki bölüme ayrılmıştı: Kraliyet mülkleri ve eristavi mülkleri. Eristaviler kralın iradesiyle atanırdı. Kraliyet sarayı merkezi devlet aygıtıydı. 12. yüzyılda, Kurucu Davit döneminde kraliyet sarayının önemi arttı. Bu yüzyılda Gürcü devlet yönetiminde "veziri" denen saray görevlileri ortaya çıktı. Bu terim Gürcüceye Farsçadan girmişti.

Gürcü sarayında eskiden beri "uhutsesi" (yaşlı) denen bir görevli vardı. 12. yüzyılda, devlet yönetiminin çeşitli kurumlarının başında çok sayıda "uhutsesi" bulunuyordu. Sanat işlerinden "mhatvaruhutsesi", şarap üretiminden "meğvinetuhutsesi", hazine "meçurçletuhutsesi", iç işlerden "mandaturtuhutsesi" sorumluydu. Kâtiplerin amirine "mtzignobartuhutsesi", askerlerin amirine "amirspasaları", iç hizmetlilerin amirine "msahurtuhutsesi" denirdi. Merkezi devlet aygıtının rolünün ve öneminin artmasıyla birlikte 12. yüzyılda bazı "uhutsesi"ler "veziri" derecesine yükseltildi. Kısa bir süre sonra, kalan "uhutsesi"ler de "veziri" derecesinde sayıldılar. Tamara döneminde "amirspasaları", "mandaturtuhutsesi" ve "meçurçletuhutsesi"ye de "veziri" rütbesi verildi. Vezirliğin yerini daha sonra tek makam olarak "atabağı" (atabeg) aldı. Bu kurum Selçuklulardan ödünç alınmıştı. Atabağı kralın danışmanı, onu tahta hazırlayan öğretmeni idi. Tamara, saltanının son döneminde bu unvanı İvane Mhargrdzeli'ye verdi. Kraliçenin güvenini ve saygısını kazanmış olan Mhargrdzeli aynı zamanda "amirspasaları"ydı.

Gürcüler 11. yüzyıl boyunca Selçuklularla savaştılar. Bu zorlu ve uzun mücadele döneminde Gürcüstan'ın

askeri örgütlenmesi giderek gelişti. Ordu, kraliyet mülkü olan ve eristavilerin yönetimindeki bölgelerde toplanan birliklerden oluşuyordu. Ayrıca saraya bağlı birlikler, bağlı ülkelerden toplanan askerler, kraliyet gönüllüleri bulunuyordu.

Gürcüstan "eristavi"lerce yönetilen bölgelerden oluşuyordu. Gürcüstan'ın yönetsel birimleri genellikle tarihsel ve coğrafi bölgelere dayanıyordu. Her eyalet geniş bir yönetsel birimdi (eristavt-eristavoba). Tamara döneminde birkaç eristavt-eristavoba vardı: Kartli, Kaheti, Hereti, Samtshe, Odişi, Tshumi, Raça-Takveri, Svneti.

Moğol istilasası

1220'lerden başlayarak önce Celaleddin Harezmsah, daha sonra Moğollar Gürcüstan'a saldırdı. Harezmsahlar hükümdarı Celaleddin 1229'da 140.000 kişiden oluşan bir orduyla Gürcüstan'a girdi. Kasaba ve köyleri ateşe vererek çok sayıda insanı kıyıma uğrattı; Tiflis'i ele geçirdi. Ama Celaleddin'in egemenliği kısa sürdü. Ardından Gürcüstan sınırlarında Moğollar belirdi. Moğollar 1335'te Doğu Gürcüstan'a girdiğinde ülkenin bir bölümü Kraliçe Rusudan'ın yönetimi (1222-1245) altındaydı. Rusudan IV. Giorgi'nin ölmesi üzerine taç giymişti. Moğol ilerlemesi Kartli'nin batı sınırında, Surami Sıradağlarında kesintiye uğradı. Batı Gürcüstan böylece Moğol işgalinden kurtuldu. Kraliçe Rusudan istilacılardan kaçtı ve batıda Kutaisi'ye yerleşti. 1239'da buradan papaya bir elçi göndererek Moğollara karşı Avrupa şövalyelerinin yardım etmesini istedi. Papanın 1240'ta Gürcüstan'a yardım amacıyla gönderdiği Dominiken misyonu Tiflis'te çalışmalar

yaptı. Dominikenler burada bir Roma Katolik topluluğu kurdular. Ama bu topluluk hiçbir zaman Gürcü Ortodoks Kilisesi'yle kıyaslanabilecek önemli bir topluluğa dönüşmedi.

Moğol dönemi

Moğol istilası ve yüzyılı aşan egemenliği sırasında Gürcüstan'ın kültürel ve ekonomik gelişmesi kesintiye uğradı. İstilacıların yıkıcı şiddeti ve sürekli yağmaları sonucunda da ülke harabeye döndü.

Moğol hanı imparatorluğun fethedilmiş eyaletlerinde otoritesini, kendisini temsil eden "yasa uygulayıcıları" (no'in) aracılığıyla sağlıyordu. Şirvan ve Ermenistan'ı da içine alan Doğu Gürcüstan'da dört "yasa uygulayıcı" atanmıştı. Bunların başı Tiflis'te oturuyordu. Tiflis aynı zamanda Gürcüstan'ın idari işlerinin yürütüldüğü merkezdi. İdari işler, Kutaisi'ye sığınmış olan Kraliçe Rusudan'a bağlıydı. Moğollar krallık yönetim merkezinin Tiflis'e taşınmasını istiyorlardı, ama Rusudan bunu reddetti. Bu koşullarda Narin olarak da bilinen Davit, annesi Rusudan'ın onayıyla 1245'te Tiflis'te krallığını ilan etti. Krallığını ilan ettikten sonra Batu Han'ın huzuruna çıkması için Moğolistan'a gönderildi. Bu arada IV. Giorgi Laşa'nın oğlu Davit Ulu'ya da taç giydirildi ve o da hanın huzuruna kabul edilmesi için Karakurum'a gitti. İki hükümdar 1246'da ülkelerine döndüler. 1270'te Davit Ulu'nun yerine oğlu II. Dimitri (1270-1288) geçti. Kendisini ülkesine adayın Dimitri bu yolda yaşamını yitirdi; tarihe "tavadebuli" (şehit) olarak geçti.

Davit Narin'in oğlu II. Vahtang'ın (1289-1292) kısa süreli hükümdarlığından sonra Dimitri'nin ardılı olarak

oğlu VII. Davit (1293-1311) ve ikinci oğlu III. Vahtang (1302-1308) tahta çıktılar.

Gürcüstan'ın yeniden canlanması: V. Giorgi dönemi (1314-1346)

Dimitri'nin en küçük oğlu V. Giorgi'nin tahta çıkışıyla, Gürcüstan ulusal egemenliğini onun güçlü kişiliği ve otoritesi altında yeniden kazanmaya başladı. Feodal prensleri itaat altına alan Giorgi'nin ülkesini restore etmesine dış siyasal koşulların uygunluğu da kolaylık sağladı. Ebu Said Han 1335'te öldü ve imparatorluğu parçalanmaya başladı. V. Giorgi Moğollara üstünlük sağlayarak askerleri ve resmi görevlileri ülkesinden kovdu. Temelde sıkı disipline dayanan güçlü bir yönetsel ve askeri sistem kurdu. Giorgi, Arran ve Şirvan'ı işgal ederek doğuda Derbent'e ulaştı; Lezgileri vergi ödemeye zorladı. Amcasının ölmesi üzerine Samtshe'yi egemenliği altına aldı. Batı Gürcüstan'ın başkenti Kutaisi'yi işgal ettikten sonra Erivan'ı ve Kuzey Kafkasya'yı kendisine bağladı.

Gürcüstan, Giorgi'nin başarıları sonucunda uluslararası konumunu yeniden kazandı. Kuzey İtalya devletleriyle ticari ilişkiler, Roma, Bizans ve Mısır gibi ülkelerle diplomatik ilişkiler kuruldu. Gürcüstan, Kurucu Davit ve Tamara döneminin parlak koşullarına bir bakıma yeniden ulaştı.

İkinci Moğol istilası: Timur ve Kral VII. Giorgi

Gürcüstan, 14. yüzyılın son çeyreğinde yeni bir Moğol istilasıyla yeniden yıkıma sürüklendi. Cengiz Han'ın soyundan gelen Timur ya da Timurlenk 1380'de

İran'ın kuzeyinden Kafkasya'ya girdi. Kral V. Bagrat, Tiflis'te altı ay kuşatma altında direndikten sonra, ülkesini yıkımdan korumak için Moğollara teslim olmak zorunda kaldı. Buna rağmen Timur Gürcülerin direnişini bütünüyle kırmaya karar verdi. Önceden belirlenmiş plana uygun olarak saldırı başlattı ve doğu eyaletlerinde korkunç bir şiddet uyguladı. Halk dağlara ve batı eyaletlerine sığınmak zorunda kaldı. Gürcüstan art arda sekiz kez yağmalandı. Batı Gürcüstan'da yalnızca bir baskında yedi yüz dolayında kasaba ve köy tahrip edildi.

Kral Bagrat 1393'te öldü ve yerine oğlu VII. Giorgi (1393-1407) geçti. Giorgi Timur'un Bağdat'a hareket etmesinden yararlanarak Tiflis'i geri aldı ve 1400'de burayı merkez edindi. Bunun üzerine Timur, Giorgi'ye ele geçirdiği yerleri boşaltmasını ve kendisine itaat etmesini bildirdi. Giorgi'nin Timur'un buyruklarını reddetmesinin ardından Moğol orduları 1401 ve 1402 yıllarında çok daha kanlı saldırılar düzenlediler. Ama Timur, Gürcülerin direnişini kırmayı başaramadı ve 1405'te öldü. Onun ölümüyle birlikte Moğol istilası son buldu ve Giorgi ülkesinin yeniden imarına girişti.

I. Aleksandre (1412-1443)

Kral II. Konstantine ve Kral Aleksandre dönemleri Gürcüstan'ın yeniden toparlanma yılları oldu. Ülkede iç barışı yeniden kuran II. Konstantine (1407-1412), Moğolların son kalıntılarını ortadan kaldırdı ve yönetimi yeniden örgütledi. I. Aleksandre ise 1414'te Kutaisi üzerine yürüdü ve Batı Gürcüstan'ın tümünü işgal etti. Doğuya döndükten sonra Gence ve Şirvan'ı aldı. V. Giorgi'nin modelini örnek alarak orduyu yeniden örgütledi.

Kültürel konularla yakından ilgilendi; Gürcü kültürünün anıtlarının korunmasına ve antik kalıntıların restore edilmesine özel önem verdi. 1440'ta Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın saldırısını geri püskürten I. Aleksandre, yeniden birleştirdiği krallığını 1442'de oğlu IV. Vahtang'a (1443-46) bıraktı. I. Aleksandre, Gürcü tarihinde "Büyük Aleksandre" olarak geçer. Bu büyük kralın ardılları IV. Vahtang ve VIII. Giorgi (1446-1466) onun çalışmalarını başarıyla sürdürdüler.

Konstantinopolis'in düşüşü ve Gürcüstan

Konstantinopolis (İstanbul) 1453'te Osmanlılarca fethedilince Gürcüstan'ın Batı Avrupa ile bağları koptu. Gürcüstan, İslam kuvvetleri karşısında Hıristiyan kültürünü ve bağımsızlığını savunmada yalnız kaldı. Gürcü prensler, ülkenin tehdit altında olduğunu görerek, Moğol istilasının ardından uzlaşmayla sağlanmış olan birliği yeniden kurdular. Bu arada VIII. Giorgi, Papa II. Pius'a bir mektup yazarak bütün Gürcülerin Osmanlılara karşı mücadele etmeye hazır olduğunu, Trabzon İmparatorluğu, Ermenistan Prensiği ve Samtshe Saatabago'nun da desteğiyle 140.000 kişilik bir kuvvetle otuz geminin hazır olduğunu belirtiyordu. Papanın en büyük amacı da İstanbul'u ele geçiren Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi düzenlemektir. Papa konuyu görüşmek üzere Hıristiyan prensleri Mantova'ya çağırdı, ama beklediği sonucu alamadı. Bu girişimin sonuçsuz kalmasından sonra Osmanlılar 1461'de Trabzon'u alarak Gürcüstan sınırına dayandılar.

Gürcüstan 15. yüzyıl sonundan başlayarak İran ve Osmanlı Devleti tarafından kuşatıldı. Yabancılar karşı

mücadele veren Gürcüler, ülkenin bağımsızlığını koruma yolunda ağır kayıplar verdiler. Sürüp giden yabancı egemenliği, sürekli saldırılar ve ağır vergiler ülkeyi gittikçe zayıflattı. Gürcüstan'ın birliği 15. yüzyılın sonuna doğru parçalandı ve Kartli, Kaheti, İmereti krallıklarıyla Samtshe prensliği ortaya çıktı. Gürcüstan'ın parçalanması Osmanlıların ve İran'ın işini daha da kolaylaştırdı. 16. yüzyıldan başlayarak Gürcüstan'ın güneybatı bölgeleri (Samtshe ve Acara) yavaş yavaş Osmanlı egemenliği altına girdi.

Kartli kralı I. Luarsabi (1534-1558)

Kartli kralı I. Luarsabi döneminde Gürcüstan İran ve Osmanlı Devleti arasında paylaşıldı. Buna göre Doğu Gürcüstan İran'a, Batı Gürcüstan Osmanlı Devleti'ne bırakılıyordu. Ama ne Gürcüler, ne de Osmanlılar ve İranlılar bu anlaşmaya bağlı kaldılar. Gürcüstan'ın paylaşımı Gürcülerle Osmanlılar ve İranlılar arasında bir dizi savaşa yol açtı. Kral Luarsabi hükümdarlığı boyunca Osmanlılara ve İranlılara karşı savaştı ve 1558'de öldü. Kartli kralı I. Simon'un hükümdarlığı sırasında, 21 Mart 1590'da Osmanlı Devleti ve İran arasında İstanbul'da yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre İran bütün Kafkasya'yı Osmanlı Devleti'ne bırakıyordu.

Kral I. Simon (1558-1601) ve Kral II. Luarsabi (1606-1615)

Gürcülerin yorulmak bilmeyen direnme ruhu, Kartli kralı II. Luarsabi ve Kaheti kralı I. Teimuraz'da (1605-1648) fazlasıyla vardı. Bu iki hükümdar dönemlerinde, bir

yüzyıla yakın bir süre, 1553'ten 1648'e değin Osmanlılara ve İranlılara karşı mücadele verildi. 1578'de büyük bir Osmanlı ordusu İranlıları yendi ve Gürcüstan'ın içlerine yürüyerek doğu kesimini ele geçirdi. Bu sırada tutsak bulunan I. Simon Osmanlılara karşı direnişi örgütlemek koşuluyla şah tarafından serbest bırakıldı. Simon Kartli'de egemenlik kurmalarını engellemek amacıyla önce İranlılara, sonra Osmanlılara karşı uzun yıllar halkın direnişini yönetti. Sonunda İran Transkafkasya üzerinde Osmanlı denetimini tanıdı ve Gürcülerin, Batı Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir ittifak oluşturmalarını biçimleme girişimi başarısızlığa uğradı. Buna karşın Kral Simon 1601'de tutsak alıncaya değin teslim olmadı. İstanbul'a götürülen Simon burada tutsak olarak öldü.

Gürcüstan'ın değişik kesimlerinde yabancılara karşı farklı mücadele verildi. Samtshe Saatabago önce son derece güçlü Osmanlı kuvvetlerine karşı koydu. Ama 16. yüzyılın sonlarında Osmanlılar Gürcüstan'ın bu eski kültür merkezini zapt ettiler. Gürcüstan'ın güneybatı kesimlerini, Acara ve Çaneti'yi ele geçirdiler.

Kaheti kralı II. Luarsabi şah tarafından oyuna getirilerek İran'a götürüldü. Orada şahın emriyle işkence edildi ve öldürüldü. Kral Teimuraz'ın annesi Ketevan Hıristiyanlıktan dönmeyi reddedince 1624'te Şiraz'da öldürüldü.

Şah I. Abbas ve Giorgi Saakadze

17. yüzyılın hemen başlarında Osmanlılar Doğu Gürcüstan'ı İran'a bırakmak zorunda kaldı. Şah Abbas Gürcüleri gerçek bir kıyıma uğrattı. İki büyük sefer düzenleyen Abbas, 1616'daki seferde Kaheti nüfusunu üçte

bire indirdi. 100 bin Gürcüyü İran içlerine sürdü; Kartli ve Kaheti'yi neredeyse boşalttı. Şah I. Abbas Gürcü devletlerini İran hanlıklarına dönüştürmek, Gürcüstan'a Türkmenleri yerleştirmek istiyordu. Şah Abbas yaklaşık on yıl sonra Doğu Gürcüstan'a ikinci büyük seferini düzenledi. Bu sefere karşı Gürcü halkının direnişini büyük komutan ve devlet adamı Giorgi Saakadze yönetti. 25 Mart 1625'te Martkopide ve Temmuz 1625'te Marabda'da Saakadze önderliğinde İranlılara karşı kahramanca savaşan Gürcü halkı Şah Abbas'ı püskürttü. Gürcüstan parçalanmaktan ve İran hanlıklarına dönüşme tehlikesinden kurtuldu.

Kaheti kralı Teimuraz

Şah Abbas ölünce Kral Teimuraz İranlıları ülkeden çıkardı; Kartli ve Kaheti'yi birleştirdi ve Gence'yi ele geçirdi. Kral Teimuraz yaşamı boyunca İranlılara ve Osmanlılara karşı savaştı; tahtının birkaç kez yitirdi ve yeniden elde etti. Uzun mücadeleleri sırasında, dışarıdan yardım almadan düşmanlarına karşı kalıcı bir zafer kazanamayacağını anlayarak Nikola Erbahi'yi elçi olarak Avrupa'ya gönderdi. Erbahi, Teimuraz adına Papa VIII. Urbanus ile Almanya imparatoru, İspanya ve Polonya krallarıyla ilişki kurdu. Teimuraz elçisiyle gönderdiği mektupta papadan, Gürcüstan'la askeri ittifaka gitmesi için İspanya kralı üzerindeki etkisini kullanmasını rica ediyordu. Erbahi sonunda hiçbir başarı elde edemedi ve Gürcüstan'a döndü.

Gerçek bir kahraman ve yurtsever olan Kral Teimuraz 1663'te Arsabad'da sürgünde öldüğünde İslam dinine dönmeyi reddetmişti.

İlk Müslüman krallar: Rostom (1632-1658) ve V. Vahtang (Şah Navaz) (1658-1675)

Osmanlılarla İranlılar bir yüzyılı (1548'den 1648'e) savaşarak geçirirken, yaklaşık aynı dönemde (1553-1648) Gürcülerle İranlılar arasında da çekişme vardı. Gürcüstan İran'a karşı mücadelede tükendi ve yorgun düştü. Doğu Gürcüstan prensleri İslamı kabul ederek İran'ın himayesinde siyasal güçlerini korudular. Bagratlı hanedanından Rostom İslam'ı benimsedi ve Kartli kralı olarak taç giydi. Kartli ve Kaheti'yi kendi yönetimi altında birleştirdi ve 18. yüzyılın başlarına kadar sürecek olan İran'la uzlaşma siyasetini başlattı. Rostom döneminden başlayarak halkın yaşama koşulları önemli ölçüde iyileşti. Rostom'un ardılı V. Vahtang, siyasal ve kültürel etkinlik alanını İmereti'ye değin genişletti. Güçlü bir yönetim oluşturarak boşaltılmış bölgelerde yeni yerleşme yerleri kurdu ve Mtsheta katedralini restore ettirdi. Ülkede düzeni ve barışı sağladı.

18. yüzyılda Gürcüstan: VI. Vahtang (1703-1724) ve II. Teimuraz (1744-1762)

18. yüzyıl Gürcüstan'ın yeni bir birliğe ve güce ulaştığı bir dönem oldu. Doğu Gürcüstan'da bu dönemde, tümü de güçlü kişiliğe sahip üç kral hüküm sürdü. Kartli kralları VI. Vahtang ve II. Teimuraz, Kaheti kralı II. Erekle. Batı Gürcüstan'da ise aynı dönemde olağanüstü bir kişi olan I. Solomon iktidarda bulunuyordu.

Kral VI. Vahtang Gürcüstan'ı İran'ın egemenliğinden kurtarmak için yeni bir girişimde bulundu. Avrupa'dan yardım sağlamak amacıyla ünlü Gürcü yazar Sulhan-Saba Orbeliani'yi Fransa sarayına gönderdi. Orbe-

liani Fransa kralı XIV. Louis tarafından iki kez huzura kabul edildi; ama hiçbir başarı sağlayamadan 1716'da ülkesine döndü. Bu arada VI. Vahtang, tutsak olarak bulunduğu İran'dan krallığı şah tarafından tanınmış olarak Gürcüstan'a döndü. Vahtang, İran'la savaş halinde olan Çar I. Petro ile ittifaka gitti ve 30 bin askerle çarın kuvvetlerinin yanında İran'a karşı savaşa katıldı. Ama çarın kuvvetleri Bakü'den ileriye gitmedi ve Astrahan'a yöneldi. Vahtang kaderiyle başbaşa bırakıldı. Bu sırada beklenmedik biçimde Osmanlılar harekete geçti ve Doğu Gürcüstan'ı işgal etti. 1723'te, Doğu Gürcüstan tarihinde "Osmaloba" olarak bilinen Osmanlı egemenliği başladı.

Teimuraz 1724'te oğlu Erekle ile birlikte Doğu Gürcüstan'ı işgal etmiş olan Osmanlılara karşı yürüdü ve Osmanlıları yenilgiye uğrattı. Bu sırada yeni şah Nadir yönetiminde yeniden güçlenen İran, Osmanlıları Doğu Gürcüstan'dan tamamen çıkarmaları için Teimuraz ve Erekle'ye destek verdi. Nadir Şah Gürcüstan'ı kendi denetiminde tutmak ve Müslüman bir devlet kurmak istiyordu. 1735'te, Osmanlıların yerini İranlılar aldı. İran yönetimi 1744'e değin sürdü. Bu tarihte II. Teimuraz Kartli kralı ve II. Erekle Kaheti kralı olarak taç giydiler.

Nadir Şah 1747'de öldürüldü ve yerine geçen oğlu Adil Şah II. Teimuraz'la iyi ilişki kurdu. Teimuraz ve Erekle, Afganlara karşı savaşan İranlılara destek verdiler. Öte yandan Gence, Şirvan ve Karabağ hanlarına da yardım eden bu iki kralın yönetimi altında Gürcüstan Kafkasya'daki siyasal gelişmelerde belirleyici rol oynadı.

II. Erekle (1744-1798)

Kartli kralı Teimuraz 1762'de ölünce Kaheti kralı II. Erekle bütün Doğu Gürcüstan'ın kralı oldu. Erekle Samtshe'yi yeniden ele geçirmeye karar verdi. Osmanlılara karşı asker topladı ve 1768'de, Osmanlılarla savaş halinde olan Ruslardan yardım istedi. Rus ve Gürcü kuvvetleri Ahıska (Ahaltsihe) paşalığına karşı harekete geçti. II. Erekle komutasındaki Gürcü kuvvetleri 20 Nisan 1770'te Aspindza'da parlak bir zafer kazandılar. Savaş 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'yla son buldu; Batı Gürcüstan'da Osmanlı etkisi sınırlandı ve Rusya Gürcüstan'ın müttefiki durumuna geldi.

Rusya ve Gürcüstan arasında 23 Temmuz 1783'te Giorgiyevsk Antlaşması imzalandı. Bu dönemde Avrupa'da durum karışık ve Gürcüstan için başka bir çözüm yolu yoktu. Rus çariçesi II. Yekaterina (Büyük) ve II. Erekle arasında yapılan bu antlaşmayla Rusya Gürcüstan'ı düşmanlarına karşı koruyacaktı. Gürcüstan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü de güvence altına alınıyordu. Buna karşın Gürcüler İran'ın saldırıları karşısında yalnız kaldılar ve Kaçar hanedanından Ağa Muhammed Han 1795'te Tiflis'i yağmaladı. 18 Aralık 1800'de Çar I. Pavel tek yanlı olarak Kaheti'yi ilhak etti. Ardılı Çar I. Aleksandr da 12 Eylül 1801'de bu kararı onayladı. Gürcüstan'ın yönetimini Prens Tsitsianov'a bıraktı ve o da krallık ailesini 1803'te ülkeden sürdü.

18. yüzyılda kültürel gelişme

18. yüzyıl başında bazı Gürcü aydınları Kral VI. Vahtang'ın çevresinde toplandı. Kral Vahtang da yazar, şair ve çevirmendi. Gürcüstan'ın siyasal ve kültürel

gelişmesi sırasında yazılmış olan *Kartlis Tshovreba* (Gürcüstan Tarihi) 14. yüzyılda kalmıştı. Vahtang, 14-16. yüzyıllar Gürcüstan tarihini yazması için rahip Egnataşvili'den özel bir bilginler komisyonu kurmasını istedi. Vahtang yönetimindeki bu komisyon *Kartlis Tshovreba'yı* yeniden düzenledi ve yapıtın Gürcüstan'ın 17. yüzyıla kadar gelen tarihini anlatan yeni versiyonunu kaleme aldı. Vahtang bu çalışmada özellikle hukuka özel bir önem verdi. Ünlü "Beka-Agbuga yasaları" ve Kral Giorgi'nin Doğu Gürcüstan dağlıları üstüne *Dzeglis Deba'sı* yeniden düzenlendi. Gene Kral Giorgi döneminde krallık görevlilerinin görev ve haklarını, rütbelerini, terfilerini belirleyen "Krallık Sarayı Mevzuatı" da kaleme alındı. VI. Vahtang döneminde Gürcü hukukunun başyapıtlarından biri olan ve "Vahtang yasaları" adıyla bilinen bir kitap da hazırlandı. Bu yapıt yürürlükte olan yasaları içeren bir kitaptı. Gene Vahtang döneminde yeni bir krallık sarayı mevzuatı olan *Dasturlamali* adlı kitap kaleme alındı. Bu yapıt devlet yönetiminde son yüzyılda bazı değişikliklerin yapılması gereği üzerine hazırlandı. Vahtang döneminde ayrıca fizik, coğrafya, felsefe gibi alanlarda bilimsel yapıtlar da yazıldı; bazı bilimsel yapıtlar ve Almanca, Rusça matematik el kitapları büyük bir dikkat ve titizlikle Gürcüceye çevrildi. Uluğ Bey'in (15. yy) astronomi kitabı *Zic-i Uluğ Bey* de Fransızca, Rusça gibi dillerden, bazı eklemelerle gene bu dönemde Gürcüceye aktarıldı.

Gürcüstan'da ilk matbaa da 1709'da Vahtang'ın girişimiyle kuruldu. İlk Gürcüce kitap ise 1629'da Roma'da basılmıştı. *Vephistkaosani*'nin ilk basımı 1712'de Vahtang Matbaası'nda gerçekleştirildi.

Feodal Gürcü tarihçilerinin önde gelen adlarından Vahuşti Bagrationi (Kral VI. Vahtang'ın oğlu) çalışmalarını 18. yüzyılda sürdürdü. Başlangıcından 18.

yüzyıla kadar gelen kapsamlı bir Gürcü tarihi onun kaleminden çıktı. Vahuşti Rusya ve Avrupa'daki tarih ve coğrafya çalışmalarını özümsemiş biriydi. Düzenlediği Gürcüstan haritaları 1766'da Paris'te hazırlanan Kafkasya haritası ve Rusya'da yayımlanan sayısız haritaya temel oluşturmuştur.

Çarlık dönemi

Kartli ve Kaheti'nin, sonraki yıllarda Gürcüstan'ın kalan bölgelerinin Ruslarca ilhak edilmesi ve Gürcü devletlerinin ortadan kaldırılmasından sonra Rus yönetimi kuruldu. Gürcü ulusu üzerine çöken bu baskı Gürcüstan'da her sınıf insan tarafından hissedildi. Öte yandan köylülerin köleliğin kaldırılmasıyla ilgili umutları da boşa çıktı. Halkın hoşnutsuzluğu kısa sürede silahlı ayaklanmaya dönüştü. 1804'te Gürcüstan'ın dağlık bölgeleri de ayaklandı. Ayaklanmacılar beş ay boyunca kahramanca mücadele ettiler. 1812-13'te ise Kaheti köylüleri de Çarlık rejimine ve senyörlere karşı ayaklandılar.

19. yüzyılın ilk yarısında Rus ve Gürcü birlikleri Osmanlıların elinde bulunan Poti, Ahalkalaki gibi önemli merkezleri yeniden Gürcüstan'a kattı; ama Kobuleti (Çürüksu) ve Acara 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlıların elinden kaldı.

Pirveli Dasi (Birinci Grup) olarak da bilinen Tergdaleulebi adlı topluluk ulusal ve toplumsal kurtuluş mücadelesini başlattı. Bu mücadeleyi başlatanlar arasında Rus devrimci demokrat düşüncelerle yetişmiş ilia Çavçavadze, Akaki Tzereteli, Niko Nikoladze gibi aydınlar da vardı.

Giorgi Tzereteli'nin önderliğindeki Meore Dasi

(İkinci Grup) daha radikal görüşlere sahip olmasına karşın, Noe Jordania ve Karlo Çhaidze önderliğinde 1893'te kurulan illegal Sosyal Demokrat Parti'nin çekirdeğini oluşturan Mesame Dasi (Üçüncü Grup) karşısında etkili olamadı. 1898'den sonra Marksist öğretiyi benimseyen Sosyal Demokrat Parti'nin üyelerinden biri de İoseb Cugaşvili (Stalin) idi. Menşevikler denetimi ele geçirince Stalin Kafkasya'dan ayrıldı.

Çarlık rejimini yıkan 1917 Devrimi'nin ilk sonucu Kasım'da Transkafkasya Komiserliği'nin kurulması oldu. Transkafkasya Komiserliği Gürcülerin ağırlıkta olduğu bir kuruluştu. Bu arada Brest-Litovsk Antlaşması uyarınca Kars, Batum ve Ardahan'ın Osmanlı Devleti'ne bırakılmasına Transkafkasya Komiserliği tepki gösterdi.

Bağımsızlığa doğru

1917 Devrimi'nden sonra üç Transkafkasya ulusu (Gürcüler, Ermeniler ve Azeriler) Ozakom olarak bilinen, St. Petersburg'daki bir komitenin yönetimi altına girdi. Bolşeviklerin Ekim Devrimi'yle iktidarı ele geçirmelerinden sonra Menşevikler Rusya'dan ayrılarak bir federasyon kurma yoluna gittiler. Ozakom'un yerine "Seym" denen bir meclis kurdular. Ama iç çekişmeler ve Osmanlı kuvvetlerinin batıdan ilerleyişi federasyonun dağılmasına yol açtı. Bunun üzerine Gürcüstan 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etti.

Bağımsız Gürcüstan (1918-1921)

Gürcüstan, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın korumasına girdi. 28 Mayıs 1918'de Almanya ile bir antlaşma imzaladı ve bu antlaşma uyarınca Brest-Litovsk Antlaşması'yla belirlenen sınırları da tanıdı. Almanya ile kurduğu ilişkiler sonucunda güçlenen Gürcüstan 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile de bir barış antlaşması imzaladı.

Haziran 1918'de Tiflis'te Noe Jordania başkanlığında Menşevik ağırlıklı bir hükümet kuruldu. Yeni hükümet temel sanayi kuruluşlarının millileştirilmesi, yeni yasaların çıkarılması, Tiflis Üniversitesi'nin kurulması gibi bir dizi yeni girişimlerde bulundu.

İngiltere Aralık 1918'de Gürcüstan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesini sempatiyle karşıladığını ve barış konferansında tanınması için kararlı bir tavır sergileyeceğini bir Gürcü heyetine bildirdi. Paris Barış Konferansı'na (1920-21) katılan ve İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin de bulunduğu 22 ülke tarafından hukuken tanınan Gürcüstan, 7 Ocak 1920'de Rusya ile de bir antlaşma yaptı. Gürcüler Kızıl Ordu'ya karşı savaştan General Denikin komutasındaki Beyaz Ordu'yla işbirliğini reddettiler. Bu da Bolşeviklerin Kafkasya'da etkinliklerini artırmalarını kolaylaştırdı. Stalin ve Orconikidze yönetimindeki Kızıl Ordu Gürcüstan'a girerek Menşevik hükümetini devirdi ve 25 Şubat 1921'de Tiflis'te Sovyet yönetimini kurdu.

Sovyet dönemi

Gürcüstan'ın 1922'de Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması Komünist Partisi içinde bile tepkilere yol açtı. Bunu önemli bir tasfiye hareketi izledi. 1924'de Sovyet yönetimine karşı patlak veren ayaklanma ancak Kızıl Ordu'nun yardımıyla bastırılabilirdi. Bu tarihten sonra Gürcüstan'da Sovyet yönetimine karşı zaman zaman ayaklanma çıktıysa da hiçbir zaman bu boyutlarda olmadı. Bu arada devrik Menşevik hükümeti 1934'e değin Paris'te bir temsilcilik bulundurdu. 1937'de Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti kaldırıldı ve Gürcüstan Sovyet cumhuriyetlerinden biri oldu.

Stalin'in despotik yönetimi sırasında Gürcüstan'da bütün ulusal etkinlikler baskı altında tutuldu; köylülerin elindeki topraklar kolektifleştirildi. Stalin, gene bir Gürcü olan yakın arkadaşı Lavrenti Beria'yı önce Gürcüstan'ın, sonra bütün Transkafkasya'nın parti şefi olarak atadı. Beria Moskova'da görevlendirildikten sonra da, gizli polis şefi olarak Gürcüstan'ı denetim altında tutmayı Kremlin'den sürdürdü. Sovyet döneminde Gürcüstan iktisadi alanda gelişti. 1927'de Zemo-Avçala hidroelektrik santrali çalışmaya başladı. Daha sonra 1928'de Abaşa ve 1934'te de Rioni hidroelektrik santralleri devreye girdi. Aynı dönemde birçok işletme yeni teknik, araç ve gereçle donatıldı ve elliye aşkın büyük işletme üretime geçti. 1930'larda tarımda kolhozların örgütlenmesi tamamlandı. Sanayi üretiminin payı yüzde 74,9'a ulaştı ve Gürcüstan İkinci Beş Yıllık Plan (1933-37) süresi içinde bir sanayi-tarım cumhuriyetine dönüştü. Bu arada kültür alanında da önemli başarılar elde edildi. Gürcüstan'da okuma yazma bilmeyen insan

kalmadı. İkinci Beş Yıllık Plan sonunda Gürcüstan'da 4.000'i aşkın ilk ve ortaokuldaki yaklaşık 700.000 öğrenci 26.000 öğretmen tarafından eğitiliyordu. 19 yüksekokul ise 20.000 uzman yetiştirmişti. Ulusal ekonomi ve kültür alanında çalışan uzman sayısı 40.000'i aştı. Kentlerde, bölge merkezlerinde ve köylerde tiyatrolar, kulüpler, kütüphaneler, okuma salonları kuruldu. Sayısı 120'yi bulan bilimsel kuruluştaki yüzlerce Gürcü bilim adamı, bilimsel araştırmalar gerçekleştirdi.

1941'de Naziler Sovyetler Birliği'ne saldırınca Gürcü halkı da öteki Sovyet halklarıyla birlikte Almanya'ya karşı savaştı. Yaklaşık 700.000 insan Gürcüstan'dan ayrılarak çeşitli cephelere gitti. Bunların 180.000'den fazlası savaşta yaşamını yitirdi.

Bağımsızlığın yeniden kazanılması

Gürcülerin 19. yüzyılın ikinci yarısında güçlü biçimde ortaya çıkan ve izleyen dönemlerde sürekli bastırılan bağımsızlık mücadelesi, 1980'lerde Gorbaçov'un köklü ekonomik ve yapısal reformlar öngören perestroika (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikalarının kabul edilmesinden sonra yeni bir boyut kazandı. Bu gelişmelerle birlikte Gürcüstan'ın bağımsızlık sorunu da yeniden gündeme geldi. 1980'lerin sonlarında Gürcüstan'da çok sayıda siyasal parti kuruldu. Ülke çapında siyasal gösteriler ve grevler yapıldı. 7 Nisan 1989'da, Tiflis'deki grev ve gösterileri bastırmak için merkezi Sovyet hükümeti kente birlikler ve zırhlı araçlar gönderdi. Barışçıl gösteriler, daha çok siyasal ve ekonomik bağımsızlık talebiyle düzenlenmişti. 9 Nisan'da, Sovyet birlikleri kalabalığın üzerine yürüyünce 20 kişi öldü ve çok sayıda kişi yaralandı. Politbüro'daki

tek Gürcü olan dışişleri bakanı Eduard Şevardnadze, daha sonra yaptığı açıklamada "masum insanların öldürülmesinin hiçbir biçimde haklı gösterilemeyeceğini" söyledi. 19 Nisan'da, Sovyet hükümetinin yayın organı İzvestia gazetesi, yapılan resmi bir inceleme sonucunda bazı insanların kimyasal maddelerle zehirlendiğinin anlaşıldığını yazdı. Bu arada Güney Osetya ve Abhazya'da kanlı çatışmalar yaşandı.

9 Nisan Olayı, Gürcüstan Komünist Partisi'nin prestijini kaybetmesine neden oldu; birçok üyesi partiden ayrıldı. Komünist Parti'ye muhalif siyasal partilerse gittikçe güçlendi. 28 Ekim 1990'da, Yüksek Sovyet (parlamento) için ilk kez yapılan çok partili seçimleri milliyetçi ittifak Yuvarlak Masa kazandı. Kasım'da toplanan yeni parlamento, Gürcüstan Helsinki Birliği'nin başkanı ve Yuvarlak Masa'nın lideri Zviad Gamsahurdia'yı devlet başkanlığı niteliğindeki parlamento başkanlığına seçti; Gürcüstan'ın resmi adını (Gürcüstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Gürcüstan Cumhuriyeti olarak değiştirdi. Bir halkoylamasının ardından 9 Nisan 1991'de ülkenin bağımsızlığı ilan edildi. Gamsahurdia 26 Mayıs 1991'de halkın oyuyla yeniden devlet başkanı seçildi. Bu arada Gamsahurdia yanlıları ile onu diktatörlükle suçlayan muhalefet güçleri arasında kanlı çatışmalar çıktı. Gamsahurdia'nın ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı Ocak 1992'de Tengiz Sigua başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Daha önce Yuvarlak Masa içinde yer alan ve Gamsahurdia'nın ilk başbakanlığını yapan Tengiz Sigua, bu görevinden ayrılmış ve muhalefete katılmıştı. Bu arada Sovyetler Birliği 25 Aralık 1991'de dağıldı.

Gamsahurdia'nın uzaklaştırılmasından sonra parlamento dağıldı ve yerine Devlet Konseyi kuruldu. Mart 1992'de bu konseyin başkanlığına, 1972-85 arasında Gür-

cüstan Komünist Partisi birinci sekreteri olarak görev yapmış olan Eduard Şevardnadze getirildi. Şevardnadze'nin Devlet Konseyi başkanı olmasından sonra Gürcüstan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) ve Birleşmiş Milletler'e kabul edildi. Gürcüstan'ın Türkiye ile ilişkileri de giderek gelişti. 30 Temmuz 1992'de iki ülke arasında "dostluk, işbirliği ve iyi komşuluk" anlaşması imzalandı.

Gürcüstan'ın iki özerk cumhuriyetinden biri olan Abhazya'nın (öbürü Acara Özerk Cumhuriyeti) 14 Ağustos 1992'de bağımsızlığını ilan etmesi ülkeyi yeni bir savaşa sürükledi. Abhaz ve Kuzey Kafkasyalı milislerle Gürcüstan birlikleri arasında Abhazya'da savaş sürerken Ekim 1992'de 234 üyeli parlamento için genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde, devlet başkanlığı niteliğindeki parlamento başkanlığı için tek aday olan Şevardnadze oyların yüzde 90'ını alarak bu göreve seçildi.

Kaynakça:

- 1) ASATİANI, N.- GUÇUA, V.- LORTKIPANİDZE, M-MEŞİA, Ş., *Sakartvelos İstoria*, Tbilisi, 1988.
- 2) *Britannica COMPTON'S*, "Gürcistan", İstanbul, 1991.
- 3) SALİA, Nino, *Bedi Kartlisa, Georgia: An Introduction*, Paris, 1975.
- 4) LORDKIPANİDZE, M-KATCHARAVA, I., *A Glimpse of Georgian History*, Tbilisi, 1983.
- 5) *AnaBritannica*, "Kolhis", İstanbul, 1991.
- 6) VANİLİŞİ, Muhammed-TANDİLAVA, Ali, *Lazlar'ın Tarihi*, İstanbul, 1992.
- 7) *İslam Ansiklopedisi*, "Gürcistan", İstanbul, 1977.
- 8) LORDKIPANİDZE, Mariam, *Georgia in the XI-XII. Centuries*, Tbilisi, 1987.
- 9) MESKHIA, Sh. A., *An Outline of Georgian His-*

tory, Tbilisi, 1968.

10) CARR, E.H., "Sovyet Rusya Tarihi" dizisi,
Bolşevik Devrimi, İstanbul, 1989.

GÜRCÜ BAGRATLI HÜKÜMDARLARI VE HÜKÜMDARLIK DÖNEMLERİ

TAO-KLARCETİ PRENSLERİ

Aşot I Kuropalati (Tao-Klarceti kralı)
(786-826)

Adernase
Gurgen Kuropalati
(881-891)

Bagrat I Kuropalati
(876)

Davit I Kuropalati
(876-881)

Adernase (Gürcülerin kralı)
(888-923)

Davit II
(Gürcülerin kralı)
(923-937)

Aşot II
Kuropalati
(ö. 954)

Sumbat
Kuropalati
(945-958)

Adernase
Kuropalati
(958-961)

Bagrat II
(937-994)

Davit III (Büyük)
(ö. 1001)

Gurgen (krallar kralı)
(994-1008)

BİRLEŞİK GÜRCÜSTAN KRALLARI

Bagrat III (975-1014) (Gurgen'in oğlu)

Giorgi I (1014-1027)

Bagrat IV (1027-1072)

Giorgi II (1072-1089)

Davit IV Kurucu (1089-1125)

Dimitri I (1125-1156)

Davit V (1155)

Giorgi III (1156-1184)

Tamara (1184-1213)

Giorgi Laşa (1213-1222)

Rusudan (1222-1245)

Davit VI Ulu (1247-1270) Davit Narin (1245-1292)
Dimitri II (1270-1288) Vahtang II (1289-1292)
Davit VII (1293-1311) Giorgi V
Vahtang III (1302-1308) (1299-1314-1346)
Giorgi VI (1311-1313) Davit VIII (1346-1360)
(Davit VII'nin oğlu)
Giorgi VII (1393-1407) Bagrat V (1360-1393)
Konstantine (1407-1411)
Aleksandre (Büyük)
(1412-1443)
Vahtang IV 1443-1446) Dimitri Bagrat VI (1466-1478)
(Kartli ve İmereti kralı)
Giorgi VIII (1446-1466) Konstantine I

KARTLI KRALLARI

Konstantine II (1479-1505)
Davit IX Giorgi IX (1525-1534) Bagrat Muhranbatoni
(1505-1525)
Luarsabi I
(1534-1558)
Simon I Davit (Davut Han)
(1558-1601) (1564-1579)
Giorgi X (1601-1606)
Luarsabi II (1606-1615)
Bagrat VII Rostom
(1615-1619) (1632-1658)
Simon II (1619-1631)
Vahtang V (Şah Navaz)
(1658-1675)
Arçil (1664-1675)
(Kartli ve İmereti kralı) Giorgi XI
(1676-1688 ve 1703-1709)
Vahtang VI Kaihosro (1709-1711) Levan

(1703-1716) (1714-1716 ve 1724-1727)
(1719-1724)
Bahar (1717-1719)

KAHETİ KRALLARI

Giorgi VII (Büyük Aleksandre'nin oğlu)
(1466-1476)
Aleksandre I (1476-1511)
Levan (1520-1574)
Aleksandre II (1574-1605)
Davit I (1601....)
Teimuraz I (1601-1616, 1623-1682)
Kartli ve Kaheti kralı (1634-1648)
Davit
Erekle I (Nazar Ali Han) (1688-1703)
Davit II (İmam Kuli Han) Teimuraz II (1709)
(1703-1722) Kaheti kralı (1731-1744)
Kartli kralı (1744-1762)
Konstantine (Mahmud Kuli Han)
(1722-1733)
Erekle II (1744-1762)

KARTLI VE KAHETİ KRALLARI

Erekle II (1762-1798)
Giorgi XII (1798-1800)
İmereti Kralları
Bagrat I (1466-1478)
(Bagrat II olarak İmereti ve Kartli'de)
Aleksandre II (1484-1510)

Giorgi I
(1565-1585)
Levan
(1585-1590)

Bagrat II (1510-1565)
Konstantine
Rostom (1590-1604) Giorgio II (1604-1639)

Aleksandre III (1639-1660)
Bagrat III (1660-1681)
Aleksandre IV (1683-1695)
Giorgi III (1690-1699)
Simon (1699)
Giorgi IV (1703-1720)
Aleksandre V (1720-1751)

Solomon I (1751-1784)

Arçil
Solomon II
(1784-1815)

TÜRKİYE GÜRCÜLERİ

Tarih

Türkiye Gürcülerinin, tarihsel Gürcüstan'ın güneybatı kesimindeki tarihsel-siyasal gelişmelerle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye Gürcülerinin tarihini, esas olarak Osmanlıların Gürcüstan topraklarına kalıcı olarak girdiği 1578'den başlatmak yanlış olmaz. İsmail Hami Danişmend, Lala Mustafa Paşa'nın komuta ettiği 1578'deki seferin Osmanlı kaynaklarında genellikle "Acem seferi" biçiminde geçtiğini yazar. Seferin hedeflerinin de Şirvan ve Gürcüstan olduğunu belirtir. Verdiği bilgilere göre Osmanlı kuvvetleri 5 Ağustos 1578'de, Osmanlı kaynaklarında "dehan-ı Gürcistan" (Gürcüstan ağzı) olarak geçen Ardahan Kalesini aldıktan sonra ilerlemeyi sürdürdüler. 10 Ağustos'ta Çıldır'ı, İranlıların Gürcüleri desteklemesine karşın 24 Ağustos 1578'de Tiflis'i ele geçirmeyi başardılar.

Bu sefer öncesinde Gürcüstan Kartli, Kaheti ve İmereti krallıkları ile Samtshe Saatabago gibi bazı küçük prensliklere bölünmüştü. Gürcüstan'ın güneybatı kesiminde yer alan Samtshe Saatabago, Samtshe, Cavaheti, Şavşeti, Klarçeti ve Tao eyaletlerini kapsıyordu. Samtshe'nin merkezi Ahaltsihe'ydi (Ahıska). Bu Hıristiyan prensliği, Osmanlı kaynaklarında "Korkora" ya da "Gorgora" olarak geçen Kvarkvare hanedanınca yönetiliyordu.

1578'deki çarpışmalar ilk Osmanlı-Gürcü savaşları değildi. Gürcüler Osmanlılarla ilk kez 15. yüzyılda karşı karşıya gelmişlerdi. Kraliçe Tamara'nın kuruluşuna destek verdiği Trabzon İmparatorluğu'nun 1461'de Fatih tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Osmanlılar Gürcülere komşu olduğunda, tarihsel Gürcüstan'ın gü-

neybatı kesiminde Samtshe Saatabago, Karadeniz'in güneydoğu kıyısı boyunca uzanan ve Çaneti ile Acara'yı da içine alan Guria Prensliği bulunuyordu. Bu tarihten başlayarak Gürcüler sürekli olarak Osmanlıların saldırılarına uğradılar. Kaynaklarda Trabzon sancakbeyi Şehzade Selim'in (Yavuz Sultan Selim) 1479'da Çaneti (Lazistan) ve Acara'yı ele geçirdiği belirtilir.

Samtshe Saatabago hükümdarı Mzeçabuki döneminde Osmanlılar Samtshe üzerinden İmereti Krallığı'na saldırdılar ve 1510'da başkenti Kutaisi'ye girdiler. Samtshe hükümdarının bu politikası İmereti Krallığı'nın Samtshe Saatabago'ya bir sefer yapmasına, Samtshe Saatabago'nun da Osmanlılardan yardım istemesine yol açtı. Osmanlılar 1545'te Basiani'de (Sohoistan) Gürcü kralları Bagrat ve Luarsabi'yi yenerek zafer kazandılar. Çaneti ve Acara'nın yanı sıra Samtshe'nin batı kesimi de bu sırada Osmanlıların eline geçti. Görüldüğü gibi Osmanlılar, 16. yüzyılın ilk yarısında Gürcüstan'ın güney ve güneybatısındaki birçok yeri ele geçirmiş bulunuyorlardı.

Osmanlılar Gürcüstan'ın güneybatı kesimini 1578'de Çıldır Eyaleti adı altında ayrı bir siyasal birim olarak örgütlediler. Eyalet merkezi (paşa sancağı) bazen Çıldır, bazen de Ahıska'ydı. Çeşitli dönemlerde sınırları genişleyip daralan Çıldır Eyaleti'nin kapsadığı sancak sayısı da buna paralel olarak değişiyordu. Çıldır beylerbeyinin görevleri arasında, askeri sınır valilerine tanınan yetkilerin yanı sıra, Gürcüstan'daki Abaza (Abhaz), Görül, Dadyan, İmereti gibi yerel prenslikler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek de bulunuyordu. Çıldır Eyaleti, İran'la imzalanan 21 Mart 1590 tarihli İstanbul Antlaşması ile en geniş sınırlarına ulaştı. Bu tarihte 1160 Gürcü köyü "Gürcistan Eyaleti" ya da "Ahıska Paşalığı" adı altında kaydedilmişti. 26 Eylül 1618 tarihli Serav

Antlaşması ile eyaletin güney kesimi İran'a bırakıldı. 1625'te Samtshe Saatabago hükümdarı Beka'nın Müslümanlığı resmen kabul etmesinden kısa süre sonra Gürcü beyleri de İslamı benimsediler. Ama köylülerin Müslümanlaşması 18. yüzyıla değin sürdü. Çıldır Eyaleti ya da Ahıska Paşalığı'nın 1639'daki sınırları Rize'nin batısından Batum'un güneyine, Ahıska'nın doğusundan başlayıp Kars'ın batısından geçerek Erzurum'un kuzeyine değin uzanıyordu. Eyalet dirliklerinin 1694-1732 arasındaki kayıtlarını içeren *Defter-i Caba*'ya göre Çıldır Eyaleti şu sancaklardan oluşuyordu: Ahıska, Ahılkelek, Çıldır, Poshov, Aspinza, Hertvis, Ardanuç, Oltu, Livane, Nisf-i Livane, Perterek, Şavşat, Panak, Mamervan, Ardahan-ı Büzürg, Ardahan-ı Küçük, Cacarak, Altun Kala, Oshe, Acara-yı Ulya ve Acara-yı Süfla. Eyaletin dirlik sayısı 882'ydi. Dirlik sahibi sayısı bakımından en büyük sancak Ardahan-ı Büzürg'dü (101 dirlik sahibi). Çıldır Eyaleti'ndeki sancakbeylerinin bir bölümüne haslar yurtluk ve ocaklık olarak verilmişti. Sancakbeylerinin güçlü kesimi, Müslümanlığı kabul ederek padişahın hizmetine giren, ama kalıtsal yoldan dirlikleri ve siyasal gücü elinde tutan Gürcü beyleriydi.

Gürcüstan 1801'den başlayarak Rusya tarafından ilhak edildi. Bu arada Osmanlıların Çıldır Eyaleti'ndeki egemenliği de giderek sarsılmaya başladı. 1803'te Ahıska paşası olan Selim Paşa (Himşiaşvili) Ruslar'a dayanarak Müslüman Gürcü yönetimi kurmak istedi, ama bu girişimi 1815'te bastırıldı. Selim Paşa Erzurum beylerbeyi tarafından astırıldı. Selim Paşa'nın yerine geçen Ahmed Paşa (Himşiaşvili) 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı arifesinde Ruslarla bölgenin Rusya'ya bağlanması konusunda görüşmeler yaptı. Ama sonradan bu görüşmeler çıkmaza girdi ve Ahmed Paşa savaşta Osmanlıların yanında yer aldı.

1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Poti, Ahıska (Ahaltsihe) ve Ahılkelek (Ahalkalaki) ile Samtshe olarak bilinen bölge Osmanlıların denetiminden çıktı ve yeniden Gürcüstan'a bağlandı. Çürüksu (Kobuleti) ve Acara ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na değin Osmanlıların elinde kaldı. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen yıllarda Acara'da Osmanlı yönetimine karşı yeni ayaklanmalar çıktı. 1832'de bastırılan ayaklanmadan sekiz yıl sonra Selim Paşa'nın (Himşiaşvili) oğlu Kör Hüseyin Bey Yukarı Acara'da Osmanlılara karşı ayaklandı. Kör Hüseyin Bey, daha önce Mısır'da merkezi yönetime başkaldırmış olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yla da ilişki kurmuştu. Aynı yıl Trabzon ve Erzurum beylerbeyleri de ayaklandılar ve Kör Hüseyin'i görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderdiler. Bu gelişmeler sonrasında Acara 1844'te Trabzon beylerbeyliğine bağlandı. Kör Hüseyin Bey'in 1846'da Yukarı Acara'da yeniden ayaklanması da sonuçsuz bir girişim olarak kaldı. Acara bölgesi (Aşağı Acara ve Yukarı Acara kazaları olarak) Aşağı Guria ile birlikte 1851'de, yeni kurulmuş olan Lazistan sancağına bağlandı ve Batum kaymakamının yönetimine verildi.

Kırım Savaşı'nda (1853-56) Acara beyleri Osmanlıların yanında yer aldı. Ama 1855'te Osmanlı yönetiminin Acara'dan yeniden asker istemesi yeni bir ayaklanmaya yol açtı. Bunu 1858, 1859 ve 1875'teki başka ayaklanmalar izledi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlıların yenilgisiyle son buldu. Osmanlı Devleti 1878'de önce Ayastefanos Antlaşması'nı, sonra bu antlaşmanın bazı hükümlerini yeniden düzenleyen Berlin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bunun sonucunda Çürüksu, Batum, Kars, Ardahan, Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ile Hopa'nın Kemalpaşa kesimini Osmanlılar Rusya'ya bıraktı. Hıristiyan Gürcülerden farklı kültürel özelliklerle-

re sahip olan Acaralı Müslüman Gürcülerin çoğu savaştan sonra "Rus zulmüne uğrama korkusuyla" ülkelerini terk ederek kara ve deniz yoluyla Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, İstanbul ve Karadeniz kıyısındaki öbür limanlara geldiler. Bir bölümü bu liman kentlerinin çevresine, öbürleri iç kesimlere giderek Amasya, Adapazarı, Bursa ve Balıkesir'in köylerine yerleştiler. Müslüman Gürcülerin göç ettiği toprakların bir bölümü Sovyetler Birliği-Türkiye sınırının son biçimini almasından sonra Türkiye sınırları içinde kaldı.

Kaynakça:

- 1) DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971.
- 2) ASATİANİ, N.- GUÇUA, V. - LORTKIPANİDZE, M.- MESHİA, Ş. *Skartvelos İstoria*, Tbilisi, 1988.
- 3) *İslam Ansiklopedisi*, "Gürcistan", İstanbul, 1977.
- 4) *AnaBritannica*, "Çıldır Eyaleti", İstanbul, 1991.
- 5) *Kartuli Sabço Entsiklopedia*, Gürcüstan cildi, Tbilisi, 1981.
- 6) ABULADZE, Tsisana- SVANİDZE, Miheil, *Çıldiris Eialetis Caba Davtari, 1694-1732*, Tbilisi, 1979.
- 7) ÖZDER, M. Adil, *Artvin ve Çevresi*, 1971.

Yaşam ve kültür

Tarihsel Gürcüstan'ın güneybatı kesimindeki Gürcülerin, Osmanlı yönetimi altında kalması ve 17-18. yüzyıllarda Müslümanlaşmasıyla birlikte Hıristiyan Gürcülerden yaşam biçimi açısından büyük ölçüde farklılaştığı söylenebilir. Her şeyden önce bu, İslamın kurallarını benimsemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan siyasal gelişmeler ve savaşlar da, etnik olarak aynı ama dinsel bakımından farklı olan bu toplulukları birbirinden koparmıştır. O tarihsel koşullarda Müslüman Gürcüler Hıristiyan Gürcüler için yalnızca birer Tatar (Osmanlı, Türk, Müslüman) idi. Hiç kuşkusuz Müslümanlaşan Gürcüler, ulusal kültürü ve yaşam biçimini tümünden yadsımış ya da unuttuğu değillerdi. Gürcüce konuşmak başta olmak üzere, Müslümanlıkla açık biçimde çelişmeyen (hatta zaman zaman çelişen), Müslümanlığa uyarlanabilen gelenek ve göreneklerini korudular. Geleneksel yemeklerini pişirmeyi göç sonrasında değin taşıdılar. Osmanlı döneminde Osmanlı toplumuna özgü sayılabilecek giyinmenin yanında ulusal giysilerini de kullandılar. "Ketsi"de (pileki) pişirdikleri mısır ekmeğini haç biçiminde çizmeyi, ahşap cami süslemelerinde haç biçimli oyma yapmayı sürdürmeleri bu durumu yansıtır. Ancak İslamın cevaz vermemesinin yanı sıra, belki siyasal nedenlerin de bir sonucu olarak Müslüman Gürcülerin edebiyat, güzel sanatlar, müzik, tiyatro gibi alanlarda hiçbir etkinliğine rastlanmaz. Zaten kendi dili ve alfabesiyle eğitim olanakları bulunmayan bu halkın bu tür etkinlikler içinde bulunmuş olması da beklenemez. Ama bunda belirleyici öğenin ne olduğunu saptamak da pek kolay olmasa gerekir.

Türkiye Gürcüleri üzerine neredeyse doğrudan hiç bir inceleme ve araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle İsmetzaade Doktor Mehmed Arif'in bir kitabı ve Magnarella'nın Hayriye köyü üzerine araştırması büyük önem taşımaktadır.

Mehmed Arif günümüzden yaklaşık 100 yıl önce İstanbul'dan Samsun'a giderek yöredeki Gürcü köylerini dolaşmış, Gürcülerin yaşam biçimi, gelenekleri üzerine gözlemlerde bulunmuş, izlenimlerini kaleme alarak önce *Tarik* gazetesinde tefrika etmiş, sonra da kitap olarak yayımlamıştır. Kitap 1893'te Maarif Nezareti'nin "ruhsatnamesiyle" basılmıştır. Kitabın önemi, göçlerinden hemen sonra Türkiye'deki Müslüman Gürcüler üzerine bilgi vermesinden gelmektedir. Mehmed Arif'in kitabı göçten yaklaşık 15 yıl sonra basılmıştır. Yani yazar Gürcü köylerini göçten en çok 15 yıl sonra gezmiş, izlenimlerini kaleme almıştır. Toplumsal değişim açısından kısa bir zaman dilimi sayılabilecek bu süre içinde Müslüman Gürcülerin gelenek, yaşam biçimi vb bakımdan önemli bir değişim geçirmemiş olacaklarını varsayarsak, yazarın izlenimleriyle Müslüman Gürcülerin göç öncesi yaşamı üzerine de bir ölçüde bilgi edinmiş oluruz.

Karadeniz kıyılarına gelen Gürcüler, özellikle bataklik alanların bulunduğu yörelerde sıtma ile karşılaştılar. Bu nedenle birçoğu kıyı bölgeyi aşarak yüksek yerlere yerleştiler. Yüksek yerlerde geldikleri bölgeninkine benzer bir iklim buldular. Bu arada sıtmaya yakalananlar ve ölenler oldu. Ama göç eden nüfusun ne kadar olduğu bilinmediği gibi göç sırasında ve sonrasında ne kadar insanın öldüğü de bilinmemektedir. 19. yüzyılda gerek Kafkaslar'dan, gerekse Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan göçler, içinde kitlesel ölümleri taşıdığından Osmanlı tarihinin en trajik yanını

oluşturmaktadır.

Osmanlı yönetimi her şeyi yeniden kurmak zorunda olan Gürcüleri göçlerinden sonra 5-6 yıl her türlü yükümlülük, vergi ve askerlikten muhaf tuttu. Gürcüler kısa süre içinde o dönem için mükemmel denebilecek evler yaptılar. Evleri kestane kerestesinden yapmayı tercih ediyorlar ve çatılarını kiremit yerine "kavari" dedikleri küçük tahtalarla örtüyorlardı. Rüzgârın etkisiyle çatıdan uçan bu tahtalar kiremit gibi kırılmadığından yeniden yerine konabiliyordu. Birbirine geçme yoluyla kestane tahtalarından yapılan evler genellikle bir-iki oda ve bir mutfaktan oluşuyordu. Bu dönemde aynı yöredeki yerli halkla, Gürcülerden yaklaşık 15 yıl önce göç etmiş olan Çerkesler ise baraka benzeri evlerde yaşıyorlardı. Gürcüler evlerini birbirine belirli uzaklıkta yapıyorlardı. Evlerinin genellikle yakınında hasat edilen mısırı korumaya yarayan anbar (nalia) ve serenler (beğeli) bulunuyordu. Bunlar dört direk ve her direğin üzerine, farelerin çıkmasını önlemek için konan tekerlek biçimindeki tahtalar üstünde inşa ediliyor, çatıları saz, mısır sapı ya da tahta ile örtülüyordu. Son derece dindar olan Gürcülerin (bu durum göç etmelerinin önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir) kurduğu köylerde o döneme göre mükemmel sayılabilecek cami ve mektepler vardı. Mekteplerde kız ve erkek çocuklarına din bilgileri öğretiliyordu. Gürcüler düzenli olarak cuma namazlarından sonra, köy ve cami ile ilgili sorunlar üzerine görüşmelerde bulunuyorlardı. Gürcülerin bu yerleşme biçiminden hareketle geldikleri yerleri benimzedikleri ve geri dönmeyi düşünmedikleri sonucuna varılabilir.

Gürcüler 5-10 kişilik aileler halinde göç etmişlerdi. Geldiklerinde "30 kuruş gibi bir para" dışında hiçbir şeyleri yoktu. Ama birkaç yıl içinde ihtiyaç fazlası

oluşturacak kadar tarla ve hayvan edinmeyi, yerli halka göre daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşmayı başardılar. Her Gürcü evinin kendine ait bir "havli"si ve bahçesi vardı. Buralarda mısır başta olmak üzere hıyar, fasulye, kabak, pancar, lahanana, patates gibi ürünler yetiştiriyorlardı. Gürcülerde meyva yetiştirmek bir tür gelenektir ve yerleştikleri her yerde mutlaka dut, elma, armut, incir, erik gibi neredeyse her tür meyva ağacı bulunuyordu. Ayrıca havlilerinde tavuk besliyor, ormanlık alanlarda arıcılık yapıyorlardı. Gürcüler mısır tarlalarını yaban domuzlarından korumak için buralarda "sayvan" denen kuleler yapıyor, köpek ve silahlarıyla birlikte geceyi bu kulelerde geçiriyor, gece boyunca bağıriyor, tenেকে çalıyor ve silah atıyorlardı.

Gürcüler tarım için gerekli her türlü araç ve gereci, araba, ev, anbar ve serenlerini kendileri yapıyor, keten ve kendir yetiştirerek ip, iplik, elbise gibi ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. İpek kozası yetiştirerek ipekli kuşak dokuyor, fındık ağacı kabuklarından sepet yapıyorlardı. Hasat ettikleri mısırı, dere kenarlarında yaptıkları ve ortaklaşa kullandıkları su değirmenlerinde (tziskvili) öğütüyorlardı. Mısır unundan yapılan ekmeği (çadi) taştan oyularak yapılmış ve pileki (ketsi) denen bir kap içinde pişiriyorlardı. Mısır ekmeğini genellikle sıcak ve henüz pişmiş olarak yiyorlardı. Lahana yemeği, fasulye ve mısır çorbası Gürcülerin başta gelen yemeklerindendi. Yemek evin mutfak işlevini gören bir odasında ya da evin ayrı bir bölümünde bulunan ocakta pişiriliyordu.

Türkiye'ye göç etmiş olan Gürcüler geldiklerinde oldukça sağlıklıydılar ve aralarında torununun torununu görebilen yaşlılar vardı. Oysa yerleştikleri bölgelerdeki yerli halk arasında 60 yaşın üzerinde çok az insana rastlanıyordu. Ama kısa süre sonra Gürcülerin sağlığı da bozulmaya başladı. Gürcüler hastalarını genellikle kendi

yöntemleriyle tedavi ediyorlardı. Başta gelen tedavi yöntemi de hastayı terletmektir. Hastanın üzerine yatak-yorgan gibi eşyayı yığıyor ve bu yolla terlemesini sağlıyorlardı. "Yaratılıştan" silahşör ve oldukça iyi atıcı olan Gürcülerin silaha ve güzel tüfeğe büyük ilgileri vardı.

Gürcüler birbirleriyle dayanışarak ve yardımlaşarak birçok işi birlikte yapıyorlardı. Buna "meci" ya da imece (nadi) deniyordu. Örneğin köylüler araba ve hayvanlarıyla meciye katılıyor ve bir hanenin bir yıllık odununu bir günde çekebiliyorlardı. Meci eden kişi önceden yemek pişiriyor ve meciye katılanlara ziyafet veriyordu.

Gürcü köylüler arasında İstanbul'a gidip öğrenim görenler de vardı. Bunlar devlet hizmetinde bulunuyor, ama sonunda yeniden köylerine dönüyorlardı.

Gürcü kadınları "fistan" denen uzun etekli elbise ile kısa ve oldukça dar bir tür yelek giyiyorlardı. Başka bir yere giderken köydeki ekonomik durumlarına göre bazıları adi basmadan, bazıları ipekten ve bellerine kadar kısa "büzgüler" giyiyorlardı. Kadınlar zamanını daha çok yemek pişirerek geçiriyorlardı. Gürcü kadınları kocalarına saygı gösteriyor ve itaat ediyorlardı. Doğurmayan kadın toplulukta itibarını yitiriyor, çok doğuranlardan ise övgüyle söz ediliyordu. Kadınlar erkek çocuk dünyaya getirdiğinde bu olay silahlar atılarak kutlanıyordu. Gürcü erkekleri başlarına sargı sarıyor ve "zıkva" denen sarı şalvar giyiyorlardı. Giysileri genellikle aba ve çuhadandı. Abayı kendileri doku-yor, elbiselerini kendileri dikiyorlardı.

Kafkasya'daki Gürcülerde klan dışından evlenme (eg-zogami) uygulanıyordu. Bu uygulama, aynı babasoylu kişiler arasında ve aynı klanı oluşturan farklı babasoylu kişiler arasında evliliği yasaklıyordu. Türkiye'ye göç

eden Müslüman Gürcülerde ezogami kuralı bozulmuştu ve baba tarafından akrabaları sınırlamıyordu. Müslüman Gürcülerde akrabalar arasında evlilikler (içten evlenme) yapılıyor, Gürcü olmayanlara kız verilmiyor, ama seyrek de olsa Gürcü olmayanlardan kız alınıyordu.

Gürcüler çocuklarını 20-25 yaşları arasında evlendiriyorlardı. Kız verilirken karşılığında para alınıyordu. Gelin evden çıkarken gerek gelinin arkadaşı, gerek en yakın erkek akrabası kapının önünde duruyor, bir "atıyeye" (armağan) istiyordu. Oğlan tarafı bunu karşılamadan gelin evden çıkmıyordu. Gelin evden çıktıktan sonra ata bindiriliyor, kadın ve erkeklerden oluşan atlı-yaya bir topluluk eşliğinde damat evine gidiliyordu. Gelin, damadın evinde kadınlar tarafından karşılanıyordu. Damat kadınların arasında gelinin başındaki örtüyü kamasiyla açıyor ve henüz evlenmemiş olan bir kızın üzerine atıyordu.

Gürcüler düğün ve özel toplantılarında "horoni" (horon) dedikleri bir oyun oynuyorlardı. Bu oyunda oldukça çevik ve çabuk hareket etmek esastı. Horon genellikle üç kişiyle oynanıyordu. Düğünlerde de damat evinde horon oynanıyor ve silahlar atılıyordu. Sonra konuklara evin içinde kurulan sofralarda yemek yediriliyordu. Sıra pilava gelince herkes kaşığı bırakıyor ve geri çekiliyordu. Sofra, ileri gelen biri tarafından "tutuluyordu". "Sofra tutmak", kız tarafından bu önde gelen kişinin ev sahibinden tavuk, koyun, meyva gibi şeyler istemesiydi. Bu sırada bütün düğün halkı tabancalarını evin her yanına doğru atışlıyor ve evi "delik-deşik" ediyorlardı. Sonunda istekleri yerine getiriliyordu. Bunları ya sofrada yiyorlar ya da ev sahibine iade ediyorlardı.

Gürcüler altın ya da gümüş ziynete büyük önem veriyorlardı. Her erkeğin karısına beşi bir yerde, gümüş kemer gibi takılar alması neredeyse zorunluluk sayılabilecek türden bir gelenektir.

Türkiye'ye göç eden Müslüman Gürcüler, Gürcüceyi yalnızca konuşma dili olarak kullanıyorlardı. Çoğunluğu Gürcüce okuma-yazma bilmiyordu. Gürcüce okuma-yazma bilen az sayıdaki Gürcülerin hemen hepsi Çürüksu (Kobuleti) Gürcüleriydi.

Türkiye Gürcüleri arasında, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminin ilk kırk yılı içinde hiçbir kültürel ve siyasal örgütlemeye, etkinliğe rastlanmaz. Buna karşın Gürcüler daha çok kasabalarda, bütünüyle Gürcü nüfusunun oluştuğu köylerde yerleşmiş olmaları sayesinde belirli ölçüde kimliğini korumuşlardır. 1960'larda "etnik kimliği" öne çıkaran girişimler görülür. Bu da neredeyse bütünüyle kültürel alanda gerçekleşmiştir. Bu türden kültürel etkinliklerde Gürcüce yapıtların Türkçeye çevrilmesi başta gelen çalışmalar olmuştur. Aslında Türkiye'de Gürcü edebiyatına ilgi 1930'larda başlamıştı. Niyazi Ahmet Banoğlu, kendi ifadesine göre Fuad Köprülü'nün teşvikiyle Gürcü edebiyatına eğildi ve ilk olarak 1932'de Egnate Ninoşvili'den "Tbilisi Gülü"nü, Aleksandre Kazbegi'nin "Eliso" adlı öyküsünü yayımladı. Daha sonra gene Kazbegi'nin *Elguca* adlı yapıtını *Haber* gazetesinde tefrika etti; 1941'de de *Bir Kafkas Romam-Elguca* adıyla yayımladı. 1964'te *Elguca-Kafkas Aşkı* adıyla ikinci baskı yapan bu kitap, bu baskısında "Eliso" ve "Ateria" adlı öyküleri de içeriyordu. Simon Kvariani'nin *Didi Mouravi* adlı romanı, *Aşk Uğruna* adı altında *Vakit* gazetesinin eki biçiminde tefrika edilerek kitaplaştırıldı. Batum'da doğmuş olan

Banoğlu o tarihlerde Gürcüce bildiğini, ama daha sonra unuttuğunu söylemiştir.

Ahmet Özkan (Melaşvili) 1960'larda Gürcü kimliğini öne çıkaran çalışmalara yöneldi. İnegöl'ün Hayriye köyünde bir kültür evi yapımına girişti. 1968'de *Gürcüstan* adlı kitabı yayımladı; ama bu kitap yüzünden kovuşturmaya uğradı. Türkiye'de Gürcü kimliğinin açığa çıkarılmasını hoş karşılamayan çevrelerce ağır eleştiriler ve suçlamalar yöneltildi. Aleksandre Kazbegi'nin *Elguca'sı* 1973'te Ahmet Özkan (Melaşvili) tarafından Gürcüceden çevrilerek *Elguca ile Mzağö* adıyla yeniden yayımlandı. Türkiye'deki Gürcülerin yayın alanında belki de en önemli girişimi *Çveneburi* dergisiydi. 1977'de İsveç'te yayımlanmaya başlanan bu dergi daha sonra Türkiye'ye taşındı. Son sayıları olan 6-7. birleşik sayısı Ahmet Özkan'ın girişimiyle 1979'da İstanbul'da basıldı. *Çveneburi* Türkçe bir dergi olmakla birlikte, Gürcüce metinlere de yer verilmişti. İbrahim Yavuz Goradze tarafından Gürcüceden çevrilen ve 1977'de yayımlanan *Sönmeyen Ocak*, IV. Murad döneminde Gürcüstan'da uygulanan Osmanlı baskılarını konu almıştı. Kitabın yazarı İusup Pağava, romanın konusunu tarihsel gerçekler temelinde oluşturmuştu. Kvariani'nin *Didi Mouravi'si*, Giorgi Saakadze adıyla ve İbrahim Goradze'nin çevirisiyle 1980'de yeniden yayımlandı. Bu tarihsel roman, Osmanlı tarihinde Magrav Han olarak geçen ünlü Gürcü komutan Giorgi Saakadze'nin acıklı bir sonla biten yaşamını konu alıyordu. Nodar Dumbadze'nin Almancasından çevrilen *Güneşi Görüyorum* (1969, *Me Hvedav Mzes*) adlı romanı, Türkçeye çevrilen Gürcüce edebiyat ürünleri arasında en çok ilgi gören ilk yapıttı. Gürcüceden Türkçeye çeviri yapan birkaç çevirmenden biri olan Hayri Hayrioğlu, *Tembel Adam* (1983) ve *Güneşin Kızı* (1986) adı altında bazı Gürcü

masallarını Türkçeye kazandırdı.

Türkiye'de yaşayan Gürcüler 1980'lerde daha etkin çalışmalara yöneldiler. Bu gelişmeye Türkiye ve Gürcüstan arasında kurulan yakın ilişkilerin de katkısı oldu. Bu tarihlerde yükseköğrenim için çok sayıda öğrenci Gürcüstan'a gitti. Bunlar arasında öğrenimini tamamlayıp dönenler de oldu ve edebiyatla ilgilenenler çevirileriyle Gürcü edebiyat ürünlerinin Türkiye'de tanıtılmasına katkıda bulundular. Bursa, İnegöl, İstanbul, İzmit ve Ankara gibi Gürcü nüfusun nispeten yoğun olduğu kentlerde değişik adlar altında dernekler kuruldu. En etkili çalışmaları ise Bursa'daki dernek gerçekleştirdi. Bu dernek bünyesinde "Kafdağı Müzik Topluluğu" kuruldu. Bu topluluk 1992'de Tiflis'te de bir konser verdi.

Bu arada bazı Gürcüce edebiyat yapıtları Türkçeye kazandırıldı. 1980'de Gogolaşvili'den *Mavi Dağlar Ülkesi*, 1988'de Miheil Cavahişvili'den *Şeytanın Taşı*, Pridon Halvaşi'den *Eninde Sonunda*, 1989'da İlia Çavçavadze'nin "*Bir Yolcunun Notları*", 1990'da Nodar Dumbadze'nin *Sönsüzlük Yasası* ve *Kukuracı*, 1991'de Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postlu Şövalyesi* adlı yapıtları Türkçeye çevrilerek yayımlandı. Burada altı çizilmesi gereken şey bu yapıtların neredeyse hepsinin Türkiye'de yaşayan Gürcülerin çabasıyla yayımlanmış olmasıdır. Bunda belirleyici etkenin Gürcü edebiyat ürünlerinin Türkiye Gürcülerine tanıtmaya amacı olduğu söylenebilir. Türkiye Gürcüleri 1993'e *Çveneburi* dergisini yeniden yayımlayarak girdiler. İki aylık Türkçe bir dergi olarak çıkan *Çveneburi* de, eski *Çveneburi* gibi Gürcüce metinlere yer verdi. Bir gazetede çıkan haberde, derginin yayın kurulunun bir üyesi, "Gürcücede bizden anlamına gelen *Çveneburi*'nin Türkiye'nin toplumsal mozağının küçük bir parçasının rengini yansıtacağını" belirtiyordu.

Kaynakça:

- 1) İSMETZADE DOKTOR MEHMED ARİF, *Gürce Köyleri*, İstanbul, 1311 (1893).
- 2) MAGNARELLA, Paul J., *The Peasant Venture, Tradition, Migration and Change among Georgian Peasants in Turkey*, 1979.
- 3) KUYAŞ, Zuhâl, *Aşela*, İstanbul, 1985.
- 4) PERİNÇEK, Şule, "Gürcüler", *İkibine Doğru*, 5 Ocak 1992.
- 5) ÇİLOĞLU, Fahrettin, "100 Yıl Önce Türkiye'de Gürcü Köyleri", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1992.
- 6) ÇİLOĞLU, Fahrettin, "Gürcü Edebiyatı", *Adam Sanat*, Nisan 1988.

Etnik kimlik

Magnarella, "Gürcüler, Çerkesler ve öbür Kafkas halklarının 19. yüzyılın ikinci yarısındaki göçünün Osmanlı tarihinin en dramatik sayfalarını oluşturmasına karşın, bu halkların sonradan asimilasyonu üzerine çok az şey bilinmektedir" der. Belki de bu bilinemeyene en açık yanıtı, Türkiye'nin en yüksek tirajlı üç gazetesinden biri olan *Hürriyet*'in başlığındaki şu iki sözcük vermektedir: "Türkiye Türklerindir". Oysa Türkiye'nin toplumsal yapısının en önemli özelliklerinden biri etnik çeşitliliğidir. Bu çeşitlilik, anayurtlarından göç eden ya da sürülen, yaşadıkları toprakların tek bir yönetim altında birleştirilmesi sırasında bölünen, ancak tarihsel bakımdan farklı halkların bir arada ve içiçe yaşamasının bir sonucudur. Ama bu gerçek Cumhuriyet tarihinin altmış yılı boyunca yok sayılmış, Türkiye halkı tek bir pota, "Türk potası" içinde eritmeye çalışılmıştır. Bu politika 1980'lerin sonunda gevşetildiğinde amaca genel olarak ulaşılmıştı.

Türkiye'de yaşayan Gürcülerin asimilasyonu, göçleri öncesine değin uzanır. İsmetzağe Doktor Mehmed Arif'in izlenimleri de bunu göstermektedir. Gürcülerin asimilasyonunun iki yönünden söz edilebilir: Birincisi Osmanlı egemenliği altında yaşamının doğal bir sonucu olarak kültürel erime, ikincisi Osmanlı yönetiminin Gürcüler üzerinde bir tür asimilasyon politikası uygulaması.

Türkiye'deki Gürcülerin çoğunluğunun göç ettiği Acara bölgesi (Aşağı Acara ve Yakarı Acara kazaları olarak) 1851'de, aşağı Guria ile birlikte yeni kurulmuş olan Lazistan sancağına bağlanmış ve Batum kaymakamının yönetimine verilmişti. Bu tarihten sonra Os-

manlı yönetimi Acara'da asimilasyon uygulamaya başladı. Buna karşın Gürcüce Acara halkı arasında konuşma dili olarak varlığını korudu. Osmanlı yönetiminin asimilasyon politikası Osmanlılık hareketinin bir sonucuydu. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle Balkanlar'da çıkan milliyetçi ayaklamalar devletin varlığını ortadan kaldırmaya yönelik hareketler olarak görülüyordu. Bu dönemde bazı Osmanlı aydınları, Osmanlı sınırları içinde yaşayan insanlara bir "üst kimlik" verecek bir tür milliyetçilikle ortaya çıktılar. Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra başta hukuk alanındaki düzenlemeler olmak üzere modernleşme hareketi içinde etnik köken ötesinde bir Osmanlı bireyi yaratma da amaçlanmıştı. Ama Osmanlılık bir Türklük olarak değil, Arnavut, Ermeni, Türk, Çerkes, Gürcü, Laz, Arap, Bulgar gibi farklı etnik kökenli insanların hepsine yakışacak bir ad olarak tanımlanıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden "Osmanlı" sözcüğünün içeriğini devraldı ve bu sözcüğün yerine "Türk" sözcüğünü geçirdi. Türk sözcüğü böylece ikili anlam kazandı. Birinci anlamıyla etnik kökenine, hangi ırktan geldiğine bakılmaksızın Türkiye'de yaşayan herkesi, ikinci anlamıyla ise Türkiye'deki etnik Türklerle Orta Asya'daki ırkdaşlarını tanımlıyor oldu. Zamana ve koşullara bağlı olarak, ikili anlamlı bu sözcüğün istenilen yönü vurgulanıyordu. Aşırı milliyetçiler ise çeşitli "entelektüel cambazlık"larla Türkiye'de yaşayan herkesin etnik olarak Türk olduğunu kanıtlama çabası içine girdiler.

Türkiye'de farklı etnik toplulukların varlığı bir yandan yadsınırken, öte yandan resmi kayıtlarla onaylanıyordu. 1970'ten önce, beş yılda bir yapılan genel nüfus sayımlarında "İslam azınlık dilleri" başlığı altında, öbür etnik topluluklarla birlikte Gürcü nüfusu da verili-

yordu. Bu sonuçlar temelde "anadil'e dayandırılıyordu. Anadil de şöyle tanımlanıyordu: "Anadilinden amaç, hanehalkının kendi arasında mütat olarak konuştuğu dildir. Konuşma çağında olmayan çocukların dilleri anne ve babanın konuştuğu dil olarak kabul edilmiştir."

Günümüzde Türkiye'de yaşayan Gürcülerin ayrı etnik kökenden geldikleri ve Gürcüstan'daki Gürcülerle aynı soyu paylaştıkları genel olarak kabul edilmektedir. Ama grup kimliğinin öne çıkarılması hâlâ kuşkuyla karşılanmaktadır. Bunun ana nedeni olarak, farklı etnik kökenli topluluklar içerisinde grup kimliğini vurgulamanın "ayrılıkçı hareketler" in ortaya çıkmasına yol açacağı gösterilmektedir. Bu "yapay kaygı", farklı etnik kökenden gelen kişilerce de paylaşılmaktadır. "Önce Türküm, sonra Lazım", "Gürcüyüm ama Türküm" gibi anlatımlar bu çerçevede oluşmuştur. Benzer nedenlerle kendilerine "Batım Türkü", "Kıpçak Türkü" diyen Gürcüler de vardır.

Türkiye'de kimlere "Gürcü" denebileceği de ayrıca tartışma konusudur. Türkiye Gürcüleri üzerine yapılmış sınırlı araştırmalara göre Gürcü kökenlilerin önemli bir bölümü Gürcüce konuşmamaktadır. Gürcüce bilenlerin önemli bir kısmı da bu dili konuşmamakta ya da yalnızca aile içi ilişkilerde kullanmaktadır.

Magnarella gözleme dayalı araştırmasında, Gürcülerin "kısmi etnik kimliği" olduğunu belirtir. Magnarella'ya göre dil ve içten evlenme Türkiye Gürcüleri arasında grup kimliğini güçlendirmektedir. Eskiden ortak bir toprağı paylaşan Gürcüler şimdi de ortak bir sürgün duygusunu paylaşmaktadırlar. Birinci dereceden kuzenler arasında evliliğe sonradan getirilen görece kısıtlama içten evliliği sınırlandırmış, bu da Gürcü köy-

leri ile başka köyler arasında evliliklerin yolunu açmış, böylece son zamanlarda Gürcü olmayanlarla yapılan evliliklerin sayısı artmıştır.

Magnarella Gürcülerin çoğunlukla daha kolay asimile olduğunu, buna rağmen Gürcüceyi yaygın biçimde kullandıklarını belirtir. Ama Gürcüce zamanla yalnızca aile içerisinde bir kimlik sembolü işlevi görür olmuştur. İki dilli olan Gürcüler dış dünyayla olan bağlantılarda yalnızca Türkçeyi kullanmaktadırlar. Gürcülerin Hanefi mezhebinden olması Türk çoğunlukla daha yakın bağlantı kurulmasını kolaylaştırmakla birlikte, iki topluluğun ibadet için ayrı camiler kullandığı görülmüştür.

Günümüzde Türkiye Gürcüleri açısından iki ayrı süreç işlemektedir. Bu süreç sonunda, kimliğine kayıtsız kalan çoğunluğun bütünüyle asimile olarak "Türk toplumu" içinde eriyeceği, küçük bir topluluğun etnik kimliğini "yeniden kazanarak" varlığını koruyacağı tahmin edilebilir.

Kaynakça:

1) ANDREWS, Peter Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, İstanbul, 1992.

2) MAGNARELLA, PAUL J., *The Peasant Venture, Tradition, Migration, and Change among Georgian Peasant in Turkey*, 1979.

Nüfus ve dağılım

Günümüzde Gürcüstan dışında, Türkiye, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İran, İsrail, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Avusturya, İsveç gibi ülkelerde çok sayıda Gürcü bulunmaktadır. Ama Gürcüstan dışındaki Gürcülerin çoğunluğu Türkiye'de yaşamaktadır. Bunlar, Sovyet-Türkiye sınırının çizilmesinden sonra Artvin ve yöresinde Türkiye tarafında kalanlarla 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Acara ve yöresinden göç ederek çoğunluğu Ordu, Samsun, Sinop, Tokat, Amasya, Adapazarı, Bolu, Balıkesir, Bursa, İstanbul yörelerine yerleşen Müslüman Gürcülerdir.

Türkiye'deki Gürcü nüfusunun ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu belirsizlik öbür Müslüman etnik topluluklar için de geçerlidir. 1965 ve önceindeki genel nüfus sayımı sonuçlarında, "Ana Dil İtibarı ile Nüfus" başlığı altında, dolaylı biçimde Müslüman etnik toplulukların nüfusu veriliyordu. 1965'ten sonra ise nüfus sayımı sonuçlarında "Ana Dil itibarı ile Nüfus" dökümleri yayımlanmadı. Ama bu sonuçların Müslüman etnik toplulukların gerçek nüfusunu yansıtmadığı, bu sayıların çok düşük olduğu bilinmektedir. Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'deki Gürcülerin ya da anadili Gürcüce olanların nüfusu 1950'de 72.604, 1955'te 51.982, 1960'ta 32.944, 1965'te 34.330'dü. Türkiye'de hızlı bir nüfus artışı olmasına karşın, burada anadili Gürcüce olan topluluğun nüfusunda bir gerileme olduğu görülmektedir. 18 Mart 1991 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Türkiye'de konuşulan dillere ilişkin bir yazıda, Kürtçe dışındaki azınlık dillerinin birçoğunun kullanımının, devlet ve kültür politikaları sonucu hızla düştüğü belirtiliyordu.

1965 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, anadili Gürcüce olduğunu söyleyen 34.330 kişinin yanında, 48.976 kişi de en iyi konuştuğu ikinci dilin Gürcüce olduğunu belirtmiştir. ikinci gruptakilerin de Gürcü kökenli olduğu açıktır. Bu durumda 1965'te resmi sonuçlara göre Gürcü nüfusunun 83.306 olduğu söylenebilir.

1965 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Gürcülerin çoğu Artvin (7.698 kişi), Ordu (4.815 kişi) ve Sakarya (4.535 kişi) illerinde yaşamaktadır. Bu illeri 2.938 kişiyle Bursa, 2.755 kişiyle Kocaeli, 2.350 kişiyle Samsun, 2.029 kişiyle Giresun, 1.543 kişiyle Bolu, 1.378 kişiyle Amasya, 1.281 kişiyle Balıkesir, 1.144 kişiyle Sinop, 849 kişiyle İstanbul ve 412 kişiyle Tokat izlemektedir.

Bu resmi sonuçların dışında Türkiye'deki Gürcüler için çeşitli tahmini sayılar verilmektedir. Ama bunların çoğunun abartılı sayılar olduğu söylenebilir. Gürcüstan'daki Gürcü nüfusu bile 4 milyon altındayken Türkiye'de 3-5 milyon Gürcünün bulunduğu söz etmek gerçekçi olmaktan uzaktır. Türkiye'deki Gürcü nüfusunun 1-1,5 milyon dolayında olduğu tahmini gerçeğe daha yakın bir sayı olarak görülebilir.

1965 genel nüfus sayımı sonuçlarındaki Gürcü nüfusu gerçek sayıyı yansıtmıyorsa da, illere dağılımının genel olarak doğru olduğu kabul edilebilir. Anadilinin Gürcüce olduğunu belirten nüfus üzerinde yapılacak istatistiki sonuçlara göre, Türkiye Gürcülerinin yüzde 48,9'u kadın, yüzde 51,1'i erkeklerden oluşmaktadır. Gürcülerin yüzde 22,4'ü Artvin'de, yüzde 14,0'ü Ordu'da, yüzde 13,2'si Sakarya'da, yüzde 8,5'i Bursa'da, yüzde 8,0'i Kocaeli'de, yüzde 6,8'i Samsun'da, yüzde 5,9'u Giresun'da, yüzde 4,5'i Bolu'da, yüzde 4,0'ü Amasya'da, yüzde 3,7'si Balıkesir'de, yüzde 3,3'ü Sinop'ta, yüzde 2,4'ü İstanbul'da, yüzde 1,2'si Tokat'ta yaşamaktadır. 1965

sayımına göre Gürcülerin yüzde 97,5'i 10.000'den az nüfuslu yerlerde bulunuyordu. İzleyen yıllarda, büyük kentlere hızlı göçlerin de bir sonucu olarak günümüzde bu oranların belli ölçüde değiştiği tahmin edilebilir.

Kaynakça:

1) ANDREWS, Peter Alford, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, 1989.

2) MANGNARELLA, Paul J., *The Peasant Venture, Tradition, Migration and Change among Georgian Peasants in Turkey*, 1979.

3) 1950 Genel Nüfus Sayımı, 1961.

4) 1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961.

5) 1960 Genel Nüfus Sayımı.

6) 1965 Genel Nüfus Sayımı, 1969.

TÜRKİYE'DEKİ GÜRCÜ KÖYLERİ*

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Amasya Akyazı (Eliktekkesi)	Merkez	Merkez
Amasya Beldağı Çatalçam Yuvaköy	Merkez	Ezinepazarı
Amasya Altınlı (Teneke) Tatlıpınar (Darmaderesi)	Taşova	Tekke
Artvin Erenler (İrsa) Ormanlı (Ormana) Taşlıca (Hatıla) Tütüncüler (Katla)	Merkez	Merkez (+ Türk) (az sayıda) (+ Türk)
Artvin Ortaköy (Berta) Çimenli (Çimerk) Hamamlı (Dolishane) Sakalar (Saltetra)	Merkez	Ortaköy (+ Türk) (+ Türk) (az sayıda) (az sayıda)
Artvin Aşağımaden (Hot/Hodüsüfla)+? Yukarımaden (Hot)+?	Merkez	Zeytinlik
Artvin Borçka kasabası Adağül Alaca Ambarlı Aralık	Borçka	Merkez

* *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* adlı yapıttan alınmıştır. Bu çalışmanın bazı yanlışlar içermesine, bazı köy adlarının değişmiş olmasına, bazı bucakların ilçe olmasına karşın, yayımlanmış benzeri bir araştırma bulunmadığından bu liste kullanılmıştır.

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Arkaköy? Atanoğlu Balcı Civan İbrikli Kaynarca Sülüklü Taraklı Zorlu		(+ Laz?)
Artvin Camili (Maçahel) ve beş köyünün hepsi	Borçka	Camili
Artvin Göktaş (Murgul) dokuz köyünün hepsi	Borçka	Göktaş (karışık)
Artvin Muratlı (Maradit) Çavuşluköyü Güreşen (Beylevan)	Borçka	Muratlı (az sayıda + Laz + Hemşinli)
Karşıköyü		
Artvin Eskikale (Ustamış) Tepeköy (Ahaldaba) Yanıklı (Çihishev)	Şavşat	Merkez (+ Türk)
Artvin Meydancık (İmerhev/Diyoban) 14 köyünün hepsi yalnız Demirci (Daba) + Türk	Şavşat	Meydancık
Artvin Akdamlı (Çıkta)? Köprülü (Ökrebağat)	Şavşat	Veliköy (+ başkaları)
Artvin Çevreli (Petirek)	Yusufoğlu	Merkez (az sayıda + Türk)
Dereçi (Hamrut)+		(az sayıda + Türk)

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Artvin Balçık (Balçılıbağ) Bıçakçılar (Hevegivane) Yüksekova (Kobak)	<i>Yusufeli</i>	Sangöl
Balıkesir Armutalan	<i>Merkez</i>	Şanlı
Balıkesir Babakaya	<i>Gönen</i>	Merkez
Balıkesir Cumhuriye(t) (Sultaniye) Kutludere (Mesudiye/Ihlamurtaş)	<i>Manyas</i>	Merkez (+ Çerkes)
Balıkesir Değirmenboğazı	<i>Manyas</i>	Darıcı (+ Çerkes)
Balıkesir Günaydın (Kızıldere/Manaköy)	<i>Susurluk</i>	Merkez (+ Yörük)
Bolu Akçakoca kasabası	<i>Akçakoca</i>	Merkez
Bolu Çakırlar	<i>Düzce</i>	Merkez (+ Çerkes)
Bolu Çilimli (Çilmi)	<i>Düzce</i>	Çilimli (+ başkaları)
Bursa Gürsu kasabası (Kestel)	<i>Merkez</i>	Gürsu (+ başkaları)
Bursa Gemlik kasabası* Haydariye (Erciova) Katırlı Bursa Hayriye (Çiftlik)	<i>Gemlik</i>	Merkez (az sayıda) (+ başkaları)
Bursa İnegöl kasabası Bahariye Bayramşah	<i>Gemlik</i>	Armutlu
	<i>İnegöl</i>	Merkez (+ başkaları) (+ başkaları)

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Çaylıca (Bataklı/Mürüvvet) Çayyaka (Bedre) Çiftlik Elmaçayır Esenköy (Ruşentahtaköprü) Feyziye Fındıklı?		(+ Çerkes) (+ Muhacir) (+ Boşnak + Çerkes)
Gülbahçe Hamamlı Hamidiye (Gazelli) Hasanpaşa Hayriye Hoca İclaliye (Erikli)		(+ Türk) (+ Türk)
İskaniye (Cemiyet)? Karakadı (Muratpınarı)		(Gürcü + Gürcü*) (+ Muhacir) (az sayıda)
Konurlar Lütfiye (Pelitli) Muratbey (Dereçatı) Yeniceköy		(Gürcü + Gürcü* + başkaları)
Bursa Tahtaköprü Eskikaracakaya (İslahiye/Karacakayaiskan) (az sayıda) Hacıkara Hilmiye (Oylatdere)? Mesruriye (Bahçekaya) Mezit (Uzunbarış) Saadet (Pazaralan) Sulhiye (Uzunbarış) Bursa Elmalı Kırntı	<i>İnegöl</i>	Tahtaköprü (az sayıda) (+ Abaza) (Türk?) (+ Abaza) (+ Abaza) Merkez
Bursa Hamzalı	<i>İznik</i>	
	<i>Orhangazi</i>	Merkez

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Çanakale Pınarbaşı *Derviş Paşa Çiftliği	Ezine	Geyikli
Giresun Burhaniye Mesudiye (Taşhan/ Mamure/Tülhamit)	Merkez	Merkez (az sayıda) (az sayıda)
İstanbul Akbaba Dereseki	Beykoz	Merkez (az sayıda) (+ başkaları)
İstanbul Teke	Şile	Teke (+ Türk)
İstanbul Üvezli (Övezli) *Heciz (Saffetiye)	Şile	Yeşilvadi
İstanbul Teşvikiye (Zindan) *Kaplıca	Yalova	Çınarcık (+ Laz)
Kars	Ardahan	Hasköy
Kocaeli Hikmetiye (Büyükderbent) Balaban Maşukiye	Merkez	Derbent (+ Abaza) (+ Laz + Çer- kes)
Nüsretiye		
Kocaeli Hamidiye (Boğça) Hisareyn (Hasar) İhsaniye (Tatarköyü/Saniye) Nimetiye (Mevkiye) Şevketiye (Samalı)	Gölcük	Merkez
Kocaeli Beylerbeyi	Kandıra	Merkez

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Kocaeli Nusretiye (Akpınar)	Karamürsel	Merkez (+ başkaları)
Ordu Alınca Alisayvan Ambarcılı Boztepe Burhanettin Erenli (Mahmutören) Eyüplü Gerce Gökömer Günyalı (Ebulhayır) Hürriyet Kestane Mübarek Orhaniye Osmaniye Öceli	Merkez	Merkez (+ Türk) (+ başkaları) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk) (az sayıda) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk)
Saraycık Turnasuyu Yaraşlı Yukarıtepe (Tepeyibalâ)		(+ Türk) (+ Türk) (+ Türk)
Ordu Bahariye Başköy (Cağnos) Bayramlı Cumhuriyet Kirazdere Musakırık Yukarıkirazdere	Merkez	Kabadüz (+ Türk)
Ordu Alembey Çavuşlar Delikaya	Merkez	Uzunisa (+ Türk)
Ordu Kabakulak	Akkuş	Merkez (+ Türk)

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Ordu Salihli (Salihler)	Fatsa	Merkez
Ordu Kabakdağı?	Fatsa	Bolaman
Ordu Çamaş (Ürmeli) Gümüşlü (Gerdengeç) Hasancıkpınarı (Hasancık) Sakargeriş	Fatsa	Çamaş
Ordu Ünve kasabası Çatak? Çataltepe? İnkur? İstiklâl Kaledibi	Ünye	Merkez (az sayıda) (+ başkaları?) (+ Türk?)
Taflancık Tepeköy		
Ordu Çaybaşı (Cilâder) Akbaba Kaynarpınar Kocaman? Yağdaş?	Ünye	Çaybaşı (+ başkaları) (+ Türk?) (+ Türk) (+ Türk?)
Ordu Tekkiraz Beylerce (Aliveran/Alivara) Dağköy Düzçiftlik Meydan Pelitliyatak Yağbasan	Ünye	Tekkiraz (+ başkaları) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk) (+ Türk?)
Rize Hamidiye	Pazar	Merkez (+ Laz)
Sakarya Beldibi	Akyazı	Merkez

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
İrşadiye (Reşadiye) Şerefiye		
Sakarya Ahmediye Bıçkıdere? Güçücek Mecidiye	Akyazı	Karapürçek (+ başkaları) (Abaza?) (+ başkaları) (+ başkaları)
Sakarya Doğançay Boğazköy Karaçam Maksudiye Nuruosmaniye (Bıçkıdere) Şerefiye (Saray)	Geyve	Doğançay (+ Laz)
Sakarya Lahana (Ortaköy/Yenidağ)	Karasu	Ortaköy (+Hemşinli)
Sakarya Akçay Dilekli (Saniye/Kadınpınar) Erdemli (Ulviye/İstanbuldere)(+ Laz) Güldibi (Göldibi) İlmiye Mahmudiye Muradiye (Aşağıistanbuldere)	Sapanca	Merkez (+ başkaları)
Samsun Beylerce (Tekfurmeydan)	Çarşamba	Merkez (+ Çerkes + Türk)
Karadere Karamustafalı Kestanepınar Muslubey Salıpazarı		
Samsun Kocapınar (Hilyas)	Havza	Merkez (+ başkaları)

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>	<u>Bucak</u>
Samsun Arslantaş	Lâdik	Merkez (+ Türk + Çerkes)
Ayvalısokağı		
Samsun Dumantepe (Cılar) Cökçeli Kırgıl Sakarlı	Terme	Merkez (+ başkaları) (+ Türk) (+ Türk) (+ başkaları)
Tokat Kızıldere?	Niksar	Merkez
Tokat Kızıldere?	Reşadiye	Bereketli
Tokat *Zamara	Turhal	?

Açıklama: Artvin ilinde (+) işaretli köyler, eskiden Gürcü nüfusa sahipken bugün Türkleşmiştir. Yalnızca birkaç yaşlı Gürcüce konuşmakta, ya da buralarda konuşulan Türkçede az sayıda Gürcüce sözcük bulunmaktadır. Böyle köylerin oranının listede gösterilenden daha çok olduğu sanılmaktadır.

Bursa ilinde (*) işaretli köylerde, Gürcülerin yerleştiği bilinmekle birlikte Gürcüce konuşulmamaktadır. Gürcüstan'ın Ahıska yöresinden geldiği söylenen köylüler "Akalin Gürcüsü" olarak bilinmektedir.

KÜLTÜR

EDEBİYAT

Gürcü edebiyatı çok eski ve zengin bir geleneğe dayanır. Bu geleneğin temeli 5. yüzyılda, yani günümüzden on beş yüzyıl önce atılmıştır. Doğu Hıristiyan dünyasının en eski ve en zengin edebiyatı olan Gürcü edebiyatı, ortaçağ ve erken Hıristiyan edebiyatına ışık tutması bakımından da önem taşır. Bu edebiyatın tek tarihsel edebi dili Gürcücedir. Bugünkü Gürcü edebiyatı dili, Doğu Gürcüce temelinde ortaya çıkmış, 19. yüzyılın ortalarında son biçimini almıştır. Gürcücenin yazımında, geliştirildiği tarihten bu yana, kendine özgü yapısal ve karakteristik özellikleri olan Gürcü alfabesi kullanılmıştır.

Eski Gürcü edebiyatı

Gürcü edebiyatı, 4. yüzyılda Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra dinsel metinlerin anadile çevrilmesine gereksinme duyulması sonucunda ortaya çıktı. Çeviri dinsel kitapları, azizlerin yaşamlarını anlatan ürünler izledi. Gürcü edebiyatının gelişmesine, ortaçağda Doğu ve Batı dillerinden yapılan çevirilerin ve uyarlamaların da önemli katkısı oldu. Örneğin Budacılığın kurucusu Buda'ya ilişkin Doğu efsanesinden bir uyarlama olan *Balavariani*, Gürcüceden Batı dillerine çevrilerek bütün Avrupa'ya yayıldı.

12. yüzyıla değin Gürcü edebiyatı temelde "kilise edebiyatı"ndan (azizlerin yaşamlarını anlatan metinler, dinsel metinler, dinsel efsaneler) oluşuyordu. Ama zamanla din dışı konuların ele alınması önem kazandı. Bu yüzyılda Sargis Tmogveli'nin Farsça klasik halk öyküsünden uyarladığı *Visramiani* ile Mose Honeli'nin *Amiran-*

darecaniani, Çahruhadze'nin *Kraliçe Tamara* ve kocası Davit Soslan adına yazdığı *Tamariani*, Ioane Şavteli'nin *Abdulmesia* adlı yapıtları, kilise dışı edebiyatın ilk önemli ürünleriydi. Bu dönemde yazılan en önemli, aynı zamanda klasik Gürcü edebiyatının en ünlü yapıtı Şota Rustaveli'nin *Vephistkaosani*'dir.

Şota Rustaveli, günümüze ulaşmış tek yapıtı olan bu ünlü romantik destanını 1184-1213 arasında hüküm süren Kraliçe Tamara için yazmıştı. Destana göre Arap komutan Avtandil, Şah Rostevan'ın kızına âşık olur (anlatıya göre Şota Rustaveli de Kraliçe Tamara'ya âşıktı); ama aşkına karşılık görmez. Şahın kızı, yani Tina-tin bu arada babasının yerine tahta çıkar. Tahta çıkma törenleri sırasında şahın kuvvetlerini yenen kaplan postlu kahramanı, yani Tariel'i getirirse Avtandil'e kendisiyle evlenmeye söz verir. Avtandil, Hintli kahraman Tariel'le karşılaşır. Ama onunla dost olur. İkisi birlikte, Tariel'in sevgilisi Nestan Darecan'ı bulmak amacıyla "kacebi" (cinler) ülkesine giderler. Birçok ilginç serüvenden sonra iki kahraman da sevgililerine kavuşur.

Binbeşyüzü aşkın dörtlükten oluşan *Vephistkaosani*, ilk kez 1712'de basıldı. Birçok Batı ve Doğu diline çevrilmiş olan bu yapıt, Ahmet Özkan (Melaşvili) tarafından Türkçeye de çevrilerek bir bölümü *Çveneburi* (1977-79) dergisinde yayımlandı. Yapıtın bütünü ise Bilal Dindar ve Zeynelabidin Makas'ın çevrisiyle 1991'de *Kaplan Postlu Şövalye* adıyla basıldı.

Gürcü edebiyatının gelişimi, 13. yüzyılda başlayan yabancı istilalarıyla kesintiye uğradı. Buna rağmen Rustaveli'nin bıraktığı ölümsüz şiir geleneği sürdürüldü. 16. ve 17. yüzyıllarda şiir Gürcü edebiyatında ve Gürcü insanının yaşamındaki önemini hep korudu. Kral I. Teimuraz, aynı zamanda adı anılmaya değer bir şairdi.

Gürcü şiirine ulusal-tarihsel konular ilk kez onun döneminde girdi. Teimuraz, *Tzameba Ketevan Dedopli*'s-a (Kraliçe Ketevan'ın Izdırabı) annesinin, yurduna adadığı acıklı yaşamını anlattı. İoseb Tbiliseli, Giorgi Saakadze'nin mücadelesini ve trajik sonunu şiirlerinde konu edindi. Kral Arçil ise şiirlerinde 17. yüzyılın tarihini fon olarak Kral Teimuraz'ın yaşamını yansıttı. Bu dönemin ünlü şairlerinden biri de *Şahnavaziani*'nin yazarı Peşangi Hitarişvili'ydi. Bu dönemde özgün şiirin yanında, Farsçadan manzum ve düzyazı çeviriler de yapıldı. *Şahname* ve *Kilila da Damani* (Kelile ve Dimne) çok tutulan çevirilerdi.

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Gürcü entelektüel yaşamını aydın bir yönetici, bilgin ve şair olan Kral VI. Vahtang (1675-1737) belirledi. Vahtang 1709'da Tiflis'te ilk Gürcü basımevini kurdu ve *Vephistkaosani* 1712'de ilk kez burada basıldı. Bu basımevinin kuruluşuna Roman-ya'da bulunan Antimoz İverieli yardımcı olmuştu. İverieli küçük yaşta Gürcüstan'dan Kudüs'e giderek, oradaki patrikhanede yetişmiş aydın bir din adamıydı. Vahtang, *Vephistkaosani*'nin bu ilk basımının redaksiyonunu yaptı ve açıklayıcı bilgiler ekledi. Bu, Rustaveli'nin ölümsüz destanının ilk bilimsel basımıydı.

Gürcü edebiyatı 18. yüzyılda ünlü yazar ve sözlükçü Saba-Sulhan Orbeliani'yle yeniden canlandı. 18. yüzyıl Gürcü edebiyatının, adının mutlaka anılması gereken iki büyük şairi vardır: Davit Guramişvili ve Besiki olarak da bilinen Besarion Gabaşvili.

Saba-Sulhan ORBELİANİ (1658-1725), Kartli'nin (Doğu Gürcüstan) ünlü bir prens ailesinden geliyordu. Genç yaşta Tiflis'te sarayda görevlendirildi ve Prens Vahtang'a öğretmen atandı. 1698'de bir manastıra girdi ve

rahip oldu. 1711'de Kartli kralı olan eski öğrencisi Vahtang, iki yıl sonra Orbeliani'yi diplomatik görevle Avrupa'ya, Fransa kralı XIV. Louis'e ve papaya gönderdi. Orbeliani, Osmanlıların Gürcüstan'a girmesi üzerine Vahtang'la birlikte Gürcüstan'ı terk etmek zorunda kaldı ve Moskova'da sürgünde öldü.

Saba-Sulhan Orbeliani *Sitkviskona* (1884; Söz Demeti) adı altında ilk sistematik Gürcüce sözlüğü hazırladı. Araştırmacıların günümüzde de yararlandığı bu sözlüğün 17 binden çok girişi vardır. Saba-Sulhan'ın yapıtları arasında en önemlisi *Tzigni Sibrdznesitsruisa*'dır (Yalanların ve Bilgelik Kitabı). Bu kitapta, eğitici öykülerle, bir hükümdarın oğlunu eğitmek amacıyla anlattığı mesellerden oluşan eğlendirici anekdotlar yer alır. Kitapta prensin öğretmeni Leon ile dalkavuk bir saray hizmetlisi olan Ruka arasındaki atışmalara da yer verilir. Kitaptaki birkaç fabl ve öykü Türk ve Fars kaynaklıdır. Öbürleri ya Gürcü folklorundan alınmıştır ya da Orbeliani'nin yaratıdır.

Davit GURAMIŞVİLİ (1705-1792), bütün edebiyat yaşamını yurdundan uzakta geçirdi. Şiirlerini Rusya'da yaşadığı yıllarda yazdı ve 18. yüzyılın ikinci yarısında Gürcü şiirinin en güzel örneklerini verdi. Guramişvili Lezgilere tutsak düşmüş, ama Moskova'ya kaçmayı başarmıştı. Guramişvili'nin çalışmaları toplu olarak 1774'te *Davitiani* adı altında yayımlandı. Şiirinin temasını, düşünce ve bilgi birikiminin önemi, sevgi ve aile yaşamı, yaşam ile insan arasındaki karşıtlık ve uyumsuzluk oluşturur.

Besiki (Besarion GABAŞVİLİ, 1750-1791), eski Yunan felsefesini, Gürcüstan'ın tarihini ve kültürünü çok iyi bilen bir şairdi. Gürcü sarayında prenslerle birlikte yetişti ve çok iyi bir eğitim gördü. Doğal yeteneği ve iyi eğitimi, aile ve saray çevresindeki edebiyat geleneği, onun şiire olan eğilimini ve yeteneğini etkiledi. Beşiki, Gürcüstan'ın o dönemdeki en iyi şairi olarak yetişti. Rusya'da ikâmet elçisi olarak yaşamak zorunda bırakılan Besiki, bir bakıma bir sürgün hayatı yaşadı. Kartlis Çiri'de (Gürcüstan'ın Kötü Talihi) Gürcüstan'ın 18. yüzyılın ilk yarısındaki görünümünü çizen Besiki, şiirlerinde aşk ve iyimserlik motiflerine sıkça yer verdi. Özellikle tarihsel şiirlerinde yurtseverliği öne çıkardı.

Besiki'nin şiiri, aşk şiirleri, ağıtlar, yergiler ve "od"lardan oluşur. *Aspindzisatvis* (Aspindza İçin) adlı yurtsever "od"unu, Gürcü ordusunun 1770'te Aspindza'da Osmanlılara karşı parlak bir zafer kazanmasının anısına kaleme alan Besiki'nin şiirinin büyük bölümü lirik aşk şiirleridir.

19. yüzyıl Gürcü edebiyatı

Gürcü edebiyatı 19. yüzyılda hızlı bir gelişme sürecine girdi. Bu yüzyılın başında, Gürcüstan'ın bağımsızlığını yitirisi ve sömürgeciliğe karşı mücadelesi "yeni Gürcü edebiyatı"nda önemli bir yer tutar. Aleksandre Çavçavadze 19. yüzyılın ilk yarısının tanınmış şairiydi. Çavçavadze'nin özgürlük düşüncesinden esinlenen şiirleri, Gürcüstan'ın o dönemde içinde bulunduğu durumu yansıtır. Gürcü romantizminin en önemli temsilcilerinden biri olan Grigol Orbeliani'nin yapıtlarının önemli yanını ulusal sorun oluşturur. Bu

dönemin en yetenekli şairi olan Nikoloz Barataşvili, "yeni Gürcü edebiyatı"nın da en büyük temsilcisidir.

Aleksandre ÇAVÇAVADZE (1786-1846), Kral Erekle'nin Rusya sarayı nezdindeki elçisinin oğluydu. Gürcü aydın sınıfının bütün ilerici ve milliyetçi hareketlerinde etkin rol oynadı. Tiflis'teki evi 1830'dan 1840'a değin yabancı ve Gürcü aydınların buluşma yeri olmuştu. 19. yüzyıl Gürcü şiiri temelde yurtseverlik karakteri taşıyordu ve Çavçavadze de bu türün önde gelen şairlerinden biriydi. Çavçavadze'nin siyasal başyapıtı *Gogça*, toplumsal yaşamın ve tarihsel gelişimin bütünsel görünümünü çizer. Sürgit bir hüznün anlamsızlığının vurgulandığı yapıtlarında karamsarlık ön plana çıkar. Aleksandre Çavçavadze, Voltaire, Corneille, Racine, Hugo ve Puşkin'ini yapıtlarını da içeren Avrupa ve Rus klasiklerini Gürcüceye çevirmiştir.

Grigol ORBELİANİ (1800-1883), en ünlü Gürcü romantik şairlerinden biridir. Gürcüstan'da bağımsızlığın yeniden elde edilmesini amaçlayan 1832'deki ünlü gizli plan ortaya çıkarıldığında Novgorod'da bulunmasına karşın, suikastçı arkadaşlarının akibetini paylaşmaktan kaçmadı ve yaşamının üç yılını sürgünde geçirdi. Edebiyat çalışmalarını askerlik ve yöneticilikle birlikte yürüttü. Şiirlerindeki hüznü anlatımlar yurtseverliğinin yansıtır; öte yandan Gürcüstan'ın bağımsızlığını yitirisi anlatır. *Sadğerdzelo* (Şerefe) adlı yapıtı, geçmişin idealize edilmesi biçimindeki Gürcü romantizminin temel özelliklerini taşır. Orbeliani, "Muşa Bokuladze" (İşçi Bokuladze) gibi şiirlerinde toplumsal motifleri de özenle işlemiştir.

Nikoloz BARATAŞVİLİ (1817-1845), Gürcü romantik şiirinin en ünlü temsilcisiydi. Birkaç kitapta toplanan şiirleri Gürcü edebiyatının en iyi yapıtları arasında sayılır. Gürcü romantizminin en parlak temsilcisi olan Barataşvili, 1860'lar ve 1870'lerdeki gerçekçi Gürcü edebiyatını önemli ölçüde etkiledi. Şair, yurdunun bağımsızlığını yitirishinden duyduğu acıyı felsefi derinlikli şiirlerinde yansıttı. Barataşvili'nin bazı şiirleri *Tsis-kari* dergisinde yayımlandı. En ünlü şiiri *Bedi Kartli-sa* (1839; Gürcüstan'ın Yazgısı), Gürcü yurtseverlik şiirinin en parlak örneklerinden sayılır. *Merani* (1842) adlı şiiri Gürcü romantik şiirinin başyapıtıdır. Derin duygulu aşk şiirleri de yazmış olan Barataşvili'nin öbür yapıtları arasında *Şemoğameba Mtatzmindazed* (1833-36; Mtatzmindada'da Akşam Vakti), *Hma İdumali* (1836; Gizdolu Ses), *Pikrni Mtkoris Pirzed* (1837; Mtkvari Kıyısında Düşünceler), *Sakure* (1839; Küpe) sayılabilir.

Gürcü edebiyatında eleştirel gerçekçiliğin en önemli temsilcilerinden sayılan Giorgi Eristavi (1811-1864), çağdaş Gürcü tiyatrosunun gelişimini büyük ölçüde etkileyen bir yazardır. 1850'de sahneye konan *Gakra* (Boşanma) adlı komedisiyle Gürcü tiyatrosunun profesyonel olarak yeniden canlanmasını sağladı. Eristavi'nin oyunlarında halktan karakterlere rastlanmasa da, sanatının içerdiği acı yergi, eleştirel gerçekçi bir yazar olarak onun halka bağlılığının ve yurtseverliğinin bir göstergesi sayılır. 19. yüzyıl Gürcü düzyazısının ilk önemli temsilcilerinden biri Lavrenti Ardaziani'dir (1815-1870). En ünlü yapıtı, Gürcü edebiyatında burjuvazinin ortaya çıkışını ilk kez ele alan Solomon *İsakıç Mecğanuaşvili*'dir (1861). Ardaziani bu romanıyla Gürcü edebiyatında eleştirel gerçekçiliğin çağırını

açmış, 1860'ların büyük gerçekçilerine yolu hazırlayan yazarlar arasında yer almıştır. Gerçekçiliğin ikinci büyük temsilcisi Daniel Çonkadze'nin (1830-1860) en ünlü yapıtı ise *Suramis Tsihe*'dir (Suram Kalesi).

Gürcüstan'da 1860'larda "Tergdaleulebi" adıyla sosyal ve edebi bir hareket ortaya çıktı. Genelde Rusya'da öğrenim gören aydınların oluşturduğu "Tergdaleulebi", feodal yaşam biçimini ayakta tutan soyluların ideolojisine karşı mücadele ettiler. Pirveli Dasi (Birinci Grup) olarak da bilinen bu topluluğun başta gelen önderleri, düşünür, şair ve yazar İlia Çavçavadze ile şair ve yazar Akaki Tzereteli'ydi.

Eğitimci İakob Gabaşvili de (1840-1912), İlia Çavçavadze ve Akaki Tzereteli gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında, Gürcüstan'ın kültürel ve toplumsal yeniden canlanışının önderlerindendi. 19. yüzyıl Gürcü edebiyatının öbür iki önemli adı, yazar Aleksandre Kazbegi ve şair Vaja Pşavela'dır. Uzun süre Kafkaslar'da yaşayan ve burada dağlıların yaşamını yakından tanıma olanağı bulan Kazbegi, geleneklere bağlı dağ köylülerini dokunaklı ve güçlü bir anlatımla betimlerken, baskılara karşı mücadelelerini de dile getirdi. Gürcü edebiyatı tarihine dağ insanının günlük yaşamının ve doğanın "eşsiz ressamı" olarak geçen Vaja Pşavela'nın yapıtlarının ana motifini insan-doğa ilişkisi, hümanizma gibi temalar oluşturur.

İlia ÇAVÇAVADZE (1837-1907), soylu bir aileden geliyordu. 1857'de Petersburg Üniversitesi'ne yazıldı. Çernişevski ve Dobrolyubov gibi çağdaş Rus radikallerin etkisinde kaldı. 1861'de Gürcüstan'a döndü ve Gürcü köylülerin serflikten kurtarılması çalışmalarına katıldı. Gürcüler arasında okuryazarlığın yaygınlaşması için

çaba harcadı. Gürcü tiyatrosunun yeniden canlanmasında önemli katkıları oldu. Bir süre *Iveria* dergisinin editörlüğünü yaptı. 1905 Devrimi'nden sonra Petersburg'daki Devlet Meclisi'ne (Duma) Gürcüstan temsilcisi seçildi. 1907'de, Saguramo'daki evinin yakınında bilinmeyen biri tarafından öldürüldü. Çarın gizli polisince öldürüldüğü sanılmaktadır. Çavçavadze Gürcü Ortodoks Kilisesi'nce azizler arasına alınmıştır.

İlia Çavçavadze'nin edebi ve toplumsal etkinlikleri yarım yüzyıllık bir dönemi kapsar. 19. yüzyılın ikinci yarısında Gürcüstan'daki kültürel ve toplumsal hareketin başta gelen önderlerinden biri olan Çavçavadze'nin kırsal yaşamı konu alan *Katsia Adamiani* (1863; Adam mı Bu?) adlı romanı yayımlandığında büyük bir ilgiyle karşılandı. *Mgzavris Tzerilebi* adlı yapıtı "Bir Yolcunun Notları" adı altında Türkçeye de çevrilerek 1989'da *Yazıt* dergisinde yayımlandı. Çavçavadze'nin şiiri, öğretici, tarihsel ve oldukça etkili felsefi ürünlerden oluşur.

Akaki TZERETELİ (1840-1915), Petersburg Üniversitesi Doğubilimleri Fakültesi'ni bitirdikten sonra Gürcüstan'a döndü. Tergdaleulebi'nin yayın organları olan *Tsiskari*, *Droeba*, *Iveria* ve *Kvali*'nin yayın çalışmalarına katıldı. 1880'de İlia Çavçavadze ile birlikte, Gürcü Tiyatro Derneği'nin (Kartuli Dramatuli Sazogadoeba) kurulmasına öncülük etti. 1897-1900 arasında *Akakis Tviuri Krebuli* adlı gazeteyi çıkardı. En ünlü yapıtlarını burada yayımladı. 1905 Devrimi'ne aktif olarak katıldı. 1907'de haftalık mizah gazetesi *Humara*'yı yayımlamaya başladı. Ama gazete birinci sayısından sonra yasaklandı ve Tzereteli tutuklandı. Halkın büyük tepkisi üzerine Çarlık polisi onu iki gün sonra serbest

bırakmak zorunda kaldı. Tzereteli daha sonra *Ohunci*, *Bziki* adlı mizah gazetelerinin yayımına katkıda bulundu. 1915'te Saçhere'de öldü.

İlk özgün şiirleri 1859'da *Tsiskari* adlı dergide yayımlanan Tzereteli'nin işlediği ana tema yurt sevgisi ve ulusal bağımsızlık idealidir. Bu duyguları yapıtlarında öylesine yoğun olarak işlemiştir ki, şiirlerinde somut bir vatanın mı, doğanın mı yoksa bir sevgilinin mi anlatıldığı kolay anlaşılamaz. "Suliko" gibi şiirleri bu türden duygu-anlam yoğun şiirlerdir. Ulusal ve bağımsızlık motiflerinin işlendiği şiirleri dışındaki şiirlerde ise derin bir evrensellik görülür.

Tzereteli'nin düzyazıları Gürcü edebiyatında önemli bir yer tutar. İlk öyküsü *Eşmakebi* (Şeytanlar) 1868'de basıldı. Daha sonra kısa aralıklarla, *Sikvili* (Ölüm) *Çerkezis Kali* (Çerkez Kızı), *İmerlebi* (İmeretliler) gibi öbür çalışmaları yayımlandı. Bu yapıtların ana konusu baskı altındaki Gürcüstan ve yurtseverliktir. Tzereteli'nin en önemli düzyazıları özyaşamöyküsü *Çemi Tavgadasavali* (Yaşantım) ve tarihsel romanı *Başıaçuki*'dir. Bu yapıtlarında Tzereteli tarihsel kişileri, büyük bir portre sanatçısının ustalığıyla çizmiştir. Tzereteli, "Suliko" gibi şiirleri bestelenerek halk şarkısına dönüşmüş en ünlü Gürcü şair olarak kabul edilir.

Aleksandre KAZBEGİ (1848-1893), karlarla kaplı Kazbegi dağlarının en güzel yerlerinden birinde doğdu. Öğrenimini tamamladıktan sonra, dağlı halkın yaşamını yakından tanımak için dağlara gitti ve yedi yılını çoban olarak geçirdi. Kazbegi, doğanın bağrında, çobanların arasında geçen bu yıllarını yaşamının en mutlu yılları olarak anar. Edebiyat çalışmalarını büyük ölçüde etkileyen bu dönemde Kazbegi, dağlı halkların geleneklerini

araştırdı, birçok destan ve öyküyü hafızasına kaydetti ve yapıtları için zengin malzeme biriktirdi. En iyi roman ve öykülerini 1880-85 arasındaki beş yıl içinde yazdı: *Elguca* (1880), *Mamis Mkvleli* (1882; Baba Katili), *Tsitsia* (1883), *Tsiko* (1883), *Hevisberi Goça* (1884; Aşiret Reisi). *Elguca* adlı yapıtı Türkçeye de çevrilerek 1941, 1964 ve 1973'te yayımlandı. Gürcüstan'ın bağımsızlığının ateşli bir savunucusu olan Kazbegi, dağlı insanları dokunaklı bir anlatım içinde verir. Gürcü halkını, kendine özgü ulusal yanını oluşturan nitelikleri içinde ve töreleri doğrultusunda yurdunun doğasına sıkı sıkıya bağlı, özgürlük özlemi olan insanlar olarak betimler.

Vaja PŞAVELA (1861-1915), Gürcü edebiyat tarihinde özel yeri olan bir şairdir. Asıl adı Luka Razi-kaşvili'dir. Pşavela, Aleksandre Kazbegi gibi dağlıları konu alan yazar ve şairlerle aynı ekol içinde değerlendirilir. Bu ünlü şair de Gürcü dağlı insanları, bu insanların göreneklerini, Kafkaslar'ın çetin doğasıyla ilişkilerini şiirlerine tema olarak almıştır. Onun şiirsel yaratıcılığı mitolojik bir karakter taşır. İlia Çavçavadze, Akaki Tzereteli gibi büyük gerçekçi yazarlardan etkilenen Pşavela, çok sayıda öykü, oyun ve şiir yazmış, ama en güçlü anlatıma şiirlerinde ulaşmıştır. Öbür Gürcü geleneksel törenlerinden ayrılık gösteren yaşam biçimini ve eski toplumsal yapılarını koruyan Hevsuriler, Pşavela'nın özellikle üzerinde durduğu dağlılardır.

Vaja Pşavela'nın edebi mirasını oluşturan şiir yapıtları arasında *Goelis Mçameli* (1901; Yılan Yiyici) ilk sırada yer alır. Yapıt derin felsefi düşüncenin bir ürünüdür. *Bahtrioni* (1892) adlı şiiri, İranlı istilacılara karşı Gürcü direnişinin 1659'daki yükselişinin ve Gürcüstan tarihinin en karanlık döneminde Bahtrioni kale-

sinin kurtarılmasının anısına kaleme alınmıştır. *Aluda Ketelaury* (1888) ve *Stumarmaspindzeli* (1893; Konuk ve Evsahibi) adlı yapıtlarında, insan ve doğa arasındaki ilişkiler kadar bireyin hümanist yönelimleri ile ömrünü doldurmuş gelenekler arasındaki çatışmalar da anlatılır.

Çağdaş Gürcü edebiyatı

Gürcü edebiyatının 20. yüzyılın başındaki başlıca temsilcileri Davit Kldiaşvili, Vasil Barnovi (Barnaveli), Miheil Cavahişvili, Niko Lortkipanidze, Grigol Robakidze, Leo Kiaçeli ve Konstantine Gamsahurdia'ydı. Davit Kldiaşvili ve Vasil Barnovi iki edebi dönemi birleştiren yazarlardı. 19. yüzyıl edebiyatıyla sıkı bağları bulunan bu yazarların yapıtları 20. yüzyılın toplumsal ve ruhsal atmosferinin izlerini de taşır. Miheil Cavahişvili 1917 Devrimi öncesi Gürcü romanının kurucularından biriydi. Rus yetkililerin baskısına uğradığı için yaşamının önemli bir bölümünü yurt dışında geçirdi. Yapıtlarında estetik ve etik duyarlılığı ön plana çıkararak Niko Lortkipanidze konusunu tarihten alan öykü ve romanlar yazdı. Grigol Robakidze, Gürcü edebiyatının yakın dönemde en çok sözü edilen yazarıdır. Leo Kiaçeli Sovyet dönemi Gürcü edebiyatının kurucularındandır. Konstantine Gamsahurdia ise çağdaş Gürcü düzyazısının en büyük temsilcisidir. Yapıtları yalnızca Gürcüstan'da değil başka ülkelerde de tanınır.

Niko Lortkipanidze, Leo Kiaçeli, Miheil Cavahişvili ve Konstantine Gamsahurdia, yapıtlarının konularını 1917 Devrimi öncesi dönemden seçmiş olmalarına karşın, Sovyet dönemi Gürcü edebiyatının en büyük dört romancısı sayılır. Bu yazarlar Gürcü edebiyatının sonraki gelişimini büyük oranda etkilemişlerdir.

20. yüzyılın başında ortaya çıkan yazarlar Avrupa kültürünü yakından tanımış kişilerdi. Miheil Cavaşişvili, Niko Lortkipanidze, Grigol Robakidze, Leo Kiaçeli ve Konstantine Gamsahurdia Avrupa'da öğrenim görmüşlerdi. Bu dönemden başlayarak Gürcü edebiyatı Batı edebiyatlarıyla yoğun ilişkiler içerisinde gelişmekle birlikte, sürekli olarak ulusal temeller bulma ve belirgin bir ulusal çehreye sahip olma çabası içinde olmuştur.

Davit KLDİAŞVİLİ (1862-1931), Çarlık ordusunun bir subayı olarak I. Dünya Savaşı'na Türkiye cephesinde katılmak zorunda kaldı. Savaş sırasında Lazları koruduğu gerekçesiyle yüce divana verilmek üzereyken 1917 Devrimi'nin gerçekleşmesiyle yargılanmaktan kurtuldu. Davit Kldiaşvili'nin yapıtları "Gürcü feodalizminin requiemini" sayılabilir. Yapıtlarının konularının odak noktasını, çoğunlukla çıkar ilişkilerine dayanan evlilikler oluşturur. Sanatsal ve görsel açıdan oldukça güçlü olan bu yapıtlarda olaylar kara mizah çerçevesi içinde ele alınmıştır. Davit Kldiaşvili yarattığı kahramanlarına karşı duygusal, anlayışlı ve hoşgörülü bir tavır takınmıştır.

Geçen yüzyılla içinde yaşadığımız yüzyılın birleştiği bir dönemde yazılan *Kamuşadzis Gacirveba*'da (Kamuşadze'nin Sıkıntısı) feodal beylerin ruhsal yaşamı gerçekçi bir biçimde irdelenir. Bu yapıt Kldiaşvili'nin en önemli yapıtı sayılır. *Samanişvilis Dedinatsvali* (Samanişvili'nin Üvey Annesi) adlı yapıtı aynı dönemde yazılmıştır. Gürcü edebiyatının belirgin bir özelliği olan küçük ayrıntıların seçilmesi ve sıradan insanın günlük yaşamındaki önemli şeylerin saptanması doğrultusundaki çabalara Davit Kldiaşvili'nin bu yapıtlarında da rastlanır.

Vasil BARNOVİ (BARNAVELİ, 1857-1934), bir papaz ailesinden geliyordu. Edebiyat yaşamına şiirle başladı. Sonra çok sayıda tarihsel roman ve öykü yazdı. Yazarın kültürel ve tarihsel gerçeklerden kopuk gibi görünen dünya görüşü Platon'un ve Yeni-Platoncuların düşüncelerinden, Gürcü totemciliğinden kaynaklanıyordu. Barnovi, Tanrı'nın ve ruhların gizemli akrabalıklarına dayanan sonsuz sevginin inançlı bir ressamı ve savunucusu oldu. Dine evrensel bir hoşgörülle yaklaşan Barnovi'nin yapıtları, Gürcü kültürünün temel akımlarıyla doğal bir uyum oluşturur. Barnovi *Armazis Mshvrevi* (1925; Armazi'nin Yıkımı) adlı romanında 1920'lerin Gürcüstan'ındaki siyasal durumu dinsel bir atmosfer içinde sergiledi. Yazarın 20. yüzyıl Gürcü edebiyatında biçim arayışlarına önemli etkisi olmuştur.

Miheil CAVAHIŞVİLİ (1880-1937), Devrim öncesi Gürcü romanının kurucularından biridir. Rus yetkililerin baskısına uğradı ve yurt dışına sürüldü. Sürgün yılları sırasında Fransa'da Sorbonne'da derslere devam etti. Almanya, İtalya ve İsviçre'ye gitti. Sahte bir pasaportla 1909'da ülkesine döndü; ama kısa bir süre sonra yurtsever görüşlerinden dolayı tutuklandı. Miheil Cavaşişvili'nin yapıtları Fransız edebiyatının belli bir geleneğine (Zola, Maupassant) yakınlık gösterir. Yazar en iyi bazı öykülerinde (*Kbaçam Daigviana*, *Kbaça Geç Kaldı*; *Okros Kbili*, *Altın Diş*), insanın trajik-hümanist irdelenişinde biyolojik ve Freud'e özgü motiflerden yararlanır. *Martali Abdula* (1925; Suçsuz Abdullah) adlı öyküsünde, acımasız siyasal-bürokratik aygıtın kurbanı olan Müslüman bir adamın portresini büyük bir ustalıklarla çizer. Cavaşişvili, *Lambalo da Kaşa* (1925; *Lambalo ve Kaşa*) adlı uzun öyküsünde iyi yürekli Müslüman bir

genç ile Çarlığın insafsız uygulamalarının tutsağı olmuş bir görevli arasındaki çatışmaları anlatır.

Cavahişvili için 1920'ler oldukça verimli yıllardı. Bu dönemde yazar düşünsel tasarımı ve sanatsal işlenişindeki olgunluğu bakımından ayrı bir yeri olan *Cakos Hiznebi* (Cako'nun Mültecileri) ile birlikte birkaç roman yazdı. *Cakos Hiznebi*'de Gürcüstan'ın yakın tarihinin dramatik deneyimini özetledi. *Tetri Sakelo* (1926; Beyaz Yaka) adlı romanında aydın sorunu üzerinde durdu. Yazara göre aydının görevini yerine getirebilmesi için kararlı ve pekiştirilmiş bir ulusal morali özümseyerek iradesini güçlendirmesi, aynı zamanda çağdaş uygarlığa adapte olma yeteneği edinmesi gerekiyordu.

Kvaçi Kvançantiradze (1924) romanında Miheil Cavahişvili Kvançantiradze'yi destansı siyasal ve toplumsal olaylardan kendi çıkarına yararlanmasını bilen bir kişi olarak betimler. Yarım kalan son romanında 1905 Devrimi sırasında Tiflis'teki yaşamı ele alan Cavahişvili 1937'de trajik bir biçimde öldürüldü.

Niko LORTKİPANİDZE (1880-1944), yeni Gürcü dünyasının en önemli adlarından biridir. Özellikle kısa öyküleriyle tanınır. Kısa öykülerinde genellikle devrim öncesi Gürcüstan'ın kırsal yaşamından görüntüler verir. Estetik ve etik duyarlığın görselliği onun yapıtlarındaki önemli bir olgudur. Lortkipanidze *Tavsapariani Dedakatsi* (1925; Başörtülü Kadın) adlı yapıtında sıradan gibi görünen ama tinsel açıdan yüce bir insanın trajik görünümünü yansıtır. *Raindebi* (1912; Atlılar), *Mrishane Batoni* (1912; Öfkeli Efendi) gibi uzun öykü ve romanları tarihsel olaylara dayanır. Yazar hoşgörü, mertlik ve başkoymuşluğun yanında kahramanların kişisel çıkar peşinde koşma eğilimini de yansıtır.

Grigol ROBAKİDZE (ölümü 1962), Gürcüstan'da son dönemlerde en çok sözü edilen yazardır. Batı'ya sığınmış olan Grigol Robakidze 1930'lara değin Gürcü kültürünün gelişmesini büyük ölçüde etkilemiş, Gürcü düşününün çağdaşlaşma ve Avrupalılaşmasına katkıda bulunmuştur. Yazarın yapıtları aydınlanmacı ve kültürel çağrışımlarla yoğrulmuştur.

Grigol Robakidze'nin biçim ve üslubu, 20. yüzyılın başları Avrupa'sının değişik kültür akımlarının öğelerini içinde taşır. *Gvelis Perangi* (Yılan Gömleği) adlı romanı dinamik ve olgun bir sanat anlayışıyla yazılmıştır. Romanın düşünsel boyutu Batı'nın bireyci ve usçu uygarlığı ile Doğu'nun bütüncül ve kişiliküstü dünya görüşlerinin çatışması çerçevesinde oluşur. Yapıtın temel sorunu bireyin kimliğini, gerçek ahlaki ve ulusal benliğini bulma sorunudur. Yarım kalan romanı *Palestra*'da döneminin Avrupa'sından bir görünüm yansıtılır.

Leo KİAÇELİ (1884-1952), *Tariel Golua* (1915) adlı romanıyla tanınır. Asıl adı Leo Şengelaiadır. *Tariel Golua*, 1905 Devrimi sırasında gelişen olaylara dayanır. Öykünün başkışisi Tariel Golua adlı yaşlı bir Megrel köylüdür. Tariel Golua ulusal karakterin anıtsal ve uyumlu bir kişiliği olarak canlandırılmıştır. Yazar bu yapıtında, sosyal adalet için savaşımın tüm insanlığın töresel ilkeleri ve hümanist değerleri ile mutlak bir uyum içinde olması gereğini vurgular. Tariel Golua'nın gerçekçi ve aynı zamanda yüceltilmiş kişiliği bunun kanıtıdır. *Sishli* (1927; Kan) adlı romanda devrimci zorlamayla hümanizmanın çatışması işlenmiştir. Yapıt, genç bir devrimcinin, insan olarak varolmanın temel öğeleri olan ölüm, sevgi ve ulusun ruhu ile tanışması sonucunda bilincinin aşamalı bir biçimde nasıl derinleştiğinin gösteril-

diği eğitici-öğretici bir romandır. *Gvadi Bigva* (1938) romanında, sahtekâr ve tembel bir köylünün yeni sosyal koşulların etkisiyle uğradığı değişim mizah-dram içi-çeliği içinde sergilenmiştir.

Konstantine GAMSAHURDIA (1891-1975), Gürcü düzyazısının en büyük yazarıdır. Yapıtları yalnızca Gürcüstan'da değil başka ülkelerde de çok iyi tanınır. Gamsahurdia ortaöğrenimini Kutaisi'de tamamladı. 1917 Devrimi'nden önce Batı Avrupa'da üniversite öğrenimi gördü. 1915'te, Münih'te yaşadığı sırada şiirsel romanı *Dionisos Gimili*'yi (Dionysos'un Gülümsemesi) yazmaya başladı. 1925'te yayımlanan yapıt Avrupa uygarlığının bir çeşit panoraması, geçirdiği krizin güçlü bir tablosudur. Romanın kahramanı Savarsanidze ülkesinin yazgısını trajik bir biçimde duyumsar ve ülkesini kurtarıp yaşatacak bir ideal aramaya başlar. Böylesi bir ideal onu Dionysos'a götürür.

Gamsahurdia 1916-19 arasında Batı Avrupa'yı gezdi; Berlin, Cenevre ve Paris'i gördü. Buradaki yaşamı daha sonra romanlarına ve çeşitli yazılarına da yansıdı.

Kızıl Ordu'nun bağımsız Gürcüstan'ı işgal etmesinden sonra Gamsahurdia "potansiyel ideolojik muhalif bir kişi" olarak Sovyet rejimi tarafından kuşkuyla karşılandı. Yazar *Mtvaris Motatseba* (1935-36; Ayın Kaçırılması) adlı romanında Sovyet rejiminin baskısı altındaki Gürcü toplumunun eski yapısının çöküşünün sembolik bir görünümünü çizdi. Bu romanının baş kişisi Taraş Emhvari ruhsal yapısıyla Savarsanidze'ye benzer. Bu romanda Sovyet sistemi ile eski kültür, gerçek yaşam ile ruhsal durum arasındaki çatışmalar anlatılır. Romandaki tipler derin sanatsal gerçekçilikle canlandırılmıştır. Konstantine Gamsahurdia çok eski ve zengin bir manevi

kültürün yıkılışını, yüceltilmiş trajik bir heyecanla göstermiştir. "Stalin-Beria dönemi temizliği" sırasında Gamsahurida, tarihsel konuları ve yurtseverliği işleyen roman ve öykülere döndü. Tarihsel bir roman olan *Didostatis Konstantines Marcvena*'da (1939; Büyük Usta Konstantine'nin Sağ Eli) Kral II. Giorgi'nin çelişkili ve çok yönlü kişiliği belirlenir ve Gürcüstan'ın ideolojik-politik birleşmesinin çetin süreci anlatılır. Romanın önemli kişilerinden biri, Svetitshoveli Manastırı'nın yaratıcısı Laz mimar Arsakidze'dir. Erdemli ve özgürlükçü bir sanatçının baskıcı bir devletteki yazgısını anlatan roman, 1930'lardaki ortama doğrudan değinir.

Sovyet dönemi Gürcü edebiyatının önde gelen şairlerinden Aleksandre Abaşeli, simgeci bir anlayışla yazmaya başladı, Sonra gerçekçi bir tutumu benimsedi. Galaktion Tabidze klasik Gürcü şiirinin geleneklerinden yola çıkarak çağdaş Gürcü şiirini daha da ileriye götürüp doruğa ulaştırdı. Halkının duygu ve düşüncelerini, tarihini ve geleneklerini yansıtan Giorgi Leonidze, Gürcü edebiyatının önde gelen toplumcu şairlerinden biriydi. İrakli Abaşidze "yeni yaşamın ve çiçeklerin şairi" olarak tanındı. Grigol Abaşidze ise şiirlerinde ülkesine ve halkına bağlılığını dile getirdi.

Aleksandre ABAŞELİ (1884-1954), Gürcü şiir sanatının yetkin bir ustası olarak tanınır. Roman ve eleştiriler de yazmıştır. Yoksul bir köylü aileden gelen Abaşeli, 1913-14 arasında Moskova Üniversitesi'nde tarih ve felsefe derslerini izledi. 1934-37 arasında *Çveni Taoba* dergisini yönetti. Gençlik yıllarında yazdığı şiirlerini içeren *Mzis Sitsili* (1913, Güneşin Gülüşü) simgeci özellikler taşır. Abaşeli, *Antebuli Heivani*'de (1923;

Işıklı Geçit) usta bir şair olarak görünür. Genellikle şiirlerinde halkın özgürlüğüne ilişkin temalara yer veren Aşağı'nin öbür şiir kitapları *Gabzaruli Sarke* (1929; Kırık Ayna), *Mze da Samşoblo* (1939; Güneş ve Vatan), *Leksebi*'dir (1949; Şiirler). *Kali Sarkeşi* (1961; Aynadaki Kadın) başlıca romanıdır.

Galaktion TABİDZE (1892-1959), çağdaş Gürcü şiirinin en büyük adlarından biridir. Çok sayıda aydın yetiştirmiş olan bir aileden geliyordu. 1917 Devrimi'nden önce Moskova'da Rus Sembolistlerini yakından tanıdı. 1919'da ülkesine döndü ve 1924'te *Mnatobi* adlı edebiyat dergisinin kurucuları arasında yer aldı. 1935'te Paris'te Birinci Uluslararası Yazarlar Kongresi'ne katıldı; ardından birçok Avrupa ülkesini dolaşma olanağı buldu. 1944'te Gürcüstan Bilimler Akademisi'ne üye seçildi.

Tabidze, daha ilk şiirlerini yayımladığı *Leksebi* (1914, Şiirler) adlı kitabıyla büyük yankı uyandırdı. İlk şiirlerinde toplumsal koşullarla uyumsuzluğunu, kendisini derinden etkileyen toplumsal çelişkileri yansıttı. Şiirlerinde umutsuzlukla başkaldırı arasındaki bocalama dikkati çeker. Sembolistlerin izleri görülse de Gürcü şiir geleneğinin etkisi ağır basar. Tabidze, *Mtatzmindis Mtvare* (1915; Mtatzmindis'te Ay) gibi şiirleriyle kendisinin Barataşvili ve Tzereteli'nin ardılı olduğunu gösterir. Gürcü dilinin ses ve tını yönüne büyük bir önem veren Tabidze, Gürcüstan'ın hemen hemen her yönünü konu edinen şiirler yazdı. Başlıca yapıtları olarak *Me da Game* (1913, Ben ve Gece), *Lurca Tshenebi* (1915, Mavi Atlar), *Thutmeti Saukune* (1916, Onbeşinci Yüzyıl), *Droşebi Çkara* (1924; Bayraklar Çıksın), *Okros Tasi Ornamentebit* (1949, Bezemeli Altın Tas) verilebilir.

Giorgi LEONİDZE (1899-1966), Gürcü Sembolistlerin önde gelen adlarından biridir. 1915'te kurulan "Tsisperi Kantzebi" adlı Gürcü Sembolistler topluluğunun üyesiydi. Öbür üyeler ise Paolo İaşvili, Titsian Tabidze, Valerian Gaprindaşvili, Kolau Nadiradze'ydi. Leonidze, Grigol Robakidze'nin izleyicisiydi. Bir din adamının oğlu olan Leonidze, 1913-18 arasında dinsel kurslara katıldı. Gürcüstan'da 1921'de Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra gazeteciliğe başladı. Gürcüstan Bilimler Akademisi'nde Rustaveli Gürcü Dili ve Edebiyatı Enstitüsü müdürü oldu. Zengin Gürcü folklorunu ve Gürcü edebiyatının geleneğini özümseydikten sonra Leonidze şiirde gerçekçi biçimlere yöneldi. *Ninotzmindis Game* (1926, Ninotzminda Gecesi) ve *Samgori* (1950) gibi şiirleriyle Gürcü edebiyatının en önemli toplumcu şairlerinden biri durumuna geldi. Gürcü kültür ve tarihini şiirlerinde canlandırdı. Düzyazı yapıtları da bulunan Leonidze'nin en önemli öyküsü *Natoris He*'dir (1962, Dilek Ağacı).

- **İrakli ABAŞİDZE (doğumu 1909)**, yapıtlarından birinde kendini "çiçeklerin ve yeni yaşamın şairi" olarak tanımlar. Aşağı'de Tiflis'te Gürcü dili ve edebiyatı öğrenimi gördü. Gürcü Yazarlar Birliği başkanlığı yaptı. Çağdaş Gürcü şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri sayılır. Şiirlerinde Gürcülerin yükselişini ve başarılarını konu edinir. Aşağı'de Gürcü şiirinin en iyi "manzara sanatçıları"ndan biridir. Yapıtlarında doğa, özellikle ilk şiirlerinde önemli yer tutar. Aşağı'de II. Dünya Savaşı yıllarında birçok şiir yazdı. Bunlar arasında en ünlüsü, Gürcü folklorunun geleneğinden gelen kahramanlığın gerçekçi ruhundan esinlenen "Kapitani Buhaidze"dir. *Kvavis Guria* (1950, Çiçekli Guria) gibi yapıtlarında

ülkesinin kalkınmasına önem verdiği görülür. *Rustavelis Nakvalebze* (1959, Rustaveli'nin İzinde) adlı şiir kitabında Rustaveli'nin yaşamına ve onunla ilgili söylencelere ilişkin duygu ve düşüncelerini aktarır.

Grigol ABAŞİDZE (doğumu 1914), Sovyet dönemi Gürcü edebiyatının önde gelen adlarından biridir. Roman yazarı da olmasına karşın daha çok şair olarak ünlüdür. Abaşidze soylu bir aileden geliyordu. Tiflis Üniversitesi'nde filoloji öğrenimi yaptı. *Niangi*, *Droşa*, *Mnatobi* dergilerinde çalıştı. Gürcüstan Yazarlar Birliği başkanlığı yaptı. Şiirlerinde halkına ve yurduna bağlılığını hissettiren Abaşidze'nin *Okros Venahi* (Altın Bağ), *Tao* gibi yapıtlarında Gürcü tarihindeki gelenekleri günümüze taşıdığı görülür. *Giorgi Meekvse* (1942; Altıncı Giorgi) gibi yapıtlarında tarihsel malzemelerle çağdaş sorunları işlemiştir. Çocuk şiirleri ve öyküleri de yazan Abaşidze'nin *Laşerela* (1957) ve *Didi Ğame* (1962-63; Büyük Gece) gibi tarihsel romanları, Gürcü edebiyatında bu türün en önemli örneklerinden sayılır.

Gürcü edebiyatında 1950'lerin sonlarında farklı bakış açısına sahip ve farklı entelektüel yapıda yazarlar yetişti. Guram Rçeulišvili, Arçil Sulakauri, Tamaz Çiladze, Nodar Dumbadze, Guram Gegeşidze, Otar Çheidze, Merab Eliozaşvili, Revaz Çeişvili, Otia İoseliani, Otar Çiladze, Nodar Tzuleiskiri, Çabua Amirecibi gibi yazar ve şairler 1930 ve 1940'lı yılların edebiyat anlayışını yıktılar. Bunlardan Guram Rçeulišvili'nin, bu yeni oluşumda özel bir yeri vardır. Kendi kuşağının zaferini 1963'teki trajik ölümü nedeniyle göremedi ama Gürcü edebiyatında derin izler bıraktı. Rçeulišvili, sınırları belirlenmiş edebiyat anlayışının getirdiği yapay engelle-

ri aşabilmiş bir yazardı. Yaşadığı yıllarda ortamın ve koşulların uygun olmamasına karşın, toplumu harekete geçirmeyi amaçlayan roman kişileri ve yeni biçimler geliştirdi. *Alaverdoba*'nın (1959) kahramanı, kendi geleceğinden uzaklaşmış inançsız bir topluluğun içinde yücelen özgür iradeli bir kişiliği yansıtır. Rçeulišvili'nin yapıtlarında, yaratıcı kişinin iç dünyasal özgürlüğüne yaraşır bir biçim arayışı, en umutsuz koşullarda bile ruhunun yüceliğini korumaya çalışan bir kişilik modeli yerleştirmek gibi yaratıcı sürecin temel eğilimleri açık biçimde görülür. Roman kişilerinin davranışlarında bilgelik ve uzakgörüşlülük ile yaratıcı insanın önsezisinin güçlendiği ender anlarından gelen olağanüstü bir esinin bütünlüğü sezilir.

Nodar Dumbadze'nin *Me, Febia, İliko da İlarioni* (1960; Ben, Ninem, İliko ve İlarion), *Me Vhedav Mzes* (1962; Güneşi Görüyorum) gibi romanlarında, Otia İoseliani ve Merab Eliozaşvili'nin öykülerinde bir yandan özgün bir renklilik, öte yandan kalıtsal erdemle yoğrulmuş bir yaşam tutkusu görülür.

Gürcü edebiyatında 20. yüzyıl boyunca örtülü olarak bir iç düşünce, kapalı bir anlatım daima var oldu. Bunun açığa çıkması ise ancak uzun yıllar sonra mümkün olabildi. Bu olgular yazarları iç özgürlüğüne uygun biçim arayışlarına yöneltti. 1970'lerden başlayarak Gürcülerin geleneksel yaşam biçiminin ve geleneklerinin değiştirilmesine yönelik çabalara karşı bir tutum gelişti. Guram Gegeşidze *Tsodvili* (1968; Günahkâr) adlı yapıtıyla bu yönde ilk adımı atan yazarlardan biri oldu. Vladimer Siharulidze kendini kanıtlama, manevi alanda yitirilmiş olanları yeniden canlandırma gibi insani istemleri açık bir biçimde sergiledi.

Gürcü edebiyatının yol ayrımına geldiği 1970'lerde,

doğru yolu seçip bu yönde ilerlemekte olanların çabası sonucunda Gürcü tarihsel romanı, o döneme kadar görülmemiş bir hızla gelişme gösterdi. Çabua Amirecibi'nin yüksek bir ahlak yapıtı olan *Data Tutashia*'sı (1972-75), Otar Çiladze'nin yaşam arzusu ve gelecek umuduyla dolu romanları, Nodar Tzuleiskiri, Cemal Karçhadze, Givi Mağularia ve Revaz Caparidze'nin tarihsel romanları ve öyküleri bu dönemin en seçkin örnekleridir.

Edebiyatın çağdaş toplumsal sorunlar karşısında aktif tavır alması Gürcü şirii ve düzyazısında alaycı bir anlayışın gelişmesine yol açtı. Rezo Çeişvili, Guram Doçanaşvili, Nodar Dumbadze ve Otar Çheidze'nin yapıtlarında ahlak boşluğu, insanın yalnızlığı ve manevi değerlerin hiçe sayılmasının yarattığı atmosferin eleştirisi görülür. Gürcü edebiyatının tarihsel gelişimi sürecinde hep varolan kültürel ve manevi değerlerin vurgulanması, yeniden önem kazandı.

Otar Çiladze'nin *Gzaze Erti Katsi Midioda* (1973; Yolda Bir Adam Gidiyordu), *Krinis Teatri* (1976; Demir Tiyatro) gibi romanlarında kesintisiz bir biçimde yaşamın ve sonsuzluğun ritmi duyulur. Tarih, insan yaşamının sonsuzluğunun evrensel bir biçimi olarak algılanır. İnsan yaşamın gerekli koşullarını sağlamak ve onu sürdürmek için vardır. Yaşam biçimlerinin sonsuz çeşitliliği, neden ile sonucun, geçmiş ile geleceğin içiçeliği ve birbirine geçişliliği Otar Çiladze'nin romanlarında çokanlamlılık ve sonsuz bir zaman içinde verilir.

Gürcü edebiyatını 1980'lerde eleştirel bir dalga sardı. Deneyimli, töresel ve ulusal ideallere bağlı, farklı toplumsal değerlerle beslenmiş olan 1950'lerden gelen kuşak ile 1970'li yılların sonlarından gelen sabırsız ve radikal, duygusal ve ahlaki değerlere bağlı, geleceğe ilişkin belli düşüncesi olan genç kuşak, tüm olumsuzluklara

karşın sesini yükseltebilen kesimler oldu. Bireysel özgürlüklerin kazanılması yolunun yalnızca ulusal özgürlükten geçtiği düşüncesi ön plana çıktı. Bireysel özgürlüklerin gerçekleşmesi için gerekli ortamın yokluğu nedeniyle ulusal karakterin çöküntüye uğraması, toplumsal yaşamın yozlaşması gibi bir töresizlik ve sorumsuzluk ortamı doğdu. Bu durum Rezo Çeişvili, Arçil Sulakauri ve Otar Çheidze'nin yapıtlarında açık biçimde görülür.

Yeni kuşak yazarların ses tonu trajik ve ödünsüzdü. Yeni kuşak bu zemini dikkatle ve yavaş yavaş güçlendirmeye başladı. Büyük bir tutkuyla toplumun töresel duvarlarını örmeye girişti. Cemal Topuridze ve Naira Gelaşvili'nin okurları, kendi ulusuna karşı sorumsuzluğun ağır yükünü omuzlarında hissettiler. Merab Abaşıdze'nin *Aket Maşalabi Kvazimodo* (Meşaleler Buraya Kvazimodo) adlı öyküsü, kişinin kabuğundan sıyrılma çabasının, kişisel çatışmalarının, sönmeyen mücadele ateşinin yaşamla ilişkisi noktasındaki anlamlılığını tüm yalnlığıyla yansıtır.

Kaynakça:

- 1) ÇİLOĞLU, Fahrettin, "Gürcü Edebiyatı", *Adam Sanat*, Nisan 1988.
- 2) ASATIANİ, N.- GUÇUA, V.-LORTKIPANİDZE, M.-MESHİA, Ş., *Sakartvelos İstoria*, Tbilisi, 1988.
- 3) *The Penguin Companion to Literature*, 1969.
- 4) *Türk ve Dünya Edebiyatçıları*, İstanbul, 1987-1988, 4 cilt.
- 5) *AnaBritannica*, "Gürcü edebiyatı", 1991.
- 6) *AnaBritannica*, "Rustaveli, Şota", 1991.
- 7) ÇİLOĞLU, Fahrettin, "Doğumunun 150. Yılında Akaki Tzereteli", *Adam Sanat*, Eylül 1990.

8) VASADZE, Tamaz, "Çağdaş Gürcü Düzyazısı, Yükseliş Evreleri", *Adam Sanat*, Ağustos 1992.

9) KVAÇANTİRADZE, Manana, "Çağdaş Gürcü Düzyazısı, Dönemler Üzerine", *Adam Sanat*, Ağustos 1992.

10) SALIA, Nino, *Bedi Kartlisa, Georgia: An Introduction*, Paris, 1975.

11) *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Gürcüstan cildi, Tbilisi, 1981.

TİYATRO

Gürcü tiyatrosunun kendine özgü bir "Antik Çağ"ı yoktur. Ama köklü bir geçmişi bulunan Gürcü edebiyatının en eski kaynaklarından tiyatro örnekleri günümüze ulaşmıştır. Bu örneklerde Gürcü tiyatrosunun ulusal biçimlerinin ilk izleri görülebilir. İlahilerde ya da Gürcü şiirinin eski biçimlerinde tiyatroya özgü ilk diyalogları görmek mümkündür. Bütün bunlara karşın klasik Gürcü tiyatrosu, kendine özgü biçimleri ve içeriğiyle 19. yüzyılda ortaya çıktı. Avrupa kültüründen esinlenen Gürcü edebiyatı, ulusal Gürcü tiyatrosunu da etkiledi. 1830'lar ve 1840'larda Gürcü romantikleri Avrupa tiyatrosuyla bağlar kurmayı denemişlerdir. Romantik şair ve yazar Nikoloz Barataşvili Shakespeare'nin *Romeo and Juliet*'ini (Romeo ve Juliet) Gürcüceye çevirdi. Çağdaş Gürcü tiyatrosunun temellerini ise 1850'lerde Giorgi Eristavi attı. "Mikirtum Gaspariç" rolünü kendisinin oynadığı ilk oyunu *Gakra* (Boşanma), Gürcü tiyatrosunun başlangıcı sayılır. Eristavi Moliere'den birçok şeyi ödünç almış ve oyunlarına uyarlamıştır. Bu dönemde Avrupa ve Rus oyunları da uyarlama ya da çeviri olarak Gürcü tiyatrosunda önemini korudu. Bu durum kültürel ilişkileri geliştirmekle kalmamış, Gürcü tiyatrosunun gelişimini de olumlu yönde etkilemiştir. Davit Eristavi'nin Fransız yazar Sordou'dan uyarladığı *Samşoblo* (Vatan) adlı oyunu Gürcü tiyatrosunda ulusal bağımsızlık mücadelesinin ruhunu yansıtmış, Gürcü tiyatrosunun ve tarihsel dramının da sembolü olmuştur. Bu oyundan sonra Gürcü tiyatrosunda tarihsel kişileri ve azizleri canlandırmak, onların yaşamları çerçevesinde Gürcü ulusal ruhunu ve özelliklerini yansıtmak bir gelenek durumuna gelmiştir.

19. yüzyılda tiyatro oyunu yazmayan ve Gürcü tiyatrosunun gelişmesine katkıda bulunmayan Gürcü yazar neredeyse yoktur. İlia Çavçavadze, Akaki Tzereteli, Aleksandre Kazbegi, Vaja Pşavela ve Davit Kldiaşvili, günümüz Gürcü tiyatrosunda da yaşayan seçkin oyunlar yazmışlardır. Çavçavadze, Tzereteli ve Pşavela'nın oyunları hem kendilerine özgü bir anlayışı kalıcı kılmış, hem de 19. yüzyılın ruhsal yaşamının derinliklerini yansıtmıştır. İlia Çavçavadze'nin *Gandegili*, *Deda da Şvili* (Anne ve Oğul); Akaki Tzereteli'nin *Patara Kahi*, (Küçük Kahetili), *Tamar Tsbieri* (Sinsi Tamar), Vaja Pşavela'nın *Aluda Ketalaure*, *Stumarmaspindzeli* (Konuk ve Evsahibi), *Bahtrioni*, *Gvelismçameli* (Yılan Yiyici) gibi yapıtları Gürcü tarihini ve toplumsal yaşamını şiirsel anlatımla yansıtır. Kldiaşvili'nin *İrines Bedniereba* (İrine'nin Mutluluğu), *Darispanis Gasaçiri* (Darispan'ın Sıkıntısı), *Samanişvilis Dedinatsvali* (Samanişvili'nin Üvey Annesi), *Bakulas Gorebi* (Bakula'nın Domuzları) gibi öykülerinden uyarlanmış tiyatro oyunları günümüz Gürcü tiyatrosunun repertuarında da yer alan klasik yapıtlardır. Bütün dünyada beğeni kazanmış olan Gürcü tiyatrosunun düşünsel biçimleri zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Kote Marcanişvili ve Sandro Ahmeteli 1920'lerde Gürcü tiyatrosuna büyük bir dinamizm kazandırdılar. Ahmeteli'nin yaşamı 1930'lardaki baskılar sırasında acıklı bir biçimde son buldu. Bu dönem, heyecanlı tutkuların ve umutların, başkoymanın ve kurban gitmenin içiçe yaşandığı yıllardı. Sovyet yönetiminin kurulmasını izleyen yıllarda Gürcü edebiyatı ve Gürcü tiyatrosu uyumlu ikili gibiydiler. Bu dönemde yazarlar oyunlarının sahnelenmesinin bütün aşamalarında katkıda bulunuyor, Gürcü tiyatrosunu yönlendiren ünlü yönetmenlerle sıkı işbirliği yapıyorlardı. Bu yıllarda Gürcü tiyatrosu, Gürcü şiiri ve

düzyazısı gibi köklü bir yenileşme içine girmişti. Şalva Dadiani, Polikarpe Kakabadze, Sandro Şanşiaşvili, Grigol Robakidze gibi Sovyet dönemi Gürcü tiyatrosunun önde gelen adları hemen hemen aynı dönemde yetiştiler. Gürcüstan'daki devrimci işçi hareketleri ile buna bağlı toplumsal ve siyasal çalkantılar Dadiani'nin bütün yapıtlarına yansımıştır. Dadiani, *Tetnuld'i* de ömrünü doldurmuş toplumsal düzenin kaçınılmaz çöküşünü anlatır. *Gegeckori* ve *Guşindelni* (Dünküler) gibi oyunlarında toplumsal eleştirel bir eğilim sergiler. *Napertzklidan*'da (Kıvılcım) Batum'daki işçilerin devrimci mücadelesini anlatır. Dadiani 19. yüzyıl yazarları Egnate Ninoşvili ve İlia Çavçavadze'nin öykülerindeki motifleri kullanarak geçen yüzyılı 20. yüzyıla buluşturmaya başarmıştır.

Dadiani'nin yapıtları arasında *Guşindelni*'nin özel bir yeri vardır. Bu güldürüde yazarın yapıtlarının genel yapısı ve bütün özellikleri görülebilir. *Guşindelni*'de, Çarlık Rusya'sının sindirdiği Gürcü soyluları alaylı bir biçimde sergilenmiştir. Yarım yüzyıldan uzun bir süredir oynanmakta olan bu oyunun kişileri Rustaveli ve Marcanişvili tiyatrolarının en ünlü oyuncularından tarafından canlandırılmıştır. *Guşindelni* ve Davit Kldiaşvili'nin *Samanişvilis Dedinatsvali* adlı oyunlarının, 1950'lerden bu yana uluslararası büyük üne sahip Rustaveli Tiyatrosu'nun başarılarında büyük etkisi olmuştur.

Gürcü tiyatrosu Shakespeare'in trajedileriyle daha geçen yüzyılın ikinci yarısının başlarında tanıştı. İvane Maçabeli'nin Shakespeare'den çevirdiği ondört trajedi en başarılı Gürcüce çeviriler olarak kabul edilir. O tarihlerden bu yana Shakespeare'in oyunları Gürcü sahnelerinden inmemiştir. Gürcü tiyatrosu, tiyatronun Shakespeare'e özgü boyutlarını geliştirmiş, başarılı yeni biçim denemelerine girmiştir. Gürcü tiya-

trosunda 1930'lara gelindiğinde yeni ufuklar açılmıştı. Ünlü dramaturg Polikarpe Kakabadze adını bu dönemde duyurdu. Kote Marcanişvili'nin sahneye koyduğu *Kvarkvare Tutaberi* adlı oyunu, Gürcü tiyatrosunun çağdaş geleceğinin de habercisi oldu. Kakabadze halk kültüründen, halk bilgeliğinden esinlenmiş, oyununu halk masalı *Natsarkeia*'ya (Külkedisi) dayandırmıştı. Oyunun başkişisi Kvarkvare tembel biridir. Bir değirmende saklanırken, gizlenen bir devrimci sanılarak yakalanır ve ölüm cezasına çarptırılır. Tam bu sırada devrim olur ve Kvarkvare kendini bir devrim kahramanı olarak bulur.

Kvarkvare ve Kvarkvarelik klasik güldürü anlayışına bütünüyle uymaktadır. Bir rastlantı sonucunda hak etmediği bir yere gelen kişi, toplumsal yaşamı yönlendirmeye ve insanların geleceğini belirlemeye başlar; bu komik kişi büyük insan olarak tarihe geçmeye kalkışır. Bu oyundan sonra Kvarkvare deyiimi, hak etmediği yerlere yükselen kişileri nitelemek için kullanıldı. Böylece, halkın arasından çekilip alınan karakter ve tiplere, yeniden halka dönmüş oldu. Kakabadze *Kvarkvare Tutaberi*'nin ardından birçok oyun yazdı. Acımasız bir biçimde alay ettiği Kvarkvare ve Kvarkvareliğin değişik biçimlerine karşı mücadele etti. Polikarpe Kakabadze'nin tiyatro oyunları iki büyük cilt halinde yayımlanmış, yazar bu yapıtlarını "tiyatronun şiiri" olarak nitelemiştir.

Sovyet dönemi Gürcü tiyatrosunda eleştirel gerçekçilik önemli bir yer tutuyordu. Ama bu yaklaşım, sosyalist ideallerin yerleştirilmesi sürecinde bazı güçlüklerle karşılaştı. "Gerçeği yazma" zaman zaman devrim karşıtlığına dönüşüyor, bazen de sosyalist idealleri çarpıtiyordu. Bütün bunlara karşın etkili toplumsal güldürüler gene de yazılıyordu. Bu kapsamda kaleme

alınmış oyunların çoğu unutulmuş, ama evrensel değerleri yakalamış olanlar günümüze ulaşmıştır. Örneğin Şalva Dadiani'nin *Kakal Gulşi* (Yüreğin İçinde), İona Vakeli'nin *Aprakune Çimçimeli* adlı oyunları 1930'larda büyük beğeni kazanmış, 1960'larda yeniden sahnelenmişlerdir. Gürcü tiyatrosu, çoğu "devrimci ruh" taşıyan Avrupa ve Rus klasiklerini sahneye koyuyor ve büyük başarı kazanıyordu. Sandro Şanşiaşvili'nin *Anzori*'si Rustaveli Tiyatrosu için yazılmış başarılı bir uyarlamaydı. Bu oyunda toplumsal mücadele Gürcüstan dağlarında yankı buluyor, dağlar yeni yaşam için uyanıyor ve inandıkları bir gelecek uğruna verilen savaşlarda kendilerini feda ediyorlardı. Dağlı bir köylü olan Anzori, bu çetin tarihsel mücadelede halkına öncülük ediyordu. Gürcü tiyatrosu, yüce idealler ve güzel hayaller uğruna insanları yaşamlarını feda etmesi gereğine inandırmaya çalışıyordu.

Geçmişte sosyal adaletsizliğe karşı savaşmış olan Arsen, Giorgi Saakadze, Kral Erekle, Kral Davit gibi tarihsel kahramanlar Gürcü tiyatrosuna bu dönemde girdiler. Bu dönemin romantik oyunlarında, ulusal ruhun sembolleri olarak da yansıtılan kahramanların yaşamları oldukça abartılı bir biçimde verilmiştir. Sandro Şanşiaşvili'nin böyle bir anlayışla yazdığı *Berdo Zmania*, *Arsena* gibi oyunlarında halk ve yiğit evlatları eyleme geçiyorlardı. Levan Gotua da *Mepe Erekle* (Kral Erekle) ve *Davit Ağmaşenebeli* (Kurucu Davit) gibi oyunlarında benzer yaklaşımı sergiledi. Tarihsel oyunların önemli kaynaklarından biri, *Kartlis Tshovreba* olarak bilinen Gürcü kronikleriydi.

1930'larda genel çizginin dışında kalan yazarlar da vardı. Bunların en ünlüsü, o dönemin trajik havası içinde Avrupa'ya gitmek zorunda kalan ve ömrünün sonuna değin siyasal göçmen olarak yaşayan Grigol Ro-

bakidze'dir. Gürcü entelektüelizminin babası sayılan Robakidze, *Londa, Lamara, Malştren* gibi şiirsel dramları yaratmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Gürcü tiyatrosu neredeyse bütün dikkatini bu savaşa çevirdi. Aslında bu Gürcü edebiyatında da görülen bir durumdu. Savaşı konu alan oyunlarda, kahramanlığın yanında savaş kurbanlarının trajik gerçekliği de veriliyordu. Levan Gotua'nın *Keduhçelni* (Yenilemeyenler), Sergo Kldiaşvili'nin *İrmis Hevi* (Geyik Irmağı) adlı oyunları değişik sorunları yansıtan yapıtlardı. Giorgi Şatberaşvili'nin *Pikris Gora* (Fikir Tepesi), Miheil Mreulişvili'nin aynı yazardan uyarladığı *Harataant Kera* (Harataların Ocağı) savaşın trajik boyutunun yanı sıra savaşta yakınlarını yitiren insanların kederini de içtenlikle yansıtıyordu. Bu arada cephelerden dönen yazarlar da oyunlar yazıyorlardı. Savaşın doğrudan tanıkları olan bu yazarların yapıtları "barut kokuları"yla yoğrulmuştu. Akaki Getsadze'nin *Tzmindanebi Cocohetşi* (Azizler Cehennemde) adlı oyunu, bu tür yapıtların genel havasını yansıtması bakımından önemlidir. Savaşın sıcaklığının henüz soğumaya başlamadığı dönemde yazılan oyunların birçoğu sahnelendi ve verilmek istenen mesaj insanlara ulaştırıldı.

Savaş sonrası yaşam, doğal olarak tiyatro oyunlarının konusunu da değiştirdi. Lirik oyunlar giderek öne çıktı. Bu tür oyunları çoğunlukla şairler yazıyordu. Sergo Kldiaşvili'nin *Dabruneba* (Dönüş), Giorgi Şatberaşvili'nin aynı adı taşıyan romanından uyarlanan *Mkvdris Mze* (Akşam Güneşi), lirik bir şair olan Viktor Gabeskiria'nın *Gazaphulis Dila* (İlkbahar Sabahı) ve *Upskrultan* (Uçurum Başında) gibi oyunlarla Gürcü tiyatrosu aileye yöneliyor ve insanların giderek zorlaşan yaşamını, ruhsal sorunlarını irdeliyordu.

Gürcü tiyatrosunda 1960'larda Tamaz Çiladze oldukça ilgi çekici bir yazar olarak ortaya çıktı. Çiladze gerçek anlamda özgün ve güncel oyunlar yazdı. Bu arada aydınların yaşamı da tiyatroya girdi. Burada yaşamın getirdikleri gene yaşam adına irdeleniyor, aslında hiç de öyle doğru yaşanmadığı, geleceği belirleyen yanlışların yapıldığı ortaya konuyordu. *Suratebi Saocaho Albomidan* (Aile Albümünden Fotoğraflar) adlı oyun bütün bu konuların genel özelliklerini yansıtıyordu. Seçkin bir entelektüel oyun olan *Çitebis Bazari*'de (Kuşlar Pazarı), çağdaş gençliğe özgü sorunlar irdeleniyor, inançlar, düş kırıklıkları, umutlar ele alınıyordu.

Ünlü yazar Otia İoseliani, öykü ve romanlarında olduğu gibi oyunlarında da çağdaş insanın nasıl yaşadığını ele aldı. Yaşamın neden böylesine trajik olduğunu ve arzulananın neden gerçekleşmediğini sorguladı. Savaşı konu alan ilk oyunlarından biri olan *Adamiani İbadeba Erthel*'de (İnsan Bir Kez Doğar) cephe değil, cephenin çok gerilerinde üç oğlunu yitiren bir baba ile dul kalan gelininin "sakin yaşamı" konu ediliyordu. İoseliani'nin öbür oyunları *Bunti Sabueşi* (Sabue'de İsyen) ve *Gamokvabuli* (Mağara) konularını doğrudan gerçek yaşamdan alıyor ve karmaşık olayları canlandırıyor.

İoseliani yirmi yıl önce yazdığı *Uremi Rom Gadabrundeba* (Kağni Devrilince) adlı oyunuyla da büyük ilgi çekmişti. Oyunda köyden kente göç edenlere, ebedi olanın kendi toprağına ve ata ocağına sahip çıkmak olduğu söyleniyor, yaşamın emekle kazanılmasının önemi vurgulanıyordu. Köylü Agabo Bogveladze yaşamın bütün ağırlığını güçlü omuzlarında taşımaktadır. Ama yaşlanınca yerini dolduracak birinin gerekli olduğu ortaya çıkar. Bu noktada, aslında bir güldürü olan oyunda hüznü bir atmosfer belirir.

Agabo kentten konuk gelen oğullarını ve gelinlerini kendisine yardım etmeye zorlar. Konuklar alışık olmadıkları işlere koyulunca birçok gülünç durum ortaya çıkar. Her şeye karşın sonunda konuklar baba evinden ayrılır ve kente dönerler. Agabo yaşlı eşiyile birlikte köyünde yalnız kalır. İoseliani neredeyse bütün Sovyet kentlerinde oynanan *Uremi Rom Gadabrundeba*'yı, oyunun devamı olarak *Saurme Gzebe*'yi (Kağrı Yollarda) yazarak "ikileme"ye dönüştürmüştür.

Gürcü tiyatrosunda son dönemlerde belgesel oyunlar ağırlık kazandı. Bu bir bakıma, hayal ürünü ve genellikle yanlış tip oyunlara bir tepkiydi. Belgesel oyunlar, yaşamla yeni ve daha güçlü bağlar kurmayı amaçlıyordu.

Belgesel oyunların genel özelliklerini Guram Batiaşvili'nin yapıtlarında görmek mümkündür. Onun *Dzahili* (Çağrı), *Tzerilebi Şvilebs* (Çocuklarıma Mektuplar), *Sikvaruli Usikvarulad* (Sevgisiz Aşk) adlı oyunları gerçek yaşamdan yola çıkarak güncel ahlaki sorunları sergiliyordu. *Vali*'de (Borç) Musevi Gürcülerin göçünü konu edinirken, belgesel oyunlarından *Othi Dge*'de (Dört Gün) gençliği, *Tzeli 1832*'de (Yıl 1832) Çarlık Rusya'sına karşı yaşanmış bir ayaklanmayı anlattı.

Aynı dönemlerde popülist oyunlar da yankı uyandırdı. Örneğin bazen bir gazete haberinden yola çıkarak yazılan bu tür oyunlar toplumsal anlaşmazlıkların nedenlerinin açığa çıkarılmasını, olumsuzlukların yıkıcı etkilerinin gösterilmesini amaçlıyordu. Aleksandre Çhaidze'nin *Hidi* (Köprü), *Tavisupali Tema* (Serbest Konu) gibi oyunları bu türün önde gelen örnekleridir. Bu oyunların konuları inşaat, kolhoz, ilçe parti komitesi, parti sekreterlerinin dairesi gibi mekânlarda geçer.

Felsefi derinlikleri olan yapıtlarındaki özgün görüşleriyle dikkati çeken Lali Roseba'nın *Premiera* (Gala) ve *Prvintsiuli Ambavi* (Bir Taşra Olayı) yakın dönemde yazılmış oyunlardır. İki oyun da taşradaki tiyatro sanatçılarının yaşamını konu alır. Bu insanların düzensiz yaşamları ve asla gerçekleşmeyen idealleri anlatılır. Revaz Tabukaşvili'nin *Raikomis Mdivani* (İlçe Sekreteri), *Denburgis Zari* (Denburgi Çanı) ve *Ras İtkvis Halhi* (Halk Ne Der) gibi oyunlarında, bürokrasinin katı kurallarına sıkışan ve bazen yaşamları pahasına kendi gerçekliklerini savunan yöneticiler anlatılır. Yazar iki yüzlü ve çıkarıcı insanlara karşı sert bir tavır takınır. Gürcü tiyatrosunda son dönemlerde tarihsel kahramanları, şairleri, yazarları, azizleri ve tarihsel koşullar nedeniyle harcanmış olan kişileri konu alan pek çok oyun yazılmıştır. Bunların bazıları Nikoloz Barataşvili, İlia Çavçavadze ve Şota Rustaveli'yi konu alan oyunlardır. Bunlar arasında, Otar Mamporia'nın *Yetim Gürcü* adlı oyunu büyük yankı uyandırdı. Bu oyun aynı adı taşıyan Gürcü halk şairinin yaşamını konu alıyordu. Ünlü dramaturg ve masal yazarı Gupa Nahutarişvili'nin *Natsarkekia* (Külkedisi), *Eşmaki Hiho* (Şeytan Hiho) ve *Çinçraka* adlı oyunları kaynağını folklordan alan oyunlardır. Yazar konularını masallardan alan bu oyunlarında açık bir biçimde sembolizme yönelir ve zaman ötesi insancıl erdemleri benzetme yoluyla gerçek yaşamla birleştirir.

Gürcü tiyatrosunda, *Şuşanikis Tzameba*'dan (Şuşanik'in İzdırabı) başlayarak Konstantine Gamsahrdia'nın *Mtoaris Motatseba* (Ay'ın Kaçırılması), Miheil Cavahişvili'nin *Cakos Hiznebi*'sine (Cako'nun Mültecileri) varıncaya değin birçok Gürcü klasiği ve düzyazı yapıtı oyunlaştırılarak sahneye konmuştur. Bu türden oyunların en güzel örneklerini, ünlü yazar Nodar Dumbadze'nin

Me, Bebia, İliko da İlarioni (Ben, Ninem, İliko ve İlarion), *Me Vhedav Mzes* (Güneşi Görüyorum), *Tetri Bayrağebi* (Beyaz Bayraklar), *Maradisobis Kanuni* (Sonsuzluk Yasası), *Nu Geşinia Deda* (Korkma Anne) gibi yapıtları oluşturur. Bu yapıtların tiyatroya uyarlanması beraberinde sahne kurallarının askıya alınmasını ya da sınırlarının yapay olarak genişletilmesini getirdi. Bu yapıtların uyarlamaları, Gürcü halkının savaş sonrası yaşamını en iyi yansıtan tiyatro oyunları olmuştur. Laşa Tabukaşvili, Mamuka Dolidze, Temur Abulaşvili, Tamaz Metreveli, Nodar Malazania, Rapiel Mamulaşvili gibi yazarlar Gürcü tiyatrosunun son yıllardaki en güzel örneklerini verdiler.

Gürcü tiyatrosu Türkiye'de daha çok Rustaveli Tiyatrosu'nun sergilediği iki oyunla tanınır. Uluslararası İstanbul Tiyatro Festivali'ne çağrılı olarak iki kez gelen bu topluluk, 1991'de Brecht'in *Kafkas Tebeşir Dairesi*'ni, 1992'de de Shakespeare'in *Kral Lear*'ini oynadı. Her iki oyunu da, 1972'den bu yana Rustaveli Tiyatrosu'nun genel sanat yönetmenliğini üstlemiş olan Robert Sturua yönetti. Gerek *Kafkas Tebeşir Dairesi*, gerekse *Kral Lear* çok farklı ve özgün bir yorumla sahneye konmuştu.

Kaynakça:

- 1) HUAŞVİLİ, Giorgi, "Çağdaş Gürcü Tiyatrosu" (yayımlanmamış metin, çeviren Hasan ÇELİK).
- 2) *Türk ve Dünya Edebiyatçıları*, İstanbul, 1987-1988, 4 cilt.
- 3) *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Gürcüstan cildi, Tbilisi, 1981.

SİNEMA

Dünyanın önde gelen sinemalarından biri olan Gürcü sinemasının geçmişi 1910'lara değin gider. İlk film V. Amaşukeli'nin 1912'de çektiği *Akakis Mogzauroba Raça-Leçhumşi* (Akaki'nin Raça-Leçhum'a Yolculuğu) adlı belgeseldi. Aleksandre Tzutunava'nın 1916'da yönettiği *Kristine*, Gürcü köylüsünün yaşamı üzerine bir dramdı. Bolşeviklerin Gürcüstan'da iktidarı ele geçirmesinin hemen sonrasında, *Arsena Corciaşvili* (1921), *Tziteli Eşmakunebi* (1923; Kızıl Şeytanlar) gibi yeni filmler yapıldı. Aleksandre Tzutunava, Kote Marcanişvili, İoane Perestiani, Zaçaria Berişvili gibi yönetmenler 1920'lerde çektikleri filmlerle Gürcü sinemasının öncüleri oldular. 1926-27 dönemi Gürcü sinemasının gelişimine yeni bir basamak oluşturdu. Cumhuriyet hükümeti film sanayisinin gelişimini destekleyici önlemler aldı. Kartuli Pilmi stüdyosu tiyatro, edebiyat ve güzel sanatlardan bir bakıma "yedek kuvvetler" sağladı. Sinema sanatı büyük ölçüde bu sanatlara dayandırıldı. Gürcü sinemasının en önemli birkaç filmi 1920'lerin ikinci yarısında çekildi. Ünlü yönetmen ve çağdaş Gürcü tiyatrosunun kurucularından Kote Marcanişvili 1927'de *Samanişvilis Dedinatsvali*'yi (Samanişvili'nin Üvey Annesi) filme aldı. Davit Kldiaşvili'nin aynı adlı öyküsüne dayanan film Gürcüstan'da orta sınıfın çöküşü üzerine ince bir eleştiriydi. Marcanişvili, 1924-29 arasında beşten çok film yönetti. Aynı dönemde yoğun olarak tiyatro çalışmalarını da sürdüren Marcanişvili'nin filmlerinin sinematografik özelliği, anlatımda araştırmacı çabaları yansıtmasıydı. Sovyet ve Gürcü sinemalarının en büyük ustalarından Nikoloz Şengelaiia, 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarında, yaratıcılığının zirvesinde filmler çekti. Önceleri şiir yazar Şengelaiia, yönetmen ola-

rak Marcanişvili'nin izleyicisiydi. 1928'de çektiği *Eliso*, 1920'lerde Sovyet sinemasının başyapıtlarından biri oldu. Bu film Gürcü sinemasının gelecekteki gelişiminin niteliksel ipuçlarını da veriyordu. 19. yüzyılın ünlü Gürcü yazarı Aleksandre Kazbegi'nin aynı adlı öyküsüne dayanan filmin temel motifini, Kafkasya'daki ulusal azınlıkların Çarlık zulmüne karşı mücadelelerindeki dayanışma oluşturuyordu. Gürcü sinemasının önemli adlarından biri de Miheil Çiaureli'ydi. Eski bir ressam, heykeltıraş ve sessiz sinemanın ünlü bir oyuncusu olan Çiaureli, yönetmenliğe 1920'lerin ikinci yarısında sessiz filmler çekerek başladı. Onun *Saba* (1929) ve *Habarda'sı* (1931), "feodalizm ve kapitalizmin kalıntılarını halkın zihninden söküp atmak" için yapılmış filmler arasında en iyileri olarak kabul edilmektedir. Özellikle *Habarda*, türünün eşsiz örneği olarak değerlendirilir.

Gürcü sessiz sinemasının son yıllarının en önemli yönetmenlerinden biri de Miheil Kalatozişvili'dir (Miheil Kalatozov). Kalatozişvili yaratıcı etkinliklerine Kartuli Pilmi'de belgesel sinemada bir yenilikçi ve yeni anlatım yollarının yaratıcısı olarak başladı. *Cim Şvante* (1930; Svaneti Tuzu) onun ilk önemli filmiydi. Film, dağlık bir bölge olan Svaneti'yi, bölgenin eşsiz doğası, Svanların yaşam biçimi ve gelenekleri ile birlikte anlatıyordu. Hep var olmuş olan insan-doğa mücadelesi, insanın bütün engelleri aşma yönelik güçlü) isteği filmin temel motifini oluşturuyordu. Kalatozişvili'nin daha sonra çektiği *Valeri Çalov*, *Gaugzavneli Tzerili* (Postalananmayan Mektup), *Tziteli Karavi* (Kırmızı Çadır) gibi ünlü filmlerinde de bu motif egemendir.

1930'lar Gürcü sinemasında komedi türünün zirveye ulaştığı yıllar oldu. Bu türde en iyi ilk iki filmi Siko Palavandişvili ve Giorgi Makarov çekti (1934).

1930'ların ikinci yarısında Davit Rondeli sesli komedilerden *Dakarguli Samothe*'yi (1938; Kayıp Cennet) yönetti. Bu film, gerçek sosyal karakterler üzerine kurulmuş bir komediydi. Gürcü komedi sineması aynı dönemde bu türde çeşitliliği de yakaladı. V. Tabliaşvili ve Ş. Gedevanişvili Kartuli Pilmi'de *Keto da Kote*'yi (1948; Keto ve Kote) çektiler. Sonraki dönemlerde Siko Dolidze *Çriçina*'yı (1954; Yusufçuk), Eldar Şengelaia *Araçveulebrivi Gamopena*'yı (1968; Alışılmadık Sergi), Tengiz Abuladze *Me, Bebia, İliko da İlarioni*'yi (1962; Ben, Ninem, İliko ve İlarion) yönettiler.

Sesli sinemanın ortaya çıkmasından sonra Gürcü sinemasında devrim konusu temel çizgi olarak korundu. Daha sonra yapılan filmlerdeyse yeni bir yorumla ele alındı. N. Şengelaia'nın *Eliso*'su ilk kitlesel filmler arasında yer alırken, Miheil Çiaureli'nin *Ukanaskneli Maskaradi*'si (1934; Son Maskeliler) ve *Arsena*'sı (1937), S. Dolidze'nin *Dariko*'su (1936) tarihsel sorumluluğunun bilincinde olan ve çalışan kişiler olarak tek tek devrimci tipleri ön plana çıkaran filmlerdi. *Ukanaskneli Maskaradi* geniş bir zaman dilimini ele alır. Film Tiflis'te I. Dünya Savaşı'nın arifesinden başlayarak cepheleleri, Gürcüstan'da işçi grevlerini, Menşevik yönetimini ve Bolşeviklerin Gürcüstan'da iktidarı ele geçişini anlatır. *Arsena*, Çarlık otokrasisine karşı ayaklanan köylülere önderlik etmiş olan Gürcü halk kahramanı üzerine bir filmi. Film, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Gürcüstan'ın gerçek toplumsal görünümünü vermekle kalmaz, köylü ayaklanmasının niteliğini de açıklamaya çalışır.

Gürcü sineması, II. Dünya Savaşı yıllarında yurtseverlik misyonunu başarıyla yerine getirmiştir. 1941-42'de, halkın faşist işgalcilere karşı kahramanca mücadelesini konu alan kısa filmler çekildi. Miheil Çiaureli'nin yö-

nettığı iki bölümlük *Giorgi Saakadze* (1943) de, bu dönemin öbür filmleri gibi halkın yurtseverlik duygusunu işgalcilere karşı uyanık tutmayı ve halkı işgalcilere karşı harekete geçirmeyi amaçlıyordu. Gürcü halkının 17. yüzyılda Giorgi Saakadze önderliğindeki özgürlük mücadelesi, filmde Sovyet halklarına bir esin kaynağı olarak işlenmişti. S. Dolidze ve D. Rondeli'nin Giorgi Leonidze'nin yapıtından sinemaya birlikte aktardığı *Curgais Pari* (1944; Curgai Kalkanı) gerçek bir yurtseverlik filmi olarak değerlendirildi ve Devlet Ödülü'ne değer görüldü.

Savaş sonrasında, 1950'lerde yeni bir sinemacılar kuşağı ortaya çıktı. Bu kuşak, kendilerinden önceki meslektaşlarının filmlerde halkın yaşamını yansıtma geleneğini sürdürdü. Bu ilkenin yansıtıldığı ilk filmler, Tengiz Abuladze ve Rezo Çheidze'nin birlikte yönettiği *Magdanas Lurca* (1955; Magdana'nın Eşeği), daha sonra Rezo Çheidze'nin çektiği *Çveni Ezo* (Bizim Bahçe) ve Tengiz Abuladze'nin *Shvisi Şvilebi* (1958; El Çocukları) idi. *Magdanas Lurca*, dul bir köylü kadın olan Magdana'nın gerçek yaşamöyküsünü anlatıyordu. Öbür iki film ise insanların özel ilişkilerinin genel havasını yansıtıyordu. "Orta yaş" kuşağı da denen bu kuşağın çalışmaları ve deneyimi, Kartuli Pilmi adlı stüdyoda sürekli üretici ve yaratıcı bir atmosferin oluşmasına, yeni genç bir kuşağın yetişmesine olanak sağladı. Bu yeni yönetmenler kuşağı 1960'larda çok çeşitli yaratıcı yöntemler denediler, temel ahlaki sorunlara eğildiler ve ulusal ahlaki değerleri güncel sorunlarla ilişkilendirmeye çalıştılar. Bu türden ilk filmler, Tamaz Meliava ve Eldar Şengelaia'nın birlikte yönettiği *Tetri Karavani* (1963; Beyaz Karavan) ile Merab Kokoçaşvili'nin *Didi Mtvane Veli'ydi* (1967; Büyük Yeşil Vadi). Kırsal kesimi konu alan bu filmler hayvan yetiştiricilerin yaşamı ve

çalışmalarına adanmıştı.

Yeni sorunlara soruşturmacı bir ruhla yaklaşması, anlatımda yeni araçlar ve biçimler kullanması Gürcü sinemasının karakteristik özellikleri olmuştur. Çok renkli ve kendine özgü bir sinema dili olan Tengiz Abuladze'nin *Vedreba'sı* (1968; Yakarış), ünlü Gürcü şair Vaja Pşavela'nın *Stumarmaspindzeli* (Konuk ve Evsahibi) ve *Aluda Ketelaury* adlı şiirlerine dayanıyordu. Abuladze'nin üçlemesinin ilk filmi olan *Vedreba*, yaşamın hep varolmuş olan iki ilkesi ("iyi ve kötü" ya da "doğru ve yanlış") üzerine oturtulmuştu. *Vedreba* 1988 Uluslararası İstanbul Film Festivali programında yer almasına karşın son anda gösterimden kaldırılmıştı.

1960'larda N. Dumbadze, R. Gabriadze, M. Eliozişvili, Suliko Jğenti, Levan Çelidze gibi profesyonel yazarlar ve çekim senaryosu yazarlarının sinemaya aktarılması Gürcü sinemasında trajedi-komik türünün gelişmesinde önemli rol oynadı. Eldar Şengelaia'nın R. Gabriadze'nin senaryolarından çektiği *Araçveulebrivi Gamopena* (Aşılımadık Sergi) ve *Şerekilebi* (1974; Serseriler) yeni düşünce ve anlatım teknikleriyle Gürcü sinemasına yeni zenginlikler katmıştır. Çok sayıda çekim senaryosu yazan Suliko Jğenti ile yönetmen Rezo Çheidze'nin işbirliği, son dönemlerin en değerli ürünlerinin ortaya çıkmasını sağladı. Ortak çalışmalarının bir ürünü olan *Cariskatsis Mama* (1964; Askerin Babası) ve *Nergebi* (1972; Fidanlar) izleyicilerin büyük ilgisini topladı ve Sovyet sinemasının en iyi filmleri arasında sayıldı. Bu filmlerin kahramanları Giorgi Maharaşvili ve köylü Luka, hümanizma, adalet, dürüstlük ve sevgi temelinde canlandırılmıştı. Ünlü oyuncu Sergo Zakariadze *Cariskatsis Mama*'da olağanüstü bir oyunculuk sergilemiş, Ramaz Çikvadze *Nergebi*'deki oyunuyla herkesi eğlendirmeyi başarmıştı. Bu filmdeki rolleriyle iki

oyuncu da Uluslararası Moskova Film Festivallerinde en iyi oyuncu ödülüne değer bulunmuştu. *Askerin Babası* Türkiye'de televizyon ve sinemada gösterildi.

Gürcü sinemasında 1960'lardaki en önemli çalışmalarından biri de Miheil Kobahidze'nin *Korzili* (Düğün) adlı filmiydi. Bu film 1966 Cannes Film Şenliği'nde kısa film dalında birincilik ödülü aldı.

1977'de G. Lortkipanidze ve G. Gabaskiria ortak çalışmalarının bir ürünü olarak Çabua Amirecibi'nin *Data Tutashia* adlı romanını filme aldılar. *Data Tutashia* Gürcü edebiyatının son dönemde yazılan en önemli yapıtlardan biriydi. Aynı yıl Tengiz Abuladze, Giorgi Leonidze'nin aynı adı taşıyan öyküsüne dayanarak *Natvris He*'yi (Dilek Ağacı) şiirsel bir anlatımla sinemaya aktardı. Bu film Abuladze'nin *Vedreba*'sıyla başlayan üçlemesinin ikinci filmiydi. *Natvris He*'de *Vedreba* ile bağlantılı olarak, gene yıkıcı düşmanlıklar ve bireye karşı şiddet konusu ele alınıyordu. Bu film, sevdiği yoksul çocuk yerine nefret ettiği bir adamla evlendirilen ve köyün "namus bekçileri" tarafından öldürülen Marita'nın trajik öyküsüydü. *Natvris He*, kaybolan ahenk için, insan doğasının esasen sahip olduğu ahengin yeniden sağlanması için duyulan nostaljik bir arzuyu sergiliyordu. Abuladze 1984'te *Monanieba*'yı (Nedamet) çekerek üçlemesini tamamladı. *Monanieba*, Stalinçi baskıyı gösteren ilk Sovyet filmiydi. Filmde "fars" ve "trajedi" içiçe işlenmişti. Bir totaliter yönetici tiplemesi olan Varlam Aravidze'yi ünlü Gürcü oyuncu Avtandil Maharadze canlandırmıştı. Aravidze aslında var olmayan, uydurulmuş bir addi. Gürcücede hiç kimse anlamına gelen "aravin"den türetilmişti. Yani totaliter yönetici, "Varlam Hiçkimse"ydi. Yönetmene göre Neron'dan başlayarak mutlak iktidarı elinde tutan bütün yöneticiler bu adla çağrılabilirdi. *Nedamet*,

Dilek Ağacı'yla birlikte Türkiye'de de 1988 Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde gösterilmiştir.

Gürcü sineması içinde değerlendirilmesi gereken ünlü yönetmenlerden biri de Ermeni asıllı Sergo Paracanovi'dir (Sarkis Paracanyan). Paracanovi'nin filmlerinde, özgün bir sinema dilinin yanı sıra Gürcü sinemasının genel çizgileri görülür. Paracanovi, 1968'de çektiği *Sayat Nova*'da, Ermeni asıllı halk şairi Sayat Nova'nın yaşamını simgesel olaylarla anlattı. 1985'te Kartuli Pilmi stüdyolarında, bir Gürcü destanını düşsel ve alışılmadık bir üslupla anlattığı *Ambavi Suramis Tsihisa*'yı (*Suram Kale-si Destanı*) tamamladı. Aynı yıl Eldar Şengelaiia, çöküş içinde olan devlet yayın kurumlarındaki bürokratlar üzerine ince bir eleştiri olan *Tsisperi Mtebi*'yi (Mavi Dağlar) çekti. Giorgi Şengelaiia'nın 1986'da çektiği *Ahal-gazrda Mutzikosis Mogzauroba*'da (Bir Genç Bestecinin Yolculuğu), 1905 Devrimi'ni izleyen dönemde siyasal etkinliklere karışan deneyimsiz bir gencin öyküsünü konu aldı. 1988'de Nodar Managadze, yetenekli bir müzisyenin alışılmadık ve sürükleyici öyküsünü konu alan *Hei, Maestro*'yu (Hey, Maestro) çekti. Bu filmde öykünün kahramanı olayların akışı içinde toplum dışına itilir, bir piyano tamircisi olarak kaba bir toplumsal gözlemciye dönüşür. Paracanovi'nin aynı yıl gerçekleştirdiği son filmi *Aşık Garibi* (*Aşık Garib*), belki de yönetmenin sanatsal fantezilerini özgün ve yaratıcı biçimde kullandığı en başarılı çalışmasıydı. Filmde Aşık Garib'in yaşamı, renk ve bazı simgesel öğeler öne çıkarılarak anlatılmıştı. Günümüzün ünlü Gürcü yönetmenlerinden Timur Babluani Sovyet dönemi sonrasının en ilginç filmlerinden biri olan *Udzinarta Mze*'yi (Uyananların Güneşi) gerçekleştirdi. Bu film 1993'te, 43. Berlin Film Şenliği'nde Gümüş Ayı Özel Ödülü'nü aldı. Filmde fareler üzerinde yaptığı deneylerle kansere çare arayan,

biraz kaçık bir doktorun ve ailesinin, çöküş içindeki bir toplumda başına gelenler anlatılıyordu.

Kaynakça:

- 1) *Cinematographic Art in Soviet Georgia*, Tbilisi, 1976.
- 2) *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Tbilisi, 1981.
- 3) *Yeni Düşün*, "Tergiz Abuladze", Nisan 1988.
- 4) *AnaBritannica AnaYıllık* 1991, "Paracanov, Sergo".
- 5) LEYDA, Jay, *A History of the Russian and Soviet Film*, London, 1983.
- 6) KATZ, Ephraim, *The International Film Encyclopedia*, London, 1984.

SANAT

Mimarlık

Gürcüstan topraklarında insanlık tarihinin geçmişi Alt Paleolitik Çağ'a değin uzanmakla birlikte, mimarlıkla ilişkili ilk ürünler Neolitik Çağ'dan kalmadır. Doğu Gürcüstan'da Şulaveri yakınındaki bir sit alanında 5. bine tarihlenen evler bulunmuştur. Gene Doğu Gürcüstan'da, Hizaraantgora tepesi olarak bilinen ve bir sit alanı olan Urbni eolitik dönemden kalmıştır. Gori'nin 10 km uzağındaki Kvatshlebi, 2. binin ilk yarısının başlarından kalan bir Erken Bronz Çağı anıtıdır. Gürcüstan'da erken döneme ait ahşap yapıların belirgin özelliği ocaklı, duvarlarının kerpiç ya da çamurla sıvalı olmasıdır. Trialeti ve Samgori'deki mezarlar, Abhazya'daki dolmenler Bronz Çağı'ndan günümüze ulaşmıştır.

Gürcüstan'da mimarlık alanında önemli gelişme, Hıristiyanlığın devlet dini olarak benimsendiği 4. yüzyılın ilk yarısından sonraki dönemlerde oldu. Dinsel yapılara duyulan gereksinmeye bağlı olarak kilise mimarlığı ön plana çıktı. Ayakta kalabilen çok sayıdaki kilise ve manastır, 4-18. yüzyıllar arasında Gürcü mimarlığının büyük bir gelişme çizgisi izlediğini göstermektedir. Nekresi (4-5. yy) gibi en eski kiliseler, dış görünüşleriyle gerçek bazilikaları andırır. Gerçek bazilika denebilecek ilk yapı ise Bolnisi Sioni'dir (478-493). 6-7. yüzyıllarda yapılan öbür bazilikalar (Urbni ve Tzkarostavi'deki bazilikalar, Tiflis'teki Ançisheti bazilikası gibi) Greko-romen bazilikalarından farklı yapılardır. 6. yüzyılın ikinci yarısından sonra merkezi kubbeli kiliseler Gürcü kilise mimarlığında belirleyici

yapılar durumuna geldi. Birbirinden farklı bu kubbeli kiliselerin en mükümmel örneği Mtsheta'daki Cvari Kilisesi'dir (586/87-604). Benzer biçimdeki başka yapılara örnek olarak, tümü 7. yüzyılda yapılmış olan Martvili Katedrali, Ateni Şuamta'daki kiliseler verilebilir. 6. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başları, ortaçağ Gürcü mimarlığının yükselme dönemi oldu. Bu dönemde mimarlar yaratıcılıklarının doruk noktasına ulaştılar. Kubbesi dört bağımsız sütun üzerine oturtulan Tsromi Kilisesi, merkezi kubbeli yapıların ikinci üsluptaki en iyi örneğidir. Dört yarım kubbeli ve avlulu kiliseler üçüncü grup kubbeli yapıları oluşturur. Bu tür yapıların en önemlileri 7. yüzyılda yapılan Bana ve İşhani'dir.

Gürcüstan'da Arap istilaları sırasında mimarlık etkinlikleri kesintiye uğradı. Daha sonra 8. yüzyıldan başlayarak, özellikle 9-10. yüzyıllarda yeniden canlandı. Tao-Klarceti, Abhazya, Kaheti ve Kartli'nin belli bölgelerinde yeni yapılar inşa edildi. Bu dönemde yapılan kiliseler, daha gösterişli, süsleme öğeleri ön planda ve değişik formlardaydı. Kartli'de Armazi ve Tsirkoli kiliseleri, Samşvilde Katedrali, Kaheti'de Gurcaani ve Vaçnadziani kiliseleri bu dönemden kalma yapılarıdır.

Gürcüstan'da 10-14. yüzyıllarda kültürel gelişmeye paralel olarak mimarlıkta da bir yükseliş gözlenir. 12-13. yüzyıllarda yapılan kiliseler küçük yapılar olmalarına karşın, 10-11. yüzyıl katedrallerinden daha etkili, süslemeler açısından daha zengindir. Aynı dönemde estetik ve teknik beceri açısından önemli pek çok yapı yapılmıştır: 10. yüzyılda Oşki, Kumurdo ve Hahuli; 11. yüzyılda Kutaisi'de Bagrat Katedrali (1003), Mtsheta'da Svetitshoveli (1010-29), Samtavisi Kilisesi (1030), Nikortz-minda Kilisesi (1010-14) ve Gelati yapılar topluluğu (1106). Bu arada yeni kaya kiliseleri de yapılmıştır. Ka-

heti'de Davit Gareca Manastırı ve Vardzia Manastırı bu tür yapılarıdır. 1185'te yapılan Vardzia Manastırı, eski Gürcü sanatının eşsiz örneklerinden biridir. Bu manastır, Gürcü "kaya-oyma" mimarlığının ulaştığı en yüksek düzeyi gösterir. Bir krallık manastırı kompleksi olan Vardzia tarihsel olarak iki bölümden oluşur. Bunlar Ananuri Kaya Köyü (7-12. yy) ve asıl Vardzia Manastırı'dır. Bu döneme ait en önemli sivil mimarlık yapıları Geguti'deki krallık sarayı (12. yy), İkalto ve Gelati akademileridir (11-12. yy).

Gürcüstan'ın küçük prensliklere ve krallıklara bölündüğü 14. yüzyıldan sonra değişik bölgelerde kiliseler, kaleler, kervansaraylar ve hamamlar yapıldı. Bu yapıların tümü planı ve genel görünümü açısından ulusal özellikler taşır. Gremi (16. yy), Ananuri (17. yy), Mçadiscvari (1668), Ninotz-minda (16. yy), Ançisheti (1675) örnek olarak verilebilir.

Gürcüstan'ın Rusya tarafından ilhak edildiği 19. yüzyılın başları, mimarlıkta klasik tarzın gelişiminin de başlangıcıdır. Klasik yapı üslubu ilk dönemlerde özellikle resmi yapılarda uygulanmıştır. Bu üslup daha sonra, temel ulusal geleneklerin uyumlu biçimde birleştirildiği özel yapı mimarlığını da büyük ölçüde etkilemiştir. Klasik üslup özellikle kentlerdeki yapılarda uygulanıyordu. Köy evleri ise bireysel ve farklı bir üslubu yansıtıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kentlerdeki yapılar, ulusal gelenekten koparak sanayileşmeye uygun tarzda inşa edilmiştir.

Plastik sanatlar

Gürcüstan'da plastik sanatların geçmişi oldukça eskidir. Gürcü sanatının bezemeli seramik ve metal ürünle-

rinin en eski örnekleri eolitik döneme tarihlenir. Trialeti'de bulunan değerli taşlarla bezeli, oymalı ve kabartmalı altın, gümüş ve bronz nesnelere İÖ 2. binin ortalarından kalmıştır. Doğu ve Batı Gürcüstan'daki kazılarda, 2. binin sonlarına tarihlenen kabartma hayvan sembolleriyle süslenmiş baltalar, kemerler bulunmuştur. Kartli ve Kolhi'de, özellikle Ahalgori, Vani, Mtsheta'da ele geçen nesnelere köleci devlet dönemi sanatını yansıması açısından önemlidir. Erken dönem Gürcü sanatı, Gürcülerin Sümerler, Hititler, Urartularla ve daha sonra Ahamenişler ve Sasanilerle, Yunanlılar ve Romalılarla kültürel ilişkiler kurmuş olduğunu göstermektedir.

Gürcülerin 4. yüzyılın ilk yarısında Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra, öbür Doğu Hıristiyan kültür merkezlerindeki güzel sanatların, yeni içerik ve biçimlerle Gürcü sanatına uyarlandığı görülür. Bu dönem heykel sanatını, kilise cephelerinde, mihraplarda, dikili taşlarda (stel) ve taş haçlardaki kabartma figürler temsil eder. Bolnisi Sioni'nin (478-493) sütun başlıklarındaki hayvan ve bitki tasvirleri, sanatsal formları ve yerel gelenekleri yansıması açısından önemlidir. Cvari Kilisesi kabartmaları (586/7-604), Helenistik dönem sanatından alınan formun estetik açıdan geliştirilmiş olduğunu gösterir. Ateni Sioni (7. yy), Opiza Kilisesi (9. yy) ve Usaneti stelindeki (8-9. yy) kabartmalar, Zarzma ikonları Gürcü heykel sanatının önemli ürünleridir.

Gürcü resim sanatının, günümüze de ulaşmış ilk örnekleri Biçvinta ve Lançhuti'deki kiliselerin yer mozayiklerinde bulunmaktadır. Ancak Gürcü resim sanatı asıl gelişmeyi Hıristiyanlığın kabul edilmesinden sonra sağlamıştır. Gürcü resim sanatında, Gürcüstan'ın Hindistan ve Avrupa arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunması

nedeniyle, hem Batı hem de Doğu etkisi görülür. 5. yüzyıldan başlayarak Gürcü kilisesi insanın betimlenmesini onaylamıştır. Bundan dolayı Gürcü dinsel resmi, 8-9. yüzyıllarda, Doğu Hıristiyanlık dünyasında yüzyılı aşkın bir süre resmi yasaklayan "İkonoklazm" hareketinden etkilenmedi. Gürcü resmi, Hıristiyanlık geleneğinin yanı sıra, bir pagan geleneğe de dayanıyordu.

Gürcü kilise süslemelerinde 9. yüzyıla değin yaygın olarak mozaik kullanıldı. Mozaik süslemelerde kullanılan teknik ve dizaynlar belli ölçüde Bizans geleneğine dayanıyordu. 11. yüzyıldan başlayarak, özellikle Gürcüstan'ın iç bölgelerindeki kiliselerde mozaik yerine genellikle freskler kullanıldı. Bu dönemden pek çok örnek iyi korunmuş olarak günümüze ulaşmıştır.

Gürcüstan'da 6. yüzyıldan başlayarak yazma kitapları süsleme sanatı da gelişmişti. Bu alanda pek çok örnek günümüze ulaşmıştır. Erken dönemden kalmış olan iki İncil kitabı, Adışi İncili (897) ve Dzhuriç İncili (936-940) önemli sayılır. Gürcüstan'da Bizans etkisi 10. yüzyılın sonunda daha da güçlendi ve 15. yüzyılın sonlarına değin Gürcü yazmalarında Bizans modelleri örnek alındı. Ama renkler tamamen serbest bir biçimde kullanıldı. Gürcü kitap süsleme sanatı, benzerleri arasında oldukça önemli sayılır. 16. yüzyılda Doğu'dan gelen İran etkisi Gürcü kitap süsleme sanatında önemli bir dönüşüme yol açtı. Bezeme öğeleri bolca kullanıldı; figürler ve doğa görünümleri düz, dekoratif ve son derece ustalıklarla resmedildi.

Gürcü sanatı 19. yüzyılda, Rusya aracılığıyla Avrupa sanatıyla yeniden sıkı bağlar kurdu. Resim sanatı daha da gelişirken, grafik sanatlar ve heykel sanatı önem kazandı. 19. yüzyılın ortalarında, gerçekçiliğe özgü

özellikleri ortaçağ resim geleneğiyle birleştiren Tiflis portre resim okulu ortaya çıktı. Yeni gerçekçi Gürcü portre resminin yaratıcısı G.İ. Maisuradze'di. Maisuradze 1844'te St. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi'nde Karl Pavloviç Brüllov'un atölyesinden mezun olmuştu. Gürcü ulusal sanatı, Rusya'daki demokrat harekete bağlı olarak gelişen ilerici Gürcü düşüncesinin etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli bir gelişme gösterdi. 1880'lerde, çalışmalarında ulusal temaları yansıtan, demokrat eğilimli gerçekçi ressamlar yetişti. Bu dönemin önde gelen ressamları R.N. Gvelesiani, A.L. Beridze ve G.İ. Gabaşvili'di. İlk Gürcü gravür ve ksilografi sanatçısı olan G.N. Tatişvili de yapıtlarını bu dönemde verdi. Gürcü köylüsünün toplumsal eşitsizliğini sergileyen A.R. Mravlişvili ve resim konularını halkın yaşamından seçen M.İ. Toidze, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında ürünler veren sanatçılardı. Her ikisi de, çağdaşları demokrat Rus ressamlardan etkilenmişlerdi. A.İ. Gogiaşvili resimlerinde 1905-07 devrimleri sırasındaki olayları yansıttı. Gerçekçi Gürcü heykelinin kurucusu olan C.İ. Nikoladze, Akaki Tzereteli, Ninoşvili gibi ünlü yazarların psikolojik derinlikli portrelerini yaptı; ünlü yazar İlia Çavçavadze'nin mezarının tasarımını gerçekleştirdi. Ünlü naif ressam Niko Piroşmanaşvili de aynı dönemde ürünler verdi. Piroşmanaşvili Tiflis'teki yaşamı ve çeşitli tipleri resimlerinde yansıttı. Bir halk ressamı olan Piroşmanaşvili, genellikle ressamlardan beklendiği gibi resimlerini bir atölyenin sessizliği içinde yapmıyordu. Neredeyse her mekân onun atölyesiydi ve bundan dolayı resimlerine Tiflis'in fırından meyhanesine varıncaya değin her yerinde rastlanıyordu. Piroşmanaşvili'nin resimlerinin değeri ölümünden sonra anlaşılmiş ve ressam uluslararası bir ün kazanmıştır.

Çağdaş dönem

Gürcüstan'da Sovyet yönetiminin kurulması Gürcü sanatının gelişimini etkiledi. 1922'de Tiflis'te Güzel Sanatlar Akademisi'nin açılması resim, heykel, mimarlık ve uygulamalı sanatlarda öğrenim olanağı sağladı. Ulusal sanatın araştırılması ve geliştirilmesi için uygun koşullar yarattı. 1933-34'te, o tarihe değin ayrı gruplar oluşturan çeşitli alanlardaki sanatçılar Gürcüstan Sanatçılar Birliği ve Gürcüstan Mimarlar Birliği çatıları altında bir araya geldi. 1920'lerde resim galerisi ve 1934'te Gürcüstan Devlet Sanat Müzesi açıldı. Devlet, sanat ürünlerini toplayarak koleksiyonlar oluşturdu ve tarihsel anıtları korumaya aldı. Gürcü sanatçılar bütün Sovyet sergilerine ve ülke dışındaki organizasyonlara aktif olarak katıldı. Mimarlık, resim, kitap resmi, grafik, heykel ve sahne dekoru resmi sürekli gelişme gösterdi. Gürcü sanatında genel olarak gerçekçi akım egemen oldu.

Gürcüstan'da en çok gelişen sanatlardan biri kitap resmiydi. Şota Rustaveli, Saba-Sulhan Orbeliani, İlia Çavçavadze, Vaja Pşavela gibi Gürcü yazarların, Puşkin, Shakespeare, Mark Twain, Rudyard Kipling gibi yabancı yazarların kitapları çok başarılı resimlemelerle yayımlandı. Sahne dekoru resminin gelişmesi, Rustaveli ve Marcanişvili tiyatrolarının başarılarına önemli katkıda bulundu.

Heykel sanatı alanında büstün yanı sıra, kabartma ve anıt heykelciliği önem kazandı. Sovyet dönemi Gürcü sanatının gelişmesine birkaç kuşak sanatçı katkıda bulundu. Çok yetenekli bir sanatçı olan M. Toidze ve manzara ressamı A. Tzimakuridze öğrenimlerini Rusya'da tamamlamışlardı. Davit Kakabadze ve Elena Ahvlediani de manzara resimleriyle tanınır. Çok yönlü bir sa-

natçı olan Lado Gudiaşvili ve portre ressamı K. Maga-
laşvili de önde gelen sanatçılar arasında yer alır. Gür-
cüstan'da zamanla Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirmiş
olan daha genç bir kuşak yetişti. Bu kuşağın başlıca tem-
silcileri U. Caparidze, S. Kobuladze, L. Grigolia, K. Sa-
nadze, D. Gabaşvili, K. Maharadze ve Z. Nijaradze'dir.
C. Nikoladze ve N. Kandelaki yeni Gürcü heykel
sanatının kurucularıdır. Bu alandaki öbür önemli adlar
arasında N. Tzereteli, T. Abakelia, V. Topuridze, Ş. Mi-
katadze, K. Merabişvili, G. Oçiauri ve V. Oniani
sayılabilir.

Kaynakça:

- 1) SALIA, Nino, *Bedi Kartlisa, Georgia: An Introduction*,
Paris, 1975.
- 2) *Britannica*, "The History of Western Painting", 1990.
- 3) *Vardzia*, 1986, Tbilisi.
- 4) KUZNETSOV, Erast, "Niko Piroşmanaşvili", *Adam*
Sanat, Ağustos 1986.
- 5) ORAL, Zeynep, "Gürcüstan'ın sesi soluğu: Ni-
kolai Piroşmani", *Milliyet Sanat Dergisi*, 15 Mayıs 1987.

MÜZİK

Üçbin yıllık bir geçmişi bulunan Gürcü müziğinin kö-
kenleri dinsel ezgilere ve halk şarkılarına dayanır.
Müzik Gürcü halkının yaşamıyla her zaman iç içe
oluşturmuştur. Gürcü halkı "Dideba", "İavnana" gibi en do-
kunaklı melodilerini günümüze kadar titizlikle koru-
muştur. 9. ve 10. yüzyıllarda Gürcüstan'da karmaşık
bir nota sisteminden başka dinsel ezgileri notalara göre
okuyup söylemesini de bilen çok sayıda insan vardı. 10.
yüzyılda yaşamış Miheil Modrekili sonraki kuşaklara,
eski Gürcü müziği kültürüne ilişkin çok değerli bir kay-
nak olan melodileri özgün Gürcü müziği işaretleriyle
yazılmış bir dinsel ezgiler derlemesi bıraktı.

Gürcüstan'da Antik Çağ'da ve ortaçağ'da çalgı müziği
oldukça yaygındı. Batı ve Doğu Gürcüstan'da halkın
her türlü eğlencesinde panduri ve çonguri gibi telli
çalgılar eksik olmazdı. Eskiden Batı Gürcüstan'da has-
taları müzikle, çonguri sesleriyle iyileştirmeye çalışma
geleneği vardı. Çalgılar şarkılara tek sesle eşlik eder-
ken kiliselerde yüksek bir halk şarkısı kültürünün sim-
gesi yetkin bir çoksesliliğin egemen olduğu koro
şarkıları söylenirdi.

Yakın dönemlere kadar bir müzik aletleri üretim
merkezi olan Tiflis bütün Transkafkasya'nın çalgı ge-
reksinimini karşılıyordu. Bugün Tiflis Halk Sanatları
Müzesi koleksiyonunda Gürcü, öteki Kafkas ve Batı hal-
klarına özgü doli, çianuri, çangi, दौरا, diplipito gibi
yüz kadar değişik çalgı bulunur. Kırsal kesimin vazge-
çilmez çalgısı olan ve kavala benzeyen salamuri Gür-
cüstan'da çok eski dönemlerden beri yaygındır. Gür-
cüstan'ın başkenti aynı zamanda bir müzik kültürü
merkeziydi. Aşuğlar, şarkıcılar ve çeşitli topluluklar

("desta", "sazandari") müzik yarışmaları için bu kentte toplanırlardı. Bu müzikçilerin çoğunun ortak özelliği yalnızca yetkin icracılar olmaları değil, aynı zamanda kendi aletlerini kendileri üreten sanatçılar olmalarıydı.

Gürcüstan tarihini trajik biçimde etkileyen istilacılara karşı uzun süren mücadeleler ülkenin kültürel gelişimini yüzyıllar boyunca engelledi. Ama bu mücadeleler ve çalkantılar arasında bile günümüze kadar canlı biçimde korunan gelenekler modern Gürcü müziğine de kaynak oluşturdu. 1851'de Tiflis'te bir opera binası yapıldı. Burada özellikle İtalyan ve Rus opera ve baleleri sahneleniyor, Rusya'nın çeşitli bölgelerinden ve dışarıdan gelen müzikçiler arasında yarışmalar düzenleniyordu. Bu bina 1896'da yanınca bugün Rustaveli adını taşıyan cadde üzerinde yeni bir opera binası yapıldı. Bu dönemde Gürcüstan'ın iktisadi ve toplumsal yaşamında büyük değişiklikler olmuş, ulus bilinci güçlenmiş, kitlelerin ulusal kültür için mücadeleleri yükselmişti. Müzik de doğal olarak bu eğilimlerden etkilendi ve halk şarkılarını derleme ve besteleme çalışmalarına büyük önem verildi.

Tiflis'te 1870'lerde K. Savaneli ve A. Mizandari'nin girişimleriyle bir müzik okulu oluştu, halk şarkılarıyla ilgili yayınlar yapılmaya başladı ve güçlü müzik toplulukları ortaya çıktı. Rus besteciler Gürcü folkloruna büyük ilgi gösterdiler. A. Rubenstein, M. Balakirev, P. Çaykovski, M. İppolit-İvanov gibi besteciler yapıtlarına bazı Gürcü şarkılarını da aldılar. Bir dizi Gürcü şarkısı da M. Balakirev, S. Tanayev, L. Klenovski, M. İppolit-İvanov gibi Rus müzikçiler tarafından bestelendi. Ulusal opera konusunda ilk adım modern Gürcü müziğinin öncülerinden Meliton Balançivadze'nin 1897'de Petersburg'da sahnelenen *Mtsire Tamar*'ından

(Vefasız Tamara) seçme parçalarla atıldı. *Darecan Tsbieri* (Hain Darecan) ise ancak yıllar sonra 1937'de Sovyet döneminde sahnelenebildi. Klasik Gürcü romansının kurucusu D. Arakişvili'nin yapıtları da en parlak dönemini Sovyet iktidarından sonra yaşadı. *Tkmuleba Şota Rustavelze* (Şota Rustaveli Söylencesi) adlı yapıt ulusal operanın gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

Büyük Gürcü besteci Zakaria Paliaşvili'nin yapıtlarıysa klasik Gürcü müziği tarihinde önemli bir evreyi oluşturur. İlk opera-destanı *Abesalom da Eteri* (Abesalom ve Eteri), bugün kendi adını taşıyan Tiflis opera tiyatrosunda 1919'da sahnelendi. Bir başka yapıtı *Daisi* ulusal sanatın gerçek bir incisi sayılır. Zengin, canlı ve hareketli melodilerle dolu olan bu yapıt belirgin özellikli bir ulusal operadır. Prömiyeri 1923'te yapılan *Daisi* operası Tiflis tiyatro sezonunun açılışında her yıl oynanır. Bu ünlü bestecinin yaşamı ve yapıtlarına ilişkin birçok belge, Tiflis'te kendi adını taşıyan müzede toplanmıştır. Paliaşvili'nin mezarı tiyatronun bahçesinde dostu büyük şarkıcı Vano Saracişvili'nin mezarının yanındadır. Daha sonra aynı yere bestecinin heykeltraş Merab Berdzenişvili'nin yaptığı bir heykeli dikilmiştir.

V. Dolidze'nin ilk opera komiği *Keto da Kote* (Keto ve Kote) Gürcüstan dışında da büyük bir başarıyla oynandı. Bu operanın müziği ve kahramanları aynı adlı film sayesinde binlerce insan tarafından tanınır.

Gürcüstan'da 1921'de Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte Gürcü müziği tarihinde yeni bir dönem başladı ve her tür müzikte büyük bir gelişme oldu. D. Taktakişvili'nin *Deputati*'si (Temsilci), Tuskia'nın *Samşoblo*'su (Vatan), D. Toradze'nin *Çrdiloetis Patardzali*'si (Kuzeyli Gelin) gibi ilk modern konulu operalar yanında, A. Andriaşvili'nin *Kako Kaçaği*'si (Haydut Kako), Ç.

Mşvelidze'nin *Ambavi Tarielisa* (Tariel Destanı) ve *Didostatis Marcvena'sı* (Büyük Ustanın Sağ Eli), O. Taktakişvili'nin *Mindia'sı* gibi, konularını ulusal edebiyattan alan operalar ve A. Bukia, M. Davitaşvili, N. Mamişaşvili'nin çocuk operaları ortaya çıktı.

1934'te Tiflis'te Zakaria Palişaşvili opera ve bale tiyatrosunda klasik dansların ve ulusal Gürcü danslarının öğretildiği bir koreografi stüdyosu kuruldu. Gürcüstan'da bu tür müziğin temellerini atan ilk ulusal bale müziği *Mtebis Guli* (Dağların Kalbi) A. Balançivadze tarafından yazıldı. Sanatçı bu balesinde kahramanlık şarkılarından ve danslarından yararlandı. V. Çabukiani de Gürcü balesinin gelişmesine önemli katkıda bulundu. Gürcüstan'da müzik alanında önemli bir gelişme de 1947'de G. Kiladze'nin *Sinatle* (Aydınlık) balesiyle yaşandı. Yapıt, canlı ve melodik müziğinin kaynaklarını ulusal folklerden almıştı. Bir başka Gürcü balesi Toradze'nin *Gorda'sının* müziği de vatan ve kahramanlık temalarını işleyen tumturaklı romantik anlatımla dikkati çekti.

Gürcü bale müziğinin başyapıtı hiç kuşkusuz 1957'de Shakesperae'in trajedisi *Othello*'yu sahneyen A. Maçavariani'yle gerçekleşti. Ulusal özellikler ve dramatik bir hava taşıyan yapıt Milano Breidense kültür merkezi tarafından altın madalyayla ödüllendirildi.

Gürcüstan'da senfonik müzik Sovyet döneminde yaygınlık kazandı. Bu müziğin gelişmesi, G. Kiladze, A. Balançivadze, Ç. Mşvelidze, A. Maçavariani ve O. Taktakişvili gibi eski ve orta kuşak besteciler sayesinde oldu. Bütün senfonik yapıtlar Gürcü folklorü motiflerinden, eski Tiflis renklerinden, devrimcilik, vatanseverlik, kahramanlık konularından ve günlük yaşamın sorunlarından esinlenmiştir. Ç. Mşvelidze, A. Maçavariani, O. Taktakişvili, S. Tsintsadze, A. Çima-

kadze, B. Kvernadze gibi müzikçiler, oratoryo, kantat ve oda müzikleri bestelediler. Birçok şarkı Tiflis kentine adandı. R. Lagidze'nin *Simğera Tbilisze* (Tiflis Üzerine Şarkı) bunlar içinde en ünlüsüdür. S. Mirianaşvili, G. Tsabadze, Ç. Milorava, L. İaşvili'nin lirik hafif müzik parçaları hem Sovyet şarkıcılar tarafından hem de dış ülkelerde seslendirildi. Gürcü film operetlerinden alınan müzik ve şarkılar büyük ün kazandı.

Gürcü müzik sanatı, uluslararası yarışmalara da katılan birçok topluluk ve güçlü yorumcular tarafından temsil edildi. Gürcü Ulusal Dörtlüsü, Opera, Rero, Dielo, Gordela ve Rustavi toplulukları, L. Çhonia, M. Amiranaşvili, Z. Sotkilava gibi vokalistler, Marina İaşvili, L. İsakadze, N. İaşvili gibi kemancılar, piyanist E. Virsaladze uluslararası yarışmalarda çeşitli ödüller kazandılar.

Cansug Kahidze, Marina İaşvili gibi ünlü Gürcü müzikçiler Türkiye'de de konserler verdiler.

Kaynakça:

- 1) *La musique Georgienne*, Tbilisi, 1977 (yayımlanmamış Türkçe çeviri: İsmail YERGUZ).
- 2) SALİA, Nino, *Bedi Kartlisa, Georgia: An Introduction*, Paris 1975.
- 3) *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Gürcüstan cildi, Tbilisi, 1981.

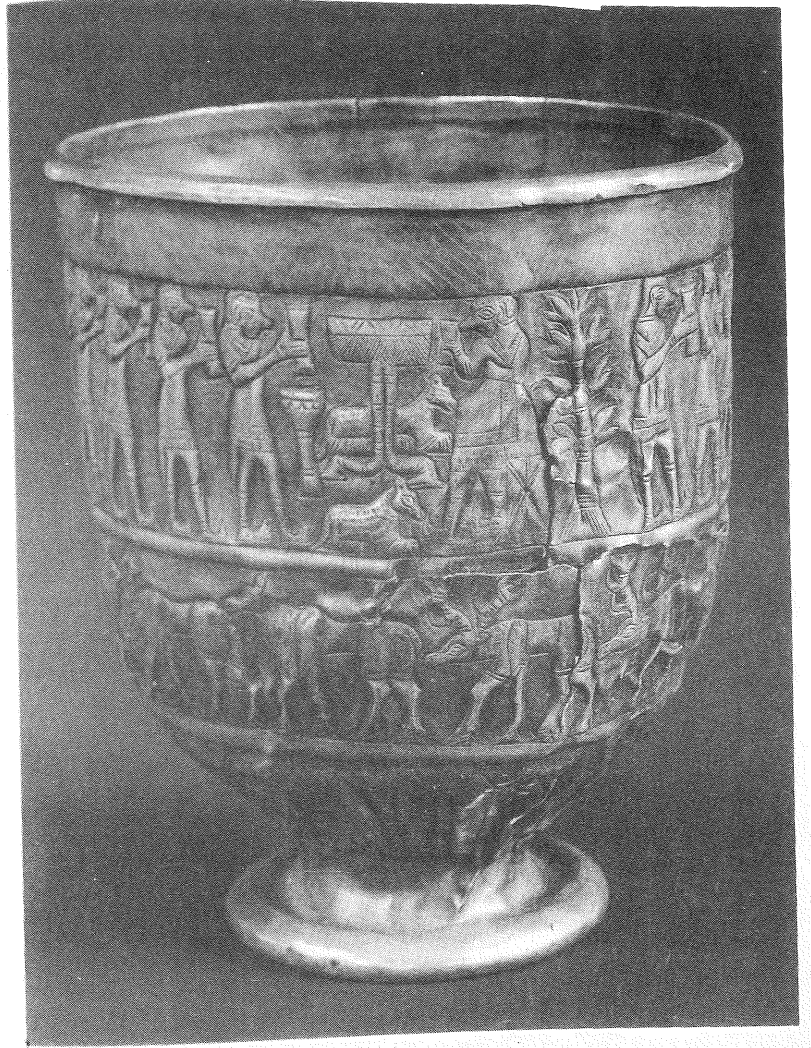
RESİMLER

Azizo Nino

Sioni Katedrali, Tiflis. 6. yüzyılda kuruldu. 13. yüzyılda 1657 ve 1710'da yeniden inşa edildi.

Gümüş Kâse, İÖ 2000-1500, Trialeti.

Rölyefli Gümüş Kâse, İS 2. yüzyıl, Armazishevi.

Kurucu Davit

III. Giorgi

Kraliçe Tamara, İ. Toidze'nin bir çalışması.

Giorgi Saakadze, Kasbi.

Kral VI. Vahtang

Kral II. Erekle